

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN*

Bilecik'ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton

Dedicated to the memory of my husband Sencer Şahin

Abstract: In the museums of Bursa, Bilecik, İstanbul, Eskişehir, Söğüt and İznik are a group of busts of Zeus in a local style, all without inscriptions and resembling each other in terms of typology and style. They were found mostly in the province of Bilecik and within its territory according to the information provided by the inventory records. Apart from no. 10, all of the busts of Zeus are depicted in a variety of sizes nude. The *anastole* employed in the depiction of the hair over the forehead is a major characteristic of these busts, which carry a crown behind the head and are depicted with a sharp symmetry and stylization. The iconography of Sarapis must have had an impact upon the treatment of the busts in some way. They probably functioned as votive offerings. In my opinion, the dowel holes seen at the bottom of the busts indicate that they were once located on the upper parts of large dedicatory altars (see p. 134). In the article, it is argued that these uninscribed busts stood on the inscribed altars and the gods depicted on the busts must have been identified from the inscriptions. The busts were possibly for Zeus Bronton, the main deity of Bilecik and its surroundings. Many Zeus Bronton dedications are known from the same find-spots. Bilecik and its territory is in the border region between northwest Phrygia and Bithynia. Phrygia had a deep influence on the neighboring regions in many respects. I think that the phenomenon of the depiction of Zeus as a bust in Bilecik spread from the region of northwest Phrygia, given that the dedication of busts of Zeus was not common in Bithynia. The altars dedicated to Zeus Bronton, together with their busts would have stood within the temples or sacred precincts (possibly in the open air). It is possible to date these busts from Bilecik to between the end of the 2nd century and the first half of the 3rd century A.D.

Keywords: Busts of Zeus; Zeus Bronton; Zeus Agathios; Sarapis; anastole; Reliefbüste; Bilecik.

* Prof. Dr. N. Eda Akyürek Şahin, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir Dilleri ve Kültürleri Bölümü, TR-07058 Kampus, Antalya (edasahin@akdeniz.edu.tr).

Bursa, Bilecik, İstanbul, Eskişehir, Söğüt ve İznik müzelerinde uzun yıllar yürüttüğüm epigrafik ve arkeolojik çalışmalarda bana izin veren T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Adı geçen bütün müzelerdeki çalışmalarımın destek ve yardımlarını gördüğüm müze müdürleri, Bursa Müzesi'nden sayın Öcal Özener ve sayın Enver Sağır'a; Bilecik Müzesi'nden sayın Aytekin Topuz ve sayın Özge Şenözdemir'e; İstanbul Müzesi'nden sayın Alpay Pasinli'ye; Eskişehir Müzesi'nden sayın rahmetli M. Dursun Çağlar'a, sayın Kıymet Tuna'ya; Söğüt Müzesi'nden sayın Halil İbrahim Kara'ya; İznik Müzesi'nden sayın Taylan Sevil'e, sayın Gülşin Özyazıcı'ya teşekkür ederim. Müze çalışmalarım sırasında benden hiçbir yardımı esirgemeyen fedakâr müze uzmanı ve arkeolog dostlar Bursa Müzesi'nden sayın Koncağül Hançer, sayın Funda Ünal, sayın Gökçen Şeker Ovacık ve sayın Ebru Dumlupınar'a; İstanbul Müzesi'nden sayın Hatice Kalkan ve sayın Şehrazat Karagöz'e; Bilecik Müzesi'nden sayın Tuba Konuk ve sayın Abdurrahman Aktaş'a; Eskişehir Müzesi'nden sayın Fuat Özçatal, sayın Gülşüm Baykal ve sayın Zeki Bürkük'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu makalede tanıtılan büstler Almanya - Münster Vestfalya Wilhelm Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde rahmetli Prof. Dr. Hans Wiegartz'ın danışmanlığında ve aynı üniversitenin Eskişehir Tarihi Bölümü'nden Prof. Dr. Elmar Schwertheim'in da denetiminde ikonografi ağırlıklı bir Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır: N. E. Akyürek, Zeus Bronton. Die bildliche Repräsentation des großen Bauerngottes Phrygiens, Münster 1996. Bu tez konusu bana, uzun yıllar Bithynia Bölgesi'nde epigrafik çalışmalar yapan ve bölge yazıtlarında belgelenen kültleri çok iyi tanıyan rahmetli eşim Prof. Dr. Sencer Şahin tarafından önerilmişti. Adı geçen bütün bilim insanlarına destekleri nedeniyle teşekkürü borç bilirim. Bu makale Yüksek Lisans tezimin sonuçlarını özetleyerek bilim dünyasına sunan bir çalışmadır. Makaledeki birkaç Zeus büstü (no. 12; 13; 15-16; 27-31) sonradan buldukları için tez çalışmamızda yoktur.

Eskiçağ'da Phrygia Bölgesi'nin kuzeybatı¹ kesimi ile Bithynia Bölgesi'nin güney/güneybatı² kesimi arasında sınır oluşturan bölgeyi günümüzde aşağı yukarı bugünkü Bilecik ili ve teritoryumu karşılamaktadır. Bu nedenle bu yöre her iki bölgenin de kültürel etkilerini taşımaktadır. Söz konusu bu bölge Eskiçağ incelemeleri açısından birkaç epigrafik çalışma dışında fazla araştırılmış bir yer değildir.³ Eskiçağ'da Nikaia kentinin teritoryumu içinde kalan Bilecik bölgesinden günümüze çeşitli arkeolojik ve epigrafik eserler ulaşmıştır.⁴ Şimdi olduğu gibi Eskiçağ'da da kırsal özellik gösteren bu bölgede ele geçen eserlerin araştırılması Phrygia ve Bithynia gibi iki büyük kültür bölgesi arasındaki kültürel geçişleri gözlemlemek açısından ilginç sonuçlar verebilmektedir. Bu bağlamda, bu makalede, söz konusu sınır bölgesinde bulunmuş ve olasılıkla adak olarak işlev görmüş ve birbirlerine stil açısından çok benzeyen bir grup yazıt-sız Zeus büstü hem ikonografik, hem de kült açısından incelenip yorumlanırken, aynı buluntu bölgesinde ele geçmiş konu ile ilgili yazıtlara da başvurulmaktadır. Bu büst adakları Phrygia Bölge'sinin kendisine komşu bölgeleri kültürel açıdan etkilediğinin somut kanıtlarından birisidir.

Söz konusu büstler Bursa, Bilecik, İstanbul, Eskişehir, Söğüt ve İznik müzelerinde (bkz. aş. katalog) bulunmaktadır.⁵ Birkaçı dışında bu eserler yayımlanmamıştır.⁶ Otuzdan fazla sayıdaki büstlerin büyük çoğunluğu Bursa ve Bilecik müzelerinde korunmaktadır. Esasen Bursa Müzesi'ndeki büstlerden bir kısmı, Bilecik'te yakın zamanda bir arkeoloji müzesinin⁷ kurulmasıyla bu müzeye devredilmiştir. Ayrıca, Bursa

¹ Phrygia'nın kuzeybatısı (bundan böyle makalede 'Kuzeybatı Phrygia' olarak geçecektir) ile kastedilen aşağı yukarı bugünkü Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerine ait bölgedir. Phrygia'nın sınırları konusunda bkz. Waelkens 1986, 42-44; TIB 7, 47-51 ve Lochman 2003, 18-19.

² Bithynia'nın bu bölgesi Hellenistik Devir'den kalma administratif anlamdaki adlandırma ile 'Phrygia Epiktetos' Bölgesi'nin de bir kısmıdır. Strabon'a göre Dorylaion, Kotieion, Nakoleia ve Kadoi gibi kentler Phrygia Epiktetos Bölgesi'nin içindeydiler, bkz. Strab., XII 8. 12. Phrygia Epiktetos ve sınırları hakkında genel olarak bkz. Şahin 1986a; Şahin 1986b; Waelkens 1986.

³ Bölgede yapılmış olan epigrafik araştırmalar için genel olarak bkz. Şahin 1978; INikaia II 1; INikaia II 2; Şahin 1986a; Şahin 1986b. Daha eski yayınlar Nikaia korpusunda verildiği için burada sıralanmamıştır. Bölgedeki yazıt-sız dönemlere ait çalışmalara bu makalede değinilmemiştir.

⁴ Bilecik ilinin güney ve güneydoğu bölgelerinin Eskiçağ'da Dorylaion veya Nikaia kentlerinden hangisinin teritoryumuna girdiği konusu bilim dünyasında tartışılmıştır, bkz. Frei 1983, 54; Şahin 1986a, 140 dn. 55.

⁵ Büstlerin tarafımdan çalışıldığı yüksek lisans tezi için genel olarak bkz. Akyürek 1996. Türkiye müzelerinin birçoğunda üç boyutlu (= kabartma tarzında olmayan) Zeus büstleri bulunmaktadır. Örn. Antalya, Burdur, Ankara, Muğla, İstanbul, Bolu müzelerinde yerel tarzda işlenmiş birçok Zeus büstü vardır. Bunlardan bazılarına yayınlarda değinilmiştir, örn. Burdur Müzesi'ndeki eserler için bkz. Karakaya 2007, lev. 281-283 res. 104 (yazıtlı) ve 107-111; Bolu Müzesi için Adak – Akyürek Şahin – Güneş 2008, 85-86, no. 11 (yazıtlı); Ankara Müzesi için Robert, Hell. 9, 67-69 lev. 9, 1-2 (yazıtlı). Haspels 1971, 168 dn. 22 lev. 288-290'da (Avdan/Eskişehir buluntusu) bir büste ait olabilecek kırık bir Zeus başından söz edilmektedir. Ancak, Antalya Müzesi'ndekiler ile diğer birçok müzedeki büstler henüz yayımlanmamıştır. Küçük Asya'da ele geçmiş olan Zeus büstleri Anadolu'daki bölgesel ayrımlar dikkate alınarak (genel Zeus ikonografisi kapsamında) ikonografi, tipoloji, stil ve kült açısından henüz topluca değerlendirilmemiştir.

⁶ Büstlerin büyük çoğunluğu daha önce yayımlanmamış olsa da, yayımlı olan birkaç eser aracılığıyla varlıkları bilim dünyasında uzun süredir bilinmektedir ve çeşitli yayınlarda bu büstlerden söz edilmiştir. Yayınlarda büstlerin bazıları daha ayrıntılı incelenirken bazıları ise sadece anılmaktadır: (Burada katalogda no. 1 için) Ferri 1932, 238-240 fig. 1-3; Giuliano 1978, lev. 68. Bu büstten Haspels 1971, 168 dn. 24'de söz edilmektedir; (no. 5 için) Giuliano 1978, lev. 67; (no. 8 için) Ferri 1932, 239-241, fig. 4. Bu büstten de Haspels 1971, 168 dn. 24'de söz edilmektedir; (no. 22 için) Asgari – Madra – Soysal 1983, 121 no. B 329 (bkz. aş. res. 4); Cremer 1987, 123 fig. 2 (bkz. aş. çiz. 2); Vollkommer 1997, 376, 3 a) 20. Bu büstten Lochman 2003, 89 dn. 177'de söz edilmektedir; (no. 23 için) Asgari – Madra – Soysal 1983, 121 no. B 330. Ayrıca, şu yayınlarda da bu büstlerin varlığından genel olarak söz edilmektedir: MAMA V, xlii; Cook 1940, 1160; Haspels 1971, 168 dn. 24.

⁷ Bilecik Müzesi resmi olarak 2010 yılında kurulmuştur, ancak kuruluş çalışmalarına çok daha önce başlanmıştır. Müze koleksiyonu daha çok çevreden toplanan yazıtlardan oluşmaktadır. Henüz 2005 yılında bugün müzede olan pek çok yazıt kayıt altına alınmış durumda idi. Bilecik ili ve çevresinde ele geçmiş olan yazıtların çoğunluğu Nikaia antik kentinin teritoryumuna aittir. Bilecik Müzesi oluşturulurken çevreden toplanan yazıtlar, müze yetkililerinin isteği üzerine 2005 yılından itibaren tarafımdan okunup Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır ve korpus şeklindeki bir yayım için değerlendirilmektedir. Ayrıca, müzeye yeni gelen yazıtlar her sene tarafımızdan kayıt altına alınmaktadır. Müzede bulunan

Müzesi'ne bağlı bir koleksiyonerde⁸ bulunan iki büst de (no. 15-16) bu çalışmaya alınmıştır. Müzelerin envanter defterlerinde büstlerin buluntu yerleriyle ilgili kısımlara bakıldığında, eserlerin çoğunlukla Bilecik iline ait köylerde ve birkaçının da Bursa'nın doğusunda⁹, Bilecik ile sınır oluşturduğu bölgede bulunmuş olduğu dikkati çekmektedir (bkz. harita). Buluntu yeri bilinmeyen büstlerin de Bilecik kökenli olduğu düşünülebilir.

Büstlerin Tanımı ve İkonografik Özellikleri

Büstlerin üzerinde yazıt yoktur ve bu nedenle aslında kimi betimledikleri bilinmemektedir. Ancak bu tasvirlerin her koşulda bir tanrıyı betimledikleri de açıktır. Çünkü uzun, dalgalı ve gür saçlar ile büyük ve dolgun sakal Eskiçağ tanrı ikonografisinde, özellikle de Yunan erkek tanrı betimlerinde sık karşılaştığımız bir durumdur ve genellikle Zeus, Poseidon, Sarapis gibi tanrıların bu şekilde betimlendiği bilinmektedir. Gür ve dalgalı saç ve sakal dışında heybetli betimleniş ve çıplaklık unsuru da karşımızdakinin tanrı olduğunu ilk bakışta hissettirmektedir. Bu yazının konusu olan büstlerin Zeus'u betimledikleri ise neredeyse kesindir. Çünkü, eserlerin Zeus'un bilinen ikonografik özelliklerini göstermesinin yanı sıra, büstlerin bulunduğu bölgede Zeus tapınımı yazıtların da belgelediği gibi yaygındır. Bundan başka, stil olarak aynı tarzda olmasa da, aynı bölge ile yakın bölgelerde bulunmuş bazı yazıtlı büstlerin Zeus'a sunulmuş olması bu yöndeki düşüncemizi desteklemektedir. Yörede birçok farklı *epitheton*¹⁰ ile tapınım gören Zeus en çok 'Bronton' yan ismi ile karşımıza çıkmaktadır. Bölgede bu tanrıya adanmış sayısız adak taşı bulunmuştur¹¹ (aş. bkz.).

Zeus büstleri çeşitli boylarda ve göğüs hizasında işlenmiştir. Büstlerin birçoğunun alt kısımları ya göğsün alt kısmında ya da göğüs hizasında bitmektedir. Bazılarının alt kısmı ise göğüs hizasının üst kısmında kesilmiştir. Büstler genel olarak, insandan büyük boyutta, farklı boylarda ve ön cepheye odaklanmış olarak yontulmuştur. Arka cepheler ya hiç işlenmemiş ya da çok az işlenmiştir. Eserlerin bir kısmı tam, bir kısmı da yarım ya da sadece baş şeklinde günümüze gelebilmiştir. Bu büstlerin en göze çarpan özelliklerinden birisi de kalınlıklarının normal büstlerden daha az olmasıdır. Eserlerin yapıldıkları malzeme ise farklı kalitedeki mermerdir. Birkaç eser dışında büstler son derece kötü durumda olup yüzeyleri çok yıpranmış ve ayrıntılar neredeyse kaybolmuştur. Bir büst dışında (bkz. aş. no. 10) hepsi çıplak betimlenmiştir.

Büstlerin hemen hepsinde omuzlar dar ve yuvarlaktır. Neredeyse hepsinin boyunları son derece kalın işlenmiştir ve birçoğunda boynun gövdeden ayrıldığı kısım yuvarlak ve keskin bir çizgi ile belirginleştirilmiştir. Bazı büstlerde boynun orta kısmında, büyük üçgen biçimli hafif bir çukurluk (no. 1, 9, 14, 15) bulunmaktadır. Bu kısım boyun çukurunun stilize edilmiş biçimidir. Bazı büstlerde ise boynun ortasında sadece dik bir çizgi görülmektedir (no. 22). Birkaç büstte meme uçları betimlenmiştir (no. 1,

birkaç yazıtla ilgili yayınumuz için bkz. Akyürek Şahin 2012b, 345-382; Akyürek Şahin 2012c, 153-160; Akyürek Şahin 2012a, 92-100.

⁸ Koleksiyoner sayın Kamil Işık'a bu iki büstü çalışmaya izin verdiği için teşekkürlerimi sunarım. Bu iki büstten haberdar olmamı sağladığı için Bursa Müzesi'nin önceki müdürü sayın Enver Sağır'a da içten teşekkür ediyorum. Bu makalede incelenenlere benzeyen başka bir mermer büst önceden bu koleksiyonda olup Koç Müzesi tarafından satın alınmıştır. Şimdi İstanbul'da adı geçen müzede sergilenen eserin eski koleksiyon env. numarası 12'dir. Buluntu yeri bilinmeyen büstün ölçüleri şöyledir: yük.: 46 cm; gen.: 35 cm; kal.: 18 cm.

⁹ Müze envanter defterlerindeki buluntu yerleriyle ilgili bilgiler her zaman doğru olmamaktadır. Bu nedenle bu büstlerin de buluntu yerinin Bilecik ili olması olasılık dahilindedir.

¹⁰ Bilecik ve teritoryumunda belgelenen bazı Zeus *epitheton*'ları için bkz. Agathios (bkz. ayrıca aş. dn. 35); Lidaios (INikaia I, 34); Astrapaios (INikaia II 1, 702); Aretarkhos (INikaia II 1, 1076); Dimenenos (INikaia II 1, 1110); Epouranios (INikaia II 1, 1114); Okkonenos (INikaia II 1, 1119); Pantokrator (INikaia II 1, 1121; INikaia II 2, 1512); Sabazios (INikaia II 1, 1127); Sebastos (INikaia II 1, 1129); Syngenikos (INikaia II 1, 1130); Soter (INikaia II 1, 1131); Bennios (INikaia II 2, 1503); Olympios (INikaia II 2, 1505); Pappos? (INikaia II 2, 1513); Pithe- (INikaia II 1, 1125). Ayrıca bugün Bilecik ve Söğüt müzelerinde bulunan ve tarafımızdan ilk kez yayımlanacak olan bazı adak yazıtlarında Zeus için şu *epitheton*'lar da belgelenmektedir: Kronios, Soter, Agathios Pithios, Pithios, Eidikenes.

¹¹ Bu yazıtlar tarafımdan bir araya getirilip incelenmiştir. Konu ile ilgili genel olarak bkz. Akyürek Şahin 2012b.

4, 22). Meme uçları ufak çemberler biçiminde olup bazıları ise hafif kabarıktır. Bazı büstlerin sol omuzlarında yuvarlak ve şişkin bir nesnenin kabartma olarak betimlendiği görülmektedir. Bu, tanrının giydiği *himation*'un omzundan sarkan son derece stilize edilmiş kısmıdır. Bu ayrıntı, klasik Zeus ikonografisinin de ayrılmaz bir parçasıdır.¹² Başka tanrılarda da, özellikle de Sarapis betimlerinde *himation*'un bu kıvrımı sık betimlenmektedir.¹³

Tüm büstlerin başları genellikle büyüktür ve oval ya da köşeli kesilmiştir. Başlar yoğun bir saç ve sakal kütlesiyle donatılmıştır. Yüz genellikle simetrik saç dalgalarıyla çevrelenmiştir. Saçlar birbirine paralel ince çizgilerle ve omuzlara kadar uzanır biçimde verilmiştir. Büstlerin önemli bir özelliği de alnın üzerindeki stilize edilmiş *anastole* (ἀναστόλη)'dir. Bir büst hariç büstlerin çoğunluğunda, alın saçları ortadan ikiye ayrılarak önce yükselmekte, sonra da sağa ve sola kıvrılarak büyük ve geniş dalgalar oluşturmaktadır. Alın saçlarının bu şekilde betimlenmesi Bilecik'te bulunan Zeus büstleri için çok tipiktir (aşağıdaki alın saçlarını gösteren fotoğraflara bakınız). Hatta bazen, bazı büstlerde birinci sıra *anastole*'nin üzerinde ikinci bir sıra *anastole* işlendiği görülmektedir. Bir büste ise üç *anastole* üst üste durur biçimdedir (no. 6). Ancak tek sıra *anastole* daha yaygındır. Bir tek büste (no. 14), alındaki saçlar S şeklindeki lüleler biçiminde alnın üzerine düşmektedir.¹⁴ Bazı büstlerin alın saçları ya kırık ya da belirlemeyecek biçimde zarar görmüştür. Bunlarda da alın saçlarının *anastole* biçiminde betimlendiği düşünülebilir. Büstlerin çoğunda saçlar sadece ön cephede işlenmiştir. Bu nedenle yüzü ters U biçiminde sarkan bir görüntü vermektedir. Sadece birkaçında saçlar arkada omuzlara kadar betimlenmiştir.

Zeus'un sakalı büyük, dolgun ve yanak atlarından başlar biçimde işlenmiştir. Birkaç büste ince ve hilal biçimli sakal görülmektedir (örn. no. 10, 19, 29). Sakallar genelde iki ya da üç sıra üst üste betimlenmiş iri buklelerden oluşmaktadır. Dudakların alt kısmında, çene üzerinde genellikle iki iri bukle bulunmakta ve bunlar birbirlerine ters yönlerde kıvrılmaktadır. Bıyıklar genellikle yay biçimli ve kalın işlenmiştir ve bıyık tüyleri birbirine paralel, dikine çizgilerle betimlenmiştir. Aşağı sarkan bıyık uçlarının bazen ters yönere kıvrıldığı görülmektedir.

Gözler çoğunlukla iri ve badem biçimlidir ve bazıları da öne çıkık işlenmiştir. Bazı gözlerde, ortaları matkapla hafif delinmiş göz bebekleri belirtilmiştir. Göz kapakları genellikle kalın olarak işlenmiştir. Kaşlar ise çoğunlukla yay biçiminde ya da kalın ve keskin köşeli şekilde verilmiştir. Burunlar genelde büyük ve köşelidir. Ağızlar ise burunlara oranla küçük, kapalı ve çoğunlukla çizgi biçimindedir. Sadece alt dudak belirtilmiştir. Yüzlerde son derece donuk bir ifade vardır. Eserlerin Eskiçağ'da boyalı şekilleriyle daha canlı bir ifade taşıdığı düşünülebilir.

Büstler açıkça ön cepheye odaklı işlenmiştir. Arka cepheler genellikle kabaca düzeltilmiş olup ya çok az ya da hiç işlenmemiştir. Büstlerin birçoğunda başın arka kısmına oturtulmuş, önden görülmeyen, sade veya örgü biçiminde veya defne yaprağından oluşturulmuş stilize bir taç işlenmiştir. Bu taç alt kısmında genelde bazen basit biçimde bazen de fiyonk şeklinde düğümlenmiştir. Birçok büste tacın iç kısmında saçların betimlenmemiş olması dikkati çekmektedir. Bu biçimiyle Zeus'un başının arkasında sanki bir taç değil de takke benzeri bir şapka duruyor izlenimi edinilmektedir. Taçların iç kısımlarında saçların belirtildiği durumlarda da burada genellikle kaba bir işçilik olup ayrıntılar verilmemiştir. Arka cephelerde çeşitli biçimlerdeki taç motifine rağmen özenli bir işçilik yoktur.

Daha önce de belirtildiği gibi büstlerden sadece bir tanesi (no. 10) giyimli betimlenmiştir. Giysi, bir *himation*'a benzemektedir. Göğüs hizasında giysi kıvrımından çıkarılmış ve göğüse dayanmış sağ el bu düşünceyi desteklemektedir. Giysinin ince kıvrımları vardır ve boyun kısmı keskin çizgiyle belirginleştirilmiştir. *Himation*'un kıvrımından çıkarılmış olan el büste göre küçük işlenmiş olup baş ve işaret parmaklarıyla bir buğday başağı tutmaktadır. Bu ayrıntı burada tanıtılan büstlerin ikonografisinde tekil kalmaktadır. Ayrıca bu büste kulaklar da işlenmiş olup bu ayrıntı da tektir. Bu büst Kuzeybatı Phry-

¹² Krş. Hülsen 1967, lev. 35 ve 41; Cook 1925, lev. 32, 1-2; 751 fig. 690; 755 fig. 697 lev. 34.

¹³ Krş. Hornbostel 1973, lev. 53 fig. 104 ve lev. 71 fig. 128; Smith 1904, no. 1531.

¹⁴ Oldukça büyük olan bu eser bugün Bursa Müzesi'nin girişinde, dışarıda durmaktadır.

gia'daki Zeus ikonografisine (bkz. çiz. 1) yakın işlenmiştir. Elinde tuttuğu buğday başağı Tanrı'nın bereket veren yönünü simgelemektedir.

Büstlerin bazı ayrıntılarında keskin bir simetri göze çarpmaktadır. Neredeyse her bir saç ya da sakal lülesi simetrisinde başka bir lüleyle eşleşmektedir. Alın üzerindeki *anastole* biçiminde taranmış saç dalgalarında saçlar ortadan simetrik biçimde ikiye ayrılmış ve yanlara taranmıştır. Bazı büstlerdeki ikinci sıra *anastole*'de de aynı simetri gözlemlenmektedir. Sakal bukleleri de yine her iki yanakta simetrik bukleler biçiminde işlenmiştir. 2. veya 3. bukle sıralarında bile bu durum vardır. Badem biçimli gözler zaman zaman yüzde eğri dursa da onlarda da genel bir simetri gözlemlenmektedir.

Bu büstlerdeki başka tipik bir özellik ise stilize etme/üslûplaştırmadır. Özellikle saç ve sakal buklelerinde bu durum görülmektedir. Büstlerin tamamında sanatsal anlamda basitleştirme göze çarpmaktadır. Örneğin saç lüleleri kalın çizgilerle verilmiştir; başın arkasındaki taç çok basitleştirilmiş, bazen neredeyse sadece bir çember biçiminde tasvir edilmiştir. Boyundaki çukur basit bir üçgen biçiminde, meme uçları ise küçük çemberler şeklinde işlenmiştir. Sol omuz üzerine atılmış duran manto parçasındaki üslûplaştırma çok daha belirgindir. Parçanın kıvrımları U şekilli olup iç içe geçmiş basit çizgilerden oluşmuştur ve bazıları oldukça şişkin betimlenmiştir. Bu giysi parçası çeşitli büyüklüklerde işlenmiş olup gerekçi betimlenmemiştir, derinliği yoktur. Arka cephelerde *himation*'dan herhangi bir iz yoktur.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, büstlerin Eskiçağ'da boyalı olduğu düşünülmelidir. Ancak hiçbirinin üzerinde boya izi kalmamıştır. Bu durum belki de eserlerin kapalı/korunaklı bir yerde değil de, daha çok hava şartlarına açık bir yerde duruyor olduklarına işaret ediyor olabilir. Bu büstlerde dikkati çeken başka bir nokta ise, eserlerin altında dört köşe oyukların bulunmasıdır. Bunlar dübel delikleri olup zamanında büstlerin bir yere oturtulduklarını (aş. bkz.) göstermektedir.

Buluntu Yerlerinin Topoğrafyası Hakkında

Müzelerin envanter kayıtlarında büstlerin buluntu yerleri olarak çoğunlukla Bilecik ili ve teritoryumunun söz konusu olduğunu belirtmiştik. Bugüne kadar bölgede yapılan araştırmalar Bilecik ilinin kendisinin antik bir yer olmadığını işaret etmektedir.¹⁵ Şehrin merkezinden herhangi bir buluntu bilinmemektedir. Ancak, kentin ilçe ve köylerinde sayısız antik eser gün yüzüne çıkmıştır¹⁶ (bkz. harita).

Katalogumuzda yer alan büstlerin buluntu yerleri müzelerin envanter defterlerindeki bilgilere göre şöyledir: no. 2: Pazaryeri/Bilecik; no. 4: Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; no. 5: Yenice Müslüm Köyü (Küçük Yenice)/İnegöl/Bursa; no. 6: Bilecik; no. 9: Pazaryeri/Bilecik; no. 10: Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; no. 11: Sekeri Köyü (Yazılı)/Yenişehir/Bursa; no. 14: Bilecik; no. 16: İncirli köyü/Yenişehir/Bursa; no. 17: Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; no. 18: Bilecik; no. 19: Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; no. 20: Gökçesu Köyü/Yenişehir/Bursa; no. 21: Bilecik?; no. 22: Karaköy/Pazaryeri/Bilecik; no. 24: Bandırma?; no. 26: Ahmetler Köyü/Pazaryeri/Bilecik; no. 27: Bilecik; no. 29: Bilecik; no. 30: Küplü/ Söğüt/Bilecik; no. 31: Söğüt/Bilecik. Katalogdaki diğer büstlerin buluntu yerleri ise envanter defterlerinde 'bilinmiyor' şeklinde verilmiştir.

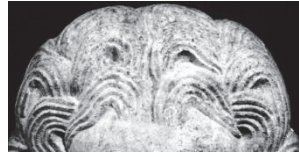
Zeus büstlerinin ağırlıklı olarak Pazaryeri (eski adı Pazarcık) ilçesi ve çevresindeki köylerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunlar örn. Küçükemal, Ahmetler, Karaköy, Küplü gibi köylerdir. Bu köyler Sakarya'nın bir yan kolu olan Karasu çevresinde yer almaktadır. Ayrıca, Yenişehir yakınındaki Gökçesu ve Sekeri köylerinde de birer büst bulunmuştur. İnegöl yakınındaki Yenice Müslüm köyünde bir büst ele geçmiştir. Yenişehir ve İnegöl ilçeleri Sakarya'nın başka bir yan kolu olan Göçesu yakınında yer almaktadır ve Bursa iline aittir (ancak krş. dn. 9). Bu bölge de Antik Dönem'de kültürel olarak Phrygia Epiktetos'un içine girmektedir ve Bilecik bölgesi ile kültürel olarak özdeştir.

¹⁵ Bkz. INikaia II 1, 79 (IV Karasu Vadisi).

¹⁶ Bkz. İznik/Nikaia yazıt korpusları: INikaia I; INikaia II 1; INikaia II 2. Bilecik bölgesinde ele geçen yazıtlar sayesinde bu bölgede Eskiçağ'da kullanılmış olan bazı yer adlarının öğrenilmesi mümkün olmuştur, bkz. örn. Akyürek Şahin 2012a, 96-97.



No. 6



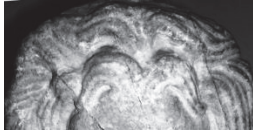
No. 22



No. 24



No. 2



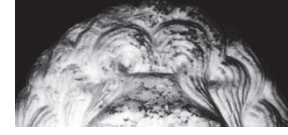
No. 3



No. 29



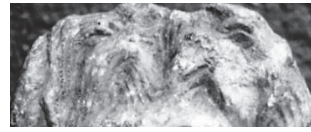
No. 23



No. 26



No. 1



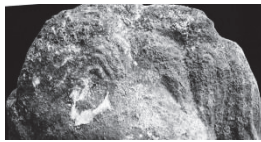
No. 20



No. 8



No. 4



No. 21



No. 15



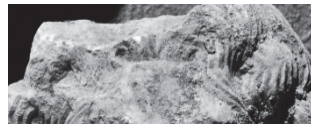
No. 33



No. 7



No. 9



No. 16



No. 10



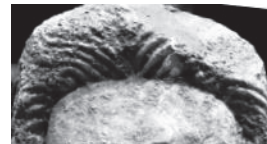
No. 18



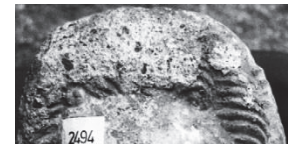
No. 5



No. 25



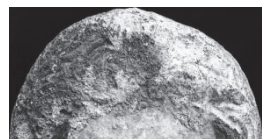
No. 27



No. 17



No. 12



No. 19



No. 11



No. 32



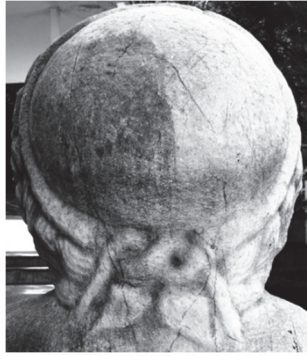
No. 31



No. 28



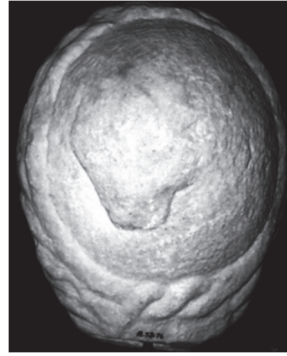
No. 14



No. 14



No. 16



No. 26



No. 30



No. 24



No. 23



No. 4



No. 2



No. 27



No. 25



No. 12



No. 17



No. 22



No. 3



No. 1



No. 13



No. 10



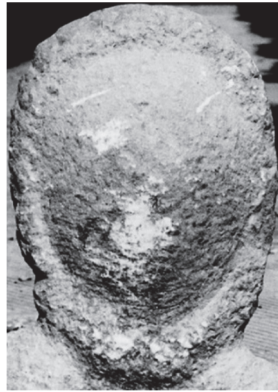
No. 6



No. 28



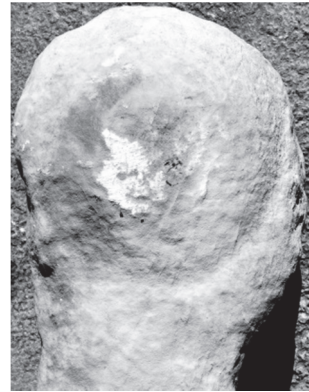
No. 31



No. 29



No. 7



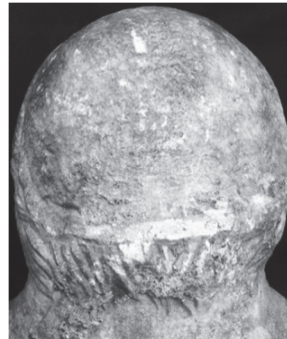
No. 15



No. 20



No. 21



No. 19



No. 32



No. 33



No. 5



No. 18

Bazı büstlerin envanter defterlerinde buluntu yeri olarak sadece Bilecik ili verilmektedir. Bu ifade ile aslında Bilecik ilinin kendisi değil de köyleri anlaşılmalıdır. Ayrıca, buluntu yeri bilinmeyen büstlerin de büyük olasılıkla Bilecik'in köylerinde bulunduğu düşünülebilir. Bursa Müzesi'nde bulunan bir büstün (no. 24) buluntu yeri olarak Bandırma verilmektedir. Ancak burası bu büstün buluntu yeri olamaz, çünkü buradan daha önce benzer bir buluntu ele geçmemiştir ve o bölgede yoğun bir Zeus kültü tanınmamaktadır. Envanter kaydının hatalı olduğunu düşündüğümüz bu büst olasılıkla, belki de günümüzdeki bir zamanda, Bilecik'ten oraya götürülmüştür.

Yenişehir ilçesi Uludağ'ın (Mysia'daki Olympos) eteklerinde, Gökçesu nehrinin geniş alüvyal ovası üzerinde kurulmuştur. Bu bölgenin güneyinde bir zamanlar Roma eyaletleri olan Bithynia ve Asia'yı birbirlerinden ayıran doğal sınır Domaniç dağları yer almaktadır. Yenişehir'in biraz güneyinde ise, yine Uludağ eteklerinde yer alan İnegöl ilçesi bulunmaktadır. Bu bölgeden ovalardan geçerek güneydoğuya doğru gidildikçe Pazaryeri/Bozüyük yakınlarında yüksek Anadolu platosuna da girilmiş olunur. Bu bölgede Karasu nehri kuzeye, Bithynia'nın dağlık arazisine doğru yönelir. Karasu ve Gökçesu nehirlerinin arasında kalan bölge, yani Bilecik-Pazaryeri-İnegöl-Yenişehir yerleşimlerinin arasındaki coğrafya (diğer bir deyişle, orta Sakarya kıvrımı kenarında yer alan Phrygia-Bithynia sınır bölgesinin batısı) burada tanıttığımız Zeus büstlerinin ana buluntu yeridir. Söz konusu bölge genel olarak tepelerle bezeli, kısmen dağlık bir yer olup su açısından zengin ve yer yer ormanlarla kaplıdır. İklim açısından bölge Orta Anadolu'nun karasal iklimi ile Batı Anadolu'nun ılıman iklimi arasındaki geçiş iklimidir. Tahıl tarımı ve hayvancılık bölgenin ekonomik alt yapısını oluşturmaktadır ve bunlar da Zeus tapınımı için temel şartlardır.¹⁷

Büstlerin Yorumlanması

Bu büstler büyük bir olasılıkla adak hediyesi olarak (bkz. aş. 2. yazıt) işlev görmüşlerdir. Büst formu Eskiçağ'da sevilen bir şekildir ve birçok tanrı bu şekilde tasvir edilmiştir. Zeus için büst şeklinde adak hediyesi sunmak Eskiçağ'da Küçük Asya'da sık görülen bir durumdur. Özellikle Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde 'büst' veya daha çok 'kabartma büst' şeklinde işlenmiş Zeus betimleri çok sık görülmektedir.¹⁸ Bu coğrafyada tanrı betimleri için, heykelcikler hariç, büyük boyutlu heykel neredeyse hiç kullanılmamıştır.¹⁹ Yörede Zeus ikonografisinin büst biçimine odaklandığı görülmektedir (aş. bkz.).

Kuzeybatı Phrygia'da neredeyse kabartma denebilecek bir teknikte üretilmiş Zeus büstleri (bkz. çiz. 1) ile bu tarz betimlenmiş büstleri motif olarak üzerlerinde taşıyan altar, stel vs. gibi eserler (özellikle Kütahya ve çevresinde) çok sayıda ele geçmiştir (krş. burada katalogda no. 34). Zeus bu bölgede özellikle kırsal kesimlerde büst olarak betimlenmiştir. Sözü ettiğimiz kabartma tarzındaki Zeus büstü Phrygia'nın bu bölgesinde şablon (stereotip) olarak kullanılmış ve birçok farklı isimlerle anılan Zeus hep aynı tarzda betimlenmiştir. Yani farklı *epitheton*'larla tanımlanan Zeus'un farklı sıfatlarına göre ayrı ayrı ikonografi söz konusu değildir. Kuzeybatı Phrygia ile Güneybatı Bithynia sınır bölgesindeki büst tasvirleri hemen hemen tam plastik büst biçimindeyken Kuzeybatı Phrygia'da bu kabartma teknik ile yapılmış büst formundaydı (çiz. 1). Farklı kalınlıklardaki taş plakalar üzerine işlenen bu büstlerin neredeyse tamamı insan ölçülerinden küçük ve giysilidir. Büstler tek bir ikonografiye göre yapılmıştır. Buna göre Zeus *khiton* üzerine *himation* giymiş ve iri sağ elini *himation*'un arasından çıkarıp göğsüne dayamış biçimde betimlenmiştir. Kabartma büstlerin hepsinde yazıt bulunmaktadır; yazıt bu eserlerin ayrılmaz bir parçasıdır.



Çiz. 1: Kuzeybatı Phrygia'nın tipik kabartma Zeus büstü.

¹⁷ Bu konuda bkz. Lochman 2003, 81 ve 216-217.

¹⁸ Zengin örnekler için bkz. Drew-Bear – Thomas – Yıldızturan 1999.

¹⁹ Lochman bunu yörede heykel olgusunun tanınmamasına bağlamaktadır, Lochman 2003, 89. Krş. aş. dn. 69-70.



Bulumtu yeri haritası: Bilecik ve çevresi (harita: Fatih Onur)

Büstlerin alın saçlarının *anastole* biçiminde betimlendiğine yukarıda değinilmişti.²⁰ Tanrı ikonografilerine bakıldığında *anastole*'nin genellikle Sarapis betimlerinde görüldüğü dikkati çekmektedir. Bilecik büstlerinden birisinde (no. 14) görülen S biçimli alın perçemleri de Sarapis betimleri ile kıyaslanabilir. W. Hornbostel, Sarapis hakkındaki oldukça kapsamlı çalışmasında Sarapis betimlerini tipolojik olarak başlıca iki gruba ayırmıştır: 1. *Anastole* Tipi ve 2. Lüle veya Bukle Tipi. Hornbostel her iki tipi de ayrıntılı biçimde incelemiştir. Alnın üzerindeki saçların *anastole* biçiminde işlenmesi Sarapis ikonografisinin ayrılmaz bir parçasıdır.²¹ Yine aynı şekilde, alındaki S biçimli bukeler de Sarapis ikonografisinde iyi tanınmaktadır.²² Bu açıdan bakıldığında, Bilecik çevresinde ele geçen Zeus büstlerinin ikonografik olarak Sarapis betimleriyle, özellikle de *anastole* tipinde olanlarla çok benzeştiği görülmektedir. Büstlerin işlenmesinde Sarapis ikonografisinin temel alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sarapis'in yaygın olarak büst biçiminde betimlenmiş olması da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Geniş bir bölgeye yayılmış olan Sarapis kültü Batı Anadolu'da da geniş bir tapınım görmüştür. Ancak, bu büstlerin bulunduğu yer olan Bilecik bölgesinde özellikle yoğun bir Sarapis tapınımı olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bilecik büstlerinin ikonografisinde Sarapis'in nasıl bir ilişki ile etki ettiği konusu şu an için açık değildir. Sarapis kültü en parlak dönemini İ. S. 2. ve 3. yüzyıllarda yaşamıştır. Bu dönemde Sarapis betimleri birçok başka betimlere etki etmiştir.²³ Söz konusu yüzyıllar Zeus Bronton'un da yaygın olarak tapınım gördüğü dönemdir.

Yaptığımız incelemeler sonucunda, büstlerin zamanında olasılıkla altarlar üzerine yerleştirildikleri düşüncesine ulaştık. Bugüne kadar gerçi hiçbir büst, bir altarın üzerinde durur biçimde ele geçmemiştir. Fakat orijinal olarak böyle bir buluntunun (henüz) ele geçmemiş olması, bu büstlerin altarların üzerinde durmamış olduklarına da kanıt olamaz. Büstlerin zamanında altarlar üzerinde durduklarını düşünmemeye neden olan birkaç belge söz konusudur. Bilecik bölgesinde ele geçmiş olan büstleri yorumlamak açısından aynı bölgede bulunmuş yazıtlı birkaç altar kanaatimizce önemlidir.

1. Bunlardan birincisi Bilecik'te Süleymaniye (Yayla) köyünde, yani büstlerin de buluntu yeri olan Kuzeybatı Phrygia ile Güneybatı Bithynia sınır bölgesinin içinde ele geçmiştir.²⁴ Altarın yukarıdaki düşünmemize kanıt olan özelliği, normalde başlık olması gereken yerde, profil üzerinde, üç boyutlu bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır (bkz. res. 1-2). Altarla aynı taştan (yekpâre) işlenmiş olan Zeus büstü heykel gibi derinliğe sahiptir. Büst çok zarar görmüştür; baş kırık ve kayıptır, ayrıntılar kaybolmuştur. Ancak, yine de Zeus'un iri sağ elini göğsüne dayamış şekilde betimlenmiş olduğu seçilebilmektedir. Giysi belirtisi olmasa da tanrının mantolu betimlendiği düşünülmelidir. Zeus gür ve dalgalı saç ve sakal ile işlenmiş olmalı idi. Altarın gövdesi üzerinde, ön yüzde yedi satırlık Eski Yunanca bir yazıt vardır. Yazıtın hemen üzerinde, bu sefer çiziktirilerek betimlenmiş bir Zeus' büstü ve sağında da bir kartal betimi görülmektedir. Kartalın başı sola dönüktür. Yazıt bir adağı belirtiyor olup altarın Zeus Bronton için sunulmuş olduğunu göstermektedir.

²⁰ *Anastole* Phrygia'daki kabatma Zeus büstü ikonografisinin ayrılmaz bir parçasıdır. T. Lochman'a göre bu özellik Geç Hellenistik Dönem Zeus betimlerine dayanmaktadır. En tipik örnek betim olarak ise Zeus Otricoli'yi göstermektedir, bkz. Lochman 2003, 88 dn. 168 (Die Anastole gehört zum festen ikonographischen Bestandteil des Zeus in Phrygien. Sie geht auf späthellenistische Zeusbilder zurück, wie wir es am besten vom Typus des 'Zeus Otricoli' kennen.).

²¹ Bkz. Hornbostel 1973, 133-206 (Anastoletypus). Sarapis için genel olarak bkz. Tran tam Tinh 1983; Clerc – Leclant 1994.

²² Bkz. Hornbostel 1973, 207-295 (Fransentypus).

²³ Krş. Hornbostel 1973, 25 dn. 1. Sarapis betimleri o dönemde o kadar etkileyiciydi ki, imparator ikonografisini bile derinden etkilemiştir (örn. Septimius Severus portreleri).

²⁴ Altar ve yazıtının yayın yeri için bkz. INikaia II 1, no. 1089 lev. 16. Bu altar bugün hâlâ Bilecik-Eskişehir karayolu üzerinde, Karasu nehrinin üzerindeki Şelale (eski adı: Şarlayan) isimli mola yeri ve lokantanın girişinde durmaktadır.

Ἀγαθῆ τύχη·
 2 Δὶ Βροντῶντι
 Ροῦφος Ἡρακλί-
 4 δου καὶ Ποπλι-
 ανὸς Ποπλι-
 6 νοῦ Δὶ Βροντ(ῶντ)ι (sic)
 εὐχήν.

*Hayırlı uğurlu olsun!
 Zeus Bronton'a
 Heraklides'in oğlu
 Rufus ve Puplianus'un
 oğlu Puplianus
 Zeus Bronton'a (bu)
 adağı (sundular).*



*Altarın başlığı üzerindeki yekpâre
 Zeus büstü kalıntısı*

Res. 1-2

Tanrının adı yazıtta alışılmadık biçimde iki kez geçmektedir. Altarın üzerinde Zeus'un iki kere betimlenmesi ile adının iki kere geçmesi dikkati çekmektedir. Bu durumun bilinçli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Yazıt basit bir dille kaleme alınmıştır: Heraklides'in oğlu Rufus isimli bir adam ile Puplianus'un oğlu Puplianus isimli bir başkası bu taşı Zeus Bronton için adak olarak sunmuşlardır.



Res. 3

Ἀγαθῆ τύχη·
 2 Δὶ Βροντῶντι
 [Δ]ημᾶς Μαρα-
 4 [θ]ῶνος ὑπ[ἐ]-
 [ρ ἑαυτ]οῦ καὶ
 6 [τῶν ἰ]δίων
 [ἀνέ]στησεν.

*Hayırlı Uğurlu Olsun!
 Zeus Bronton'a
 (altarı) Marathon
 oğlu Demas
 kendisi ve ailesi
 için dikti.*

2. İkinci belge olarak, Bilecik'te Çırağan Damları isimli bir yerde bulunmuş olan²⁵ başka bir altar da başlığının üzerinde yine yekpâre bir Zeus büstü taşımaktadır (bkz. res. 3). Bu altar da Zeus Bronton'a sunulmuştur. Altarı Marathon isimli bir şahsın oğlu olan Demas kendisinin ve ailesinin esenliği için dikmiştir. Başlık üzerindeki büst son derece tahrip olmuş ve artık neredeyse tanınmaz durumdadır.²⁶ Ancak dikkatle bakıldığında Zeus'un sağ elini göğüs hizasında tuttuğu seçilebilmektedir. Sağ el ve kol dışında büst tamamen kayıptır. Güçlükle seçilebilse de üzerinde heykel gibi kalınlığı olan bir büst taşıyan bu altar konumuz bakımından anlamlıdır. Kanaatimizce üzerinde yekpâre taştan Zeus büstleri taşıyan bu altarlarda Bilecik bölgesinde ele geçen bağımsız Zeus büstlerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

3. Bu düşüncemizi destekleyen üçüncü belge, yani

bir yazıt, yine bir altarın ön yüzüne kazınmıştır. Bu altar Sakarya nehrinin orta kıvrımı içerisinde yer alan Göl pazarı yakınlarındaki Yumaklı isimli bir köyde bulunmuştur.²⁷ Bu buluntu yeri de, her ne kadar Bilecik ili içinde kalmıyorsa da, Phrygia-Bithynia sınır bölgesi olarak tanımladığımız bölgeye dahil-

²⁵ Altar S. Şahin'e göre büyük olasılıkla Kürtköy'de (Bilecik) bulunmuştur.

²⁶ Altar ve yazıtının yayım yeri için bkz. INikaia II 1, no. 1092 lev. 17. Şahin altarın başlığı üzerinde duran büstten söz etmemektedir. Bu altar da, yukarıdaki altar gibi ve onunla yan yana, Şelale isimli lokantanın girişinde durmaktadır.

²⁷ Bkz. INikaia II 1, no. 1085 lev. 16. Yayında altarın fotoğrafı olmayıp sadece yazıtın estampaj fotoğrafı vardır. Bu yazıt hakkında bkz. aş. s. 131.

dir. Yunanca yazıttan altarin Zeus Bronton, Zeus Karpodotes ve Zeus Eukharistos isimli tanrılara (bu konuda aş. bkz.) sunulmuş olduğunu anlıyoruz. Burada ilginç olan, yazıtın 10.-12. satırları arasında geçen ifadelerdir. Satırlarda, bu altarin bir büstle (*protome*) birlikte (τὸν βωμὸν σὺν τῇ προτομῇ) adak gereği tanrılara sunulduğu yazılıdır. Yazıtta söz konusu olan *protome* sözcüğü ile bir Zeus büstünün kastedildiği neredeyse kesindir (krş. dn. 39). Bizzat Zeus büstü de tanrı/tanrılar için bir adak olarak düşünülmüş olmalıdır.

	Ἀγαθῇ τύχῃ·	Hayırlı uğurlu olsun!
2	Δι Βροντῶ(ν)τι καὶ Δι Καρ- (sic)	Zeus Bronton'a ve
	ποδότῃ καὶ Δι Εὐ-	Zeus Karpodotes'e ve
4	χαρίστῳ Αὐρήλι-	Zeus Eukharistos'a biz
	ος Ἀσκληπιόδοτος	Aurelius Asklepiodotos ve
6	καὶ Αὐρήλιος Πατρο-	Aurelius Patroklianos ve
	κλιανὸς καὶ Αὐρηλί-	Aurelia Flavia ve
8	α Φλαβία καὶ Αὐρηλία	Aurelia Aristeine
	Ἀριστεΐνη μετὰ τῶ[v]	aile üyelerimizle birlikte
10	ιδίων πάντων τὸν	<u>bu altarı (üzerinde duran)</u>
	βωμὸν σὺν τῇ προ-	<u>büstle (<i>protome</i>) birlikte</u>
12	τομῇ εὐχῆς χάριν τῷ	(Tanrı'ya söz verdiğimiz)
	θεῷ ἀνεστήσαμεν.	adak gereği diktik.

Bu 3. altarin üzerinde, aynı taştan işlenmiş bir Zeus büstü ya da büst kalıntısı yoktur. Burada sorulması gereken soru, o halde büstün nerede durmuş olduğudur. Yazıtta bununla ilgili bilgi verilmemektedir. Ancak büstün adak olarak dikilen altarla doğrudan ilişki içinde olduğu da açıktır. Yukarıda tanıttığımız, üzerinde yekpâre Zeus büstü taşıyan altar da göz önüne alındığında, bu yazıtta adı geçen söz konusu *protome*'nin olasılıkla altarin üzerinde duruyor olduğunu düşünmek mantıklıdır. Bu yazıt, altarlara üzerinde Zeus büstlerinin durduğu bilgisini verdiği için oldukça önemlidir. Buradan da net bir şekilde, bir zamanlar bazı altarin üzerinde altarla, yekpâre olanların yanı sıra, aynı taştan yontulmamış (yani birleşik olmayan) bir Zeus büstünün durduğunu, büstün ve altarin olasılıkla bir dübel ile (bkz. aş. dübel fotoğrafları²⁸) birbirlerine tutturulduklarını söylemek mümkündür. Büstlerin altında görülen dübel delikleri de bu düşüncüyü desteklemektedir. Yumaklı altarlara üzerinde duran ve bugün ne yazık ki kayıp olan büst olasılıkla Bilecik büstlerine benziyor olmalıydı.

Bu bölgedeki her Zeus adak altarlara üzerinde bir büst durduğunu düşünmek doğru değildir. Yine, aynı şekilde her Zeus Bronton adak altarlara üzerinde bir büst beklemek de hatalı olacaktır. Hatta bu düşüncüyü üzerinde büst duramayacak kadar küçük Zeus adak altarlara varlığı da kanıtlamaktadır. Yine de zamanında bazı altarlara üzerinde büstlerin durmuş oldukları neredeyse kesin gibidir. Düşüncemize göre, bu büstler zamanında büyük altarlara üst kısımlarına monte edilmiş biçimde duruyor olmalıydılar. Bugüne kadar elimize bir altar üzerinde duran ve altar ile aynı taştan yontulmamış bir Zeus büstü geçmemiş olsa da, bu durum, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu büstlerin yine de altarlara ait eserler olduğunu düşünmemize engel değildir. Büstlerin alt kısımlarındaki dübel delikleri, her koşulda eserlerin bir yere oturtulduklarını göstermektedir. Bilecik bölgesinde ele geçmiş olan bazı altarlara üst kısımlarında da benzer dübel delikleri görülmektedir. Anlaşılan bu büstler Zeus adak altarlara üzerinde durmuş, yani aynı taştan işlenmemiş, ayrı parçalar idi (bkz. aş. temsili fotoğraflar).

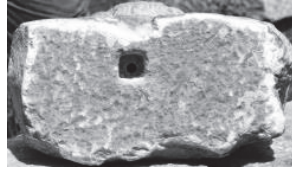
²⁸ Katalogdaki tüm büstlerin alt kısımlarında bulunan dübel deliklerinin fotoğraflarını çekmek olanaklı olamamıştır.



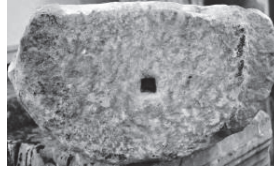
Tarafımızdan Oluşturulan Temsili Fotoğraflar: Yukarıdaki fotoğraflarda görülen Zeus büstleri ve üzerlerinde durdukları altınlar orijinalinde birbirlerine ait eserler değildir. Kaide olarak kullanılan altınlar bugün Bilecik Müzesi'nde olup hiçbiri adak taşı değildir. Sadece adak altınlarına çok benzemeleri ve de sağlam olmaları nedeniyle tarafımızdan seçilmiş ve burada temsili olarak verilmiştir. Toplamda üç farklı altın fotoğrafından bazıları iki kere kullanılmıştır. Temsili fotoğraflar makalenin konusunu oluşturan büstlerin zamanında durdukları yer hakkında fikir vermesi amacıyla buraya eklenmiştir.



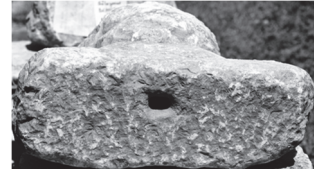
No. 2



No. 5



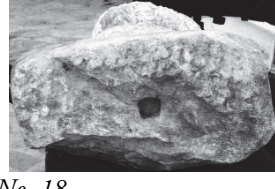
No. 31



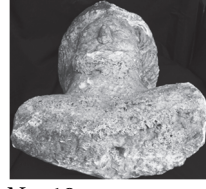
No. 13



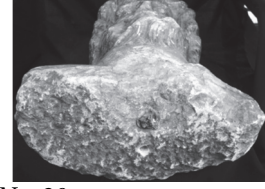
No. 15



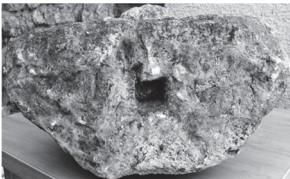
No. 18



No. 19



No. 20



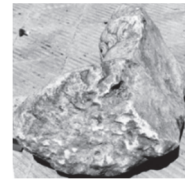
No. 21



No. 27



No. 29



No. 30



No. 7

Büstler Hangi Zeus'u Betimliyor?

Bilecik büstlerinin yazıtının olmadığı daha önce belirtilmişti. Bu nedenle, büstlerin belirli bir Zeus'u betimleyip betimlemediğini kesin söylemek mümkün değildir. Bilecik ve yakın çevresindeki bölgelerde ele geçmiş ve çeşitli yan isimleri olan Zeus'a sunulmuş olan bazı altarlarda yazıtlarında o altarlarda, üzerlerinde duran büst veya heykelle tanrıya sunulduğu yazılıdır. Bu tür yazıtlarda adı geçen ve bugüne kadar belgelenen tanrılar ise, görebildiğimiz kadarıyla Zeus Bronton/Zeus Karpodotes/Zeus Eukharistos, Zeus Agathios, Zeus Bennios ve Zeus Sebastos'tur. Bu makalede incelediğimiz büstlerin tüm bu yazıtları taşıyan altarlarda üzerinde durmuş ve böylece yazıtlarda adı geçen tanrılarla ilişkili olmuş oldukları düşünülebilir. Adı geçen bu tanrılara ve söz konusu yazıtlardaki ifadelerle yakından bakalım.

Yukarıda 3 numara olarak yazıtını verdiğimiz ve Gölpazarı'na bağlı Yumaklı köyünde bulunmuş olan altarlarda Zeus Bronton'un yanı sıra Zeus Karpodotes ve Zeus Eukharistos'a da sunulduğu anlaşılmaktadır: Δὲ Βροντῶ(ν)τι καὶ Δὲ Καποδότῃ καὶ Δὲ Ευχαρίστῳ.²⁹ Zeus Eukharistos 'İyiliksever Zeus' anlamına gelmektedir ve bu Tanrı bu yazıtla ilk kez belgelenmektedir. Karpodotes *epitheton*'u ise başka bir yazıtta Zeus Bronton'un bir sıfatı olarak ([Δὲ] Βροντῶντ[ι] Καποδότῃ) kullanılmıştır.³⁰ 'Ürün veren' anlamına gelen *karpodotes* sıfatından, Zeus Karpodotes'in de bir bereket tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtı yayımlayan S. Şahin adı geçen üç tanrıyla aslında tek bir tanrının kastedildiğini belirtmektedir.³¹ Ona göre, bu nedenle her üç tanrı için altarlarda üzerine sadece bir tek büst dikilmiş ve yazıtın sonunda tekil τῷ θεῷ ifadesi kullanılmıştır. Şahin'e göre Zeus karşımıza bazen Bronton, bazen Karpodotes ya da Eukharistos, Bennios, Agathios vb. isimlerle çıkmaktadır. Yazıtta geçen τὸν βωμὸν σὺν τῇ προτομῇ εὐχῆς χάριν τῷ θεῷ ἀνεστήσαμεν ifadesinde gerçekten de 'bu altarı (üzerinde duran) büstle (*protome*³²) birlikte (Tanrıya söz verdiğimiz) adak gereği diktik' denilmektedir. Bu ifadeden de üç tanrı ismi anılmasına rağmen kastedilenin aslında tek bir tanrı olduğu çıkarılabilmektedir. Burada esasen Karpodotes ve Eukharistos sözcüklerini, her ne kadar önlerinde Δί sözcüğü duruyor ise de, Zeus Bronton'un birer sıfatı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu nedenle büstün asıl bağlantı içinde olduğu tanrı Zeus Bronton olmalıdır. Zeus Bronton'un Kuzeybatı Phrygia ile Bilecik ve çevresinde bugüne kadar üç yüzün üzerinde adak yazıtı ile baskın biçimde belgelenmiş bir tanrı olması bu düşüncüyü güçlendirmektedir.

Bundan başka, yazıtlardan Zeus Agathios'a da kendi heykel veya büstünün dikildiğini anlıyoruz. Zeus Agathios'a sunulmuş ve olasılıkla Gölpazarı ile Vezirhan arasındaki Karaağaç köyü civarında bulunmuş olan bir yazıtta³³ τ[ῆ]ν εἰκόνα κατὰ εὐχὴν ifadesi ve yine Osmaneli'ye bağlı Hüyükköy'de bulunmuş başka bir yazıtta³⁴ ise yine τὴν εἰκόνα sözcüğü geçmektedir. Bilecik bölgesinde Zeus Bronton'dan sonra en çok tapınım gören tanrının Zeus Agathios olduğu yörede bulunan çok sayıda yazıttan anlaşılmaktadır.³⁵

²⁹ INikaia II 1, no. 1085.

³⁰ Bkz. INikaia II 1, no. 1084. Zeus Karpodotes için bkz. ayrıca Drew-Bear – Naour 1990, 1949-1951 ve INikaia II 1, no. 1084 ve 1085'teki bilgiler.

³¹ Bkz. INikaia II 1, no. 1061 ve 1066.

³² Konumuzla doğrudan ilgili olmamasına rağmen, Roma'da (Via Appia Nuova) ele geçmiş Latince-Eski Yunanca çiftdilli bir yazıtın Yunanca kısmı Zeus Bronton'a sunulmuş bir adak yazıtı olup orada 'Zeus Bronton için yenilmez Tanrıça Neotera'nın bir büstünün adanması' söz konusudur (Δὲ Βροντῶντι | τὴν προτομὴν | τῆς ἀνεικήτου | Νεωτέρας | Αὐρήλ(ιος) Λάμπων | σὺν τῇ μητρὶ.), bkz. Moretti, IGUR I, 120-121 no. 138; Drew-Bear – Naour 1990, 1996, dn. 323. Zeus Bronton'un Roma'da Via Appia üzerindeki kutsal alanı hakkında yeni makaleler için bkz. Paris – Pettinau 2006 ve Pettinau 2010.

³³ INikaia II 1, no. 1062.

³⁴ INikaia II 1, no. 1063.

³⁵ Zeus Agathios yazıtları için bkz. INikaia II 1, no. 1061-1067:

1061: Ἀγαθῆ τύχη· Δὲ Ἀγαθῷ | Μαξίμῳ | καὶ Ρουφείνῃ Ἀρητος | καὶ Μάξιμος ἀνέθηκαν | ὑπὲρ ἑαυτῶν | καὶ τῶν ἰδῶ[ν] | πάντῳ[ν] εὐχῆς χάριν.

1062: Ἀγαθῆ τύχη· | Διεὶ Ἀγαθῷ Γράπτος | Ἀννίας Ἀστύλλης | τῆς κρατίστης | οἰκονόμος | τ[ῆ]ν εἰκόνα κατὰ εὐχὴν | ἀνέθηκα.

Yukarıdakilerin dışında, Bilecik-Pazaryeri'ne bağlı Ahmetler köyünde bulunmuş ve Zeus Bennios'a sunulmuş bir altar üzerinde uzun bir yazıt vardır.³⁶ Yazıtta τὸν βωμὸν κὲ τὸ ἐπ' αὐτῷ ἄγαλμα ἀπειέρωσε ifadesi geçmektedir. Bu ifadede adağı sunanların bu altarı ve de üzerinde duran *agalma*'yı, kutsayarak sundukları anlaşılmaktadır. Yazıtı yayımlayan S. Şahin *agalma* sözcüğünü açıklarken 'sunak üzerinde görünüşe göre Zeus'un büstü durmaktaydı' demektedir. Burada *agalma* sözcüğünden kasıt gerçekten de bir Zeus büstü olmalıdır (bkz. dn. 39).

Bundan başka, Gölpaazarı civarında Bolatlı-Hamidiye'de bulunmuş olan bir altar üzerindeki yazıtta³⁷ geçen ἀνέστησ[εν] τὸν βωμὸν σ[ὺν] τ[ῷ] {ανδρῖ} ἀνδριάντι ifadesinden, altarın, üzerinde duran bir büstü veya tanrı heykeliyle birlikte Zeus Sebastos isimli bir tanrıya sunulduğu anlaşılmaktadır. Yazıtı yorumlayan S. Şahin "Demos'un rahibi" sunağı, üzerindeki tanrı büstüyle birlikte kutsallığı olan bir yerde, ὅπου ἐκέλευσεν (olasılıkla Tanrı'nın, yani Zeus'un bizzat kendisi) dikmiştir' demektedir.



Çiz. 2: Cremer 1987, 123 fig. 2; burada no. 22.
Res. 4: Asgari – Madra – Soysal 1983, 121.

Bunlardan başka ayrıca, Zeus Soter için dikilmiş bir altarın yazıtında³⁸ τὸν βωμὸν σὺν τῷ ἀγάλματι³⁹ ἀνέθηκεν ifadesi geçmektedir. Ancak altar, Bilecik çevresinde değil de İznik yakınlarındaki Umurbey'de bulunduğu için burada incelediğimiz Zeus büstleri ile bir bağının olması bir hayli güç gözükmemektedir.

Yukarıda yazdıklarımız dışında, yine de, burada söz konusu olan büstlerin özellikle Zeus Bronton için kullanılmış ve belki de onu betimlemiş olabileceklerini düşünmemize neden olan birkaç nokta vardır. Öncelikle, eserlerin Bithynia Bölgesi'ndeki bütün Zeus kültlerinin betimlenmesi

1063: Ἀ[γαθῆ] τύχη· | Διὶ Ἀγαθίῳ | κατὰ κέλευσιν | τοῦ Θεοῦ Σεουηριανὸς | Ἀλέ[ξ]ανδρος | τὴν | [εἰκ]όνα | ὑπὲρ | ἑαυτ[οῦ] καὶ τῶν | [ιδίω]ν πάντων].

1064: Ἀγαθ[ῆ] τύχη· | Αὐρῆ. Κο[] | ἀνέθη[κεν] Διὶ | Ἀγαθίῳ [ἐκ τῶν ιδίω]ν | ὑπὲρ πά[σης] οἰκίας καὶ | καρπῶν |

1065: - - - | Διὶ Ἀγα[θίῳ] Κάσσ[ιος] | Νικάδας ἀνέθηκα.

1066: Ἀγαθῆ τύχη· | Διὶ Ἀγαθίῳ Αὐρ. | Ἐρμογένης σὺν | τῷ ἀδελφῷ Ἐλπ[ι]δηφόρῳ | πατρὶ Ἑρμεῖ | καὶ μητρὶ Πρ[ί]μῃ | τὸν βωμὸν ἀνέ[σ]τησαν | εὐχῆς χάριν.

1067: Ἀγαθῆ τύχη· | Δομίτιος Δε[ῖ] | Ἀγαθίῳ κα[τ'] | [ἐ]πιταγῆν ἀνεθή[κ]αντω.

Ayrıca bkz. Akyürek Şahin 2005 no. 5-7 (SEG 55, 2005, no. 1337-1339):

5: [Α]γαθῆι τύχη | Διὶ Ἀγαθίῳ Αὐ<ρ>(ἥλιος) Αὐφί[διος] Δημητρίου κατὰ | [ἐπ]ιταγῆν ἀνέθηκα.

6: Ἀγαθῆ τύχη | Διὶ Ἀγαθίῳ | Ἀσκλῆς Διο[ν]υσίου ὑπὲρ ἐ[αυτοῦ] καὶ τῶν ιδίω[ν] κατὰ εὐχῆν ἀνέθηκα.

7: Ἀγαθῆ τύχη | Διὸς Ἀγαθίου ἐ[π]ηκόου θεοῦ τὴν | εἰκόνα Ἀ'τταλήω[ν] ἢ κώμη ἀνέσ[τ]ησαν. Bu yazıtı ilk yayımlarken elimizde yazıtın başkası tarafından bir kağıda alınmış kopyasından başka veri yoktu. Fakat Bilecik Müzesi'ndeki araştırmalarımız kapsamında yazıtı bizzat görme ve okuma fırsatına kavuştuk. Böylece yazıtta daha önce okunmaz durumdaki yer *Ἀ'τταλήω[ν]* olarak düzeltmek mümkün olmuştur. Bilecik çevresinden derlediğimiz ve yayımlayacağımız altı tane daha yeni Zeus Agathios adağı bulunmaktadır. Ancak, yeni yazıtlarda büst anlamına gelen bir ifade yoktur.

Ayrıca bkz. Dönmez Öztürk 2013, 285-287, no. 1:

1: Ἀγαθῆι τύχη | Νείκων Ἀσκλη[π]ιάδου σὺν τοῖς | ἐμοῖς θεῶ Ἀγάθ[ω] ἀνέθηκα.

³⁶ Şahin 1978 = INikaia II 2, no. 1503.

³⁷ INikaia II 1, no. 1129.

³⁸ Bkz. Şahin 1984; SEG 34, 1984, no. 1263.

³⁹ Küçük Asya yazıtlarında geçen *ἡ προτομή*, *ἡ εἰκὼν*, *τὸ εἶδωλον*, *τὸ ἄγαλμα*, *ὁ ἀνδρίας*, *τὸ ξόανον* vb. sözcüklerle tam olarak ne tür arkeolojik eserlerin kastedildiğinin başlı başına bir araştırmada netleştirilmesi gerekmektedir. Bu sözcüklerin her birinin her zaman aynı tipteki eserler için kullanılmadığı yazıtlardaki ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır. Yazıtlarda yukarıdaki sözcükler veya benzer anlamlı kelimeler sık geçtiği için sözcüklerin tüm kullanım alanlarını da dikkate alan ve henüz eksik olan bu türden bir çalışma çok faydalı olacaktır. J. J. Coulton altarla ilgili yazdığı kapsamlı bir makalede heykel kaidesi olarak işlev görmüş altarla ilgili bilgi verirken bu tür sözcüklere de değinmektedir, bkz. Coulton 2005, 133-136 ve 149-151.

için üretildiklerini söylemek zordur. Çünkü, eserler Bithynia Bölgesi'nin her yerinde değil, sadece Bilecik İli ve çevresinde ele geçmektedir. Dolayısıyla eserlerin Bithynia'nın genel Zeus ikonografisini temsil ettiği söylenemez.⁴⁰ Dikkati çeken bir nokta, büstlerin Zeus Bronton adaklarının çok yoğun ele geçtiği bir çevreden çıkmasıdır.⁴¹ Bundan başka, bu bölgenin adak yazıtlarında Bronton, Zeus'un diğer *epitheton*'larına göre o kadar baskındır ki, bu durumda büstlerin Zeus Bronton'u betimlediklerini düşünmek yerinde olacaktır. Yazıtsız büstler, olasılıkla yazıtlı altıların üzerinde duruyorlardı ve yazıtlardan büstlerde betimlenen tanrının kimliği açıklık kazanıyor olmalıydı. Fakat büstlerin zaman zaman Zeus Agathios veya Zeus Bennios gibi tanrıların adakları için de kullanıldıkları düşünülmelidir.

Zeus Bronton aslen Dorylaion kökenli bir tanrıdır ve kütle ilgili belgeler hemen hemen bütün Kuzeybatı Phrygia'da belgelenmiştir. Bu bölge tanrının asıl tapınım gördüğü yer olup bulunan yüzlerce ilgili yazıtla⁴² ters orantılı olarak Zeus Bronton için büst sunusu Kuzeybatı Phrygia'da oldukça azdır. Kuzeybatı Phrygia'da bugüne kadar toplam altı büst ele geçmiştir ve bir tanesi dışında (burada no. 33) hepsi de Yunanca yazıtlı olup adak eseridir. Yazıtsız büstün de adak olması olasıdır. Büstlerden üç tanesi Kuzeybatı Phrygia'nın tipik Zeus ikonografisinde betimlenmiş olup üçü de kabartma tekniğinde işlenmiştir.⁴³ Bu nedenle onları "Kabartma Büstler (Almanca: Reliefbüste)" olarak adlandırmaktayız (bkz. yuk. çiz. 1).⁴⁴ Diğer üç büst ise (burada katalogda no. 32, 33, 34), tipolojik olarak farklı olup kabartma büst-

⁴⁰ M. Cremer, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan ve Bilecik buluntusu olan bir büstün (burada katalogda no. 22; yuk. çiz. 2 ve res. 4) Bithynia çıkışı olduğunu belirterek, eseri hatalı olarak Bithynia'nın genel Zeus adağı olarak nitelendirmiştir, bkz. Cremer 1987, 123: 'In Bithynien (Fig. 2) ist für ein Ex-voto mit Zeus die Kopfbüste mit nacktem Oberkörper und die strenge Symmetrie der Anastole und Lockenanordnung der seitlichen Haarpartien charakteristisch. Nach diesen Kennzeichen ist es möglich, kaiserzeitliche Zeusweihungen aus diesen beiden Gegenden landschaftlich einzuordnen. Sie können bei den oft so unsicheren Fundortangaben hilfreich sein, die Herkunft von Votivbüsten zu bestimmen.'

⁴¹ Bu adaklar için genel olarak bkz. Akyürek Şahin 2012b. Bkz. ayrıca Frei 1983, 55-56.

⁴² Zeus Bronton kültü ile ilgili tüm eserler tarafımdan bir doktora tezinde çalışılmıştır, bkz. Akyürek Şahin 2002. Konu hakkındaki genel bir makale için bkz. Akyürek Şahin 2001b. Tezde incelenen 300'ü aşan eserden sadece birkaç tanesi yazıtsızdır. Tez çalışmamdan sonra da yeni Bronton adakları ele geçmiştir ve bunlar tarafımdan yayımlanmıştır, bkz. Akyürek Şahin 2006a, Akyürek Şahin 2006b ve Akyürek Şahin 2012b. Başka yeni Z. Bronton buluntuları da bilinmektedir, bkz. örn. Dönmez Öztürk 2013, 290 no. 4. Zeus Bronton'la ilgili olarak bkz. Lochman 2003, 85 ve ayrıca yeni bir makale için bkz. Chiai 2010 (SEG 60, 2010, no. 1422). Anadolu'da Yunan isimleriyle tapınım gören birçok tanrının köken olarak çok eskilere gittiği ve yerel kültürlerin değişikliklere uğrasa da zaman içerisinde devamlılık gösterdiği bilinmektedir, bu konuda yeni ve kapsamlı bir makale için bkz. Riel 2014.

⁴³ Kabartma Zeus Bronton büstlerinin fotoğrafları bu makalede verilmemiştir. Büstlerle ilgili bilgiler aşağıdadır:

1. Kabartma Büst: Bul. Y.: Terziler (yerel bir ören yerinden)/Aslanapa/Kütahya; Şimd. Y.: Kütahya Arkeoloji Müzesi; Env. no.: 59; Malz.: Gri mermer; Yük.: 42 cm; Gen.: 30 cm; Kal.: 13 cm; H. Yük.: 1, 5-2, 6 cm. Yayın: Büst, ilk olarak Cox ve Cameron tarafından 1926 yılında bulunup işlenmiştir. Yazarlar eseri 1928 yılında Buckler – Calder – Cox 1928, s. 37'de tanıtmaktadırlar. Daha sonra 1937 yılında eseri kısaca yayımlamışlardır: MAMA V, 175 no. ZB 87; Drew-Bear – Naour 1990, 2002-2003 no. 22 lev. 9; SEG 40, 1990, no. 1238; MAMA X, 93-94 no. 290.

Yazıtı: Ἀρχένεος Δεῖ Βροντωνῶντι εὐχή|ν. Arkheneos Zeus Bronton'a adağı (sundu).

2. Kabartma Büst: Bul. Y.: Bilinmiyor; Şimd. Y.: Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Ankara); Env. no.: 27.50.66; Malz.: Mermer; Yük.: 17, 2 cm; Gen.: 22, 7 cm; Kal.: 8, 1 cm; H. Yük.: 0, 9 cm. Yayın: Drew-Bear – Thomas – Yıldız-turan 1999, 306 no. 485.

Yazıtı: Πρέπων Σουσα Ἐνεαπη|γειτης Δι Βροντωνῶντι (sic) εὐχή|ν. Sousas oğlu Eneapegaili? Prepon Zeus Bronton'a (adağı sundu).

3. Kabartma Büst: Bul. Y.: Bongır/Afyon?; Şimd. Y.: Afyon Arkeoloji Müzesi; Env. no.: 7236; Malz.: Mermer; Yük.: 30 cm; Gen.: 35 cm; Kal.: 10 cm; H. Yük.: 1, 1 cm. Yayın: Akyürek Şahin 2006a 120 no. 59; 119 res. 59.

Yazıtı: Διονύσιος | Σωσθένου | [ύ]πὲρ πάντων σωτηρ|[ας] Δι Βροντωνῶντι εὐχή|ν. Sosthenes oğlu Dionysios bütün (aile üyelerinin) esenliği için Zeus Bronton'a (adağı sundu).

⁴⁴ 'Reliefbüste (kabartma büst)' terimini ilk kullanan M. Cremer'dir, bkz. Cremer 1987. Cremer'in bu isimlendirmesini biz de uygun bulup yayınlarımızda kullandık, bkz. Akyürek Şahin 2001a. T. Lochman da bu isimlendirmeyi benimsemiş ve Phrygia'nın Roma Dönemi'ne ait mezar ve adak taşlarını ikonografik ve stilistik açılardan ayrıntılı olarak incelediği ve yayımladığı doktora çalışmasında bu konuya değinmiştir, bkz. Lochman 2003, 89 dn. 175-176.

lerden işleniş bakımından ayrılmakta ve kendi içlerinde de farklılıklar göstermektedir. Bu üç büste aşğıda daha ayrıntılı değinilmektedir. Bronton'un Kuzeypatı Phrygia'da belirli bir ikonografisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bölgede tüm Zeus tipleri için kullanılan ve kabartma tekniğı ile verilen belirli bir Zeus ikonografisi oluşturulmuştur. Az sayıda günümüze ulaşmasından, büst sunusunun Zeus Bronton için Kuzeypatı Phrygia'da çoğunluk tarafından tercih edilmediğı söylenebilir.

Zeus Bronton'a kabartma büstlerin dışında, kabartma tekniğinde işlenmeyip, üç boyutlu betimlenmiş olan birkaç Zeus büstü daha adanmıştır⁴⁵ (krş. burada katalog no. 32, 33, 34. Büstlerin yayın yerleri katalogda verilmektedir). Bunlardan ilki (aş. no. 34) bugün Bilecik Arkeoloji Müzesi'nde olup buluntu yeri bilinmemektedir. Bu müzeye Bursa Müzesi'nden devredilmiştir. Başı kırılmış ve kayıp olan büste dikkati çeken nokta, Kuzeypatı Phrygia'daki kabartma Zeus büstlerinin ikonografisinde betimlenmiş olmasıdır. Ancak, eseri kabartma büstlerden ayıran bazı ayrıntılar bulunmaktadır. Büstün alt kısmında, ön yüzünde yazıt olan büyük dört köşe bir kaide bulunmaktadır. Büst bu kaidenin üzerine oturtulmuş gibi gözükmeştir. Ancak, büst ve kaide aynı taştan işlenmiştir. Dışa taşan biçimde işlenmiş büst kaidesinin Bronton adakları ve kabartma büstler arasında benzeri yoktur. Farklı olan bir diğer durum ise, büstün kalınlığının az olmasına rağmen, işlenişinde tam büst görüntüsü sağlanmış olmasıdır. Bunun dışında genel işleniş özellikleri kabartma Zeus büstleri ile hemen hemen aynıdır. Sadece, ötekilerden farklı olarak, *himation*'un alt kısmı ve giysinin kıvrımları yuvarlak biçimde işlenmiştir. Kaide üzerindeki yazıtta, Hipparkhos oğlu Manes adında birisinin tanrıya bu adağı sunduğu yazılıdır. T. Corsten, yazıtta geçen Mavņç adından ve büstün betimleniş biçiminden eserin Prusa'dan değil, fakat Kotiaion çevresinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.⁴⁶ Eser, Bursa Müzesi'ne daha önce durduğu Mudanya'daki bir depodan getirilmiştir. Büstün Mudanya'dan önce durduğu yer ise bilinmemektedir. Büst, Corsten'in düşündüğü gibi Kütahya veya çevresinden kaynaklanmış olabilir. Ancak, bu çevrede üretilmiş olan büstlerden stil açısından farklılıkları vardır. Yukarıda söz ettiğimiz, altarlara üzerine tek parça olarak işlenmiş, giysili ve sağ el göğüste duran Zeus büstlerinin varlığı, bize onlara benzeyen bu büstün de Bilecik veya çevresinde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu grupta söz konusu olan ikinci büst (burada kat. no. 32) bugün British Museum'dadır ve envanter kayıtlarına göre Dorylaion'da (Eskişehir) bulunmuştur. Eser, bütün öteki Zeus Bronton büstlerinden farklı bir stilde betimlenmiştir. Eserin Phrygia'da ele geçen başka kültlerle ilgili büstler arasında da benzeri yoktur. Büstün alt kısmında, aynı taştan kaideye benzer düz bir kısım oluşturulmuştur ve burada üç satırlık yazıt bulunmaktadır. Büst bu kısmın üzerinde, heykel gibi üç boyutlu işlenmiştir. Arkasının kaba bırakılmasından, izleyici tarafından eserin sadece ön yüzünün görüldüğü anlaşılmaktadır. Zamanında, olasılıkla, bir duvar önünde ya da bir niş içinde duruyor olmalıdır. Büstün yazıtında, Hagesilaos adında bir şahsın, adağı Zeus Bronton'un emri üzerine sunduğu yazılıdır. Kısa olan yazıtta dikkati çeken nokta, tanrının adının yazıtın hemen başında olması ve sondaki *κατὰ ἐπιταγήν* ifadesidir. Müze envanterinde büstün Dorylaion'da bulunduğunun kayıtlı olduğunu belirtmiştik. Ancak, Dorylaion'da veya teritoryumunda bulunmuş olan yüzlerce Bronton adağındaki ortak nokta, tanrının adının yazıtlarda genellikle sonda yazılmasıdır.⁴⁷ Bu yazıttaki gibi tanrının adının başta olması ise, Bilecik ve çevre-

⁴⁵ Çok eski bir yayında çizimi verilen ve Zeus Bronton'u betimlediğı belirtilen bir Zeus büstüne kuşkuyla yaklaşılmalıdır. De Montfaucon, 1721-1722 yıllarında yayımladığı kitabında birçok antik eser hakkında bilgi vermiş ve kitabına eserlerin çizimlerini de eklemiştir, bkz. de Montfaucon 1976 (tıpkıbasım). Kitapta, başında bone benzeri bir başlık taşıyan ve gür saç ve sakalla betimlenmiş bir Zeus büstünün de çizimi bulunmaktadır, age., 42 lev. 13 fig. 11. Büstün üzerinde Latince "Bono Deo Brotoni" (İyi Tanrı Bronton'a) yazıtı okunmaktadır. De Montfaucon, büstün Venedik'ten, Aquileia'dan geldiğini belirtmektedir, age. 26 (Chap. III). Ancak, büst hakkında başka bir bilgi vermemektedir. Sonraki yıllarda, Roma'daki Zeus Bronton adaklarını da inceleyen yayınlarda böyle bir eserin varlığından hemen hiç söz edilmemektedir. Sadece Ferri 1931, 243 dn. 10'da bu yayından ve büstten söz etmekte ve 244 fig. 7'de büstün de Montfaucon'dan aldığı çizimini vermektedir. Eserin bugün nerede olduğı bilinmemekte ve böyle bir eserin varlığı kuşkulu gözükmeştir, bkz. MAMA V, xxxix, dn. 18 ve 176. Bu nedenle, eser bu çalışmada değeriendirilmemiştir.

⁴⁶ IPrusa II, 103-104 no. 1014.

⁴⁷ Yazıtlardaki bu durum için genel olarak bkz. Akyürek Şahin 2006a ve ayrıca Akyürek Şahin 2012b, 349.

sinden ele geçmiş sayısız Bronton adağı üzerinde belgelenmiştir.⁴⁸ Yine, κατὰ ἐπιταγήν ifadesi de Bilecik ve çevresindeki yazıtların bir karakteristiğidir.⁴⁹ Londra'daki bu büst ile Bilecik büstleri arasında, üç boyutlu işlenmiş olmalarının dışında herhangi tipolojik bir benzerlik yoktur. Belki de büstün, Bilecik bölgesine yakın olup, orasıyla kültürel ve sanatsal olarak ilişki içinde bulunan, fakat yine Dorylaion teritoryumunda yer alan bir bölgeden kaynaklandığını düşünmek gerekmektedir. Böyle bir yer için ideal olarak Eskişehir'in ilçesi İnönü gözükmemektedir. Çünkü, İnönü'de ele geçmiş yazıtlı adak altarlara nın hemen hepsinde, tanrının adı yazıtın başında bulunmakta ve iki⁵⁰ eser üzerinde de κατὰ ἐπιταγήν ifadesi görülmektedir. Ayrıca, İnönü'ndeki çoğunlukla Zeus Bronton'a sunulmuş altarlarda Zeus büstleri betimlenmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı büstün İnönü'nden geldiğini düşünmekteyiz.

Eskişehir'in yak. 35 km batısında yer alan İnönü'de bulunmuş olan altarlara kısaca da olsa değinmek gerekmektedir. Peter Frei 2001 yılında kaleme aldığı bir makalede⁵¹ İnönü'de bulunmuş olan bir grup adak altarlara nın üzerlerindeki bazı tipolojik ortaklıklara dikkati çekmektedir. Yazılı bir eserin yazıtı ile üzerindeki motif ve kabartmaların arasındaki ilişkinin göz ardı edilmemesi gerektiğini özellikle vurgulayan⁵² Frei, tipolojik gruplara ayırarak incelediği altarlara nın yazıtlarında geçen bazı kalıp ifadelerin de altı nı çizmektedir. Bu altarlara nın hepsinin ön yüzünde ve başlık üzerinde kabartma olarak bir Zeus başı/büstü betimlenmiştir ve biri hariç (orada no. 10) hepsi Zeus Bronton için adak olarak sunulmuştur. Büstlerin Zeus Bronton'u betimledikleri anlaşılmaktadır.⁵³ Yazıtlara nın da ortak yönleri vardır:

1. Tanrının ismi yazıtın başında bulunmaktadır. Bu durum Kuzeybatı Phrygia'da belgelenen Zeus Bronton adak yazıtlarda tam tersidir; yani tanrının adı hemen tamamıyla yazıtın sonunda bulunmaktadır. Tanrının adının yazıtın başında bulunması durumu Bithynia'nın güneyinde, daha doğrusu Bilecik ve çevresinde ele geçen Zeus Bronton adaklarına nın da ortak yönüdür.

2. Yazıtlarda sıklıkla adağın tanrının isteği/emri üzerine sunulduğuna işaret eden κατὰ ἐπιταγήν veya κατὰ κέλευσιν ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca az da olsa εὐχὴν ἀνέστησαν veya ἀναθεῖναι ifadeleri de görülmektedir. Bunlardan başka, dikkati çeken başka bir nokta ise, yazıtlarda hemen hiç *ligatür* (birleşik yazılmış harfler) kullanılmamış olmasıdır. Bu da Bilecik Zeus Bronton adak yazıtlarında gözlemlenen başka bir durumdur.

⁴⁸ Bu konuda bkz. Akyürek Şahin 2012b, 349-350.

⁴⁹ Akyürek Şahin 2012b, 350. Eskişehir çevresindeki birkaç adak taşında bu ifadeye rastlanmaktadır, krş. örn. MAMA V, 107 no. 223 lev. 51; MAMA V, 173 no. ZB 54 (= Ramsay 1906, 277 no. 11); MAMA V, 9-10 no. 17 lev. 17; Riel 1994, 164 no. 13 (SEG 44, 1994, 1046); MAMA V, 173 no. ZB 35 (= Körte 1900, 416 no. 26).

⁵⁰ Bkz. Frei 2001, 139-140 no. 2 ve Körte 1900, 418 no. 30. κατὰ ἐπιταγήν ifadesi için bkz. Akyürek Şahin 2012b, 350 dn. 20.

⁵¹ Genel olarak bkz. Frei 2001. Bu makaledeki fikirler hakkında bkz. Akyürek Şahin 2012b, 352-353.

⁵² Önemli olduğunu düşündüğümüz bu tespit cümlelerini buraya da almak istedik, bkz. Frei 2001, 158: 'Eines aber ist auf jeden Fall aus den vorhergehenden Darlegungen abzuleiten. Die Problematik öffnet sich nur durch eine ganzheitliche Betrachtung, welche den Text der Inschrift mit seinen Strukturen und die auf dem Träger eingehauenen Bilder und ihre Ausgestaltung in materieller und stilistischer Sicht gleichermassen beachtet. Erst beide Überlieferungen zusammen ermöglichen eine intensivere Interpretation des Steins in seinem dokumentarischen Charakter. Die bildlichen Darstellungen sollten deshalb in jeder Edition, u. a. den Ersteditionen berücksichtigt werden. Das kann einerseits durch die –heute selbstverständlichere– Beigabe von Photographien geschehen, die dann aber nicht nur das Inschriftenfeld, sondern den ganzen Stein zeigen sollten, gegebenfalls in Detailaufnahmen. Das ist sicher aufwendig, vielleicht zu kostspielig, sollte aber wenigstens als Grundsatz gelten. Man wird auf jeden Fall in der Beschreibung des Steins dem Schmuck grössere Bedeutung schenken und Wege suchen, auf typische und auf abweichende Züge, soweit diese erkannt worden sind, mit solcher Ausführlichkeit hinzuweisen, dass sie zukünftiger Auswertung erhalten bleiben.'

⁵³ Frei 2001, 146. Yalnız, Frei makalede yeni olarak tanıttığı 7 numaralı altar ve yazıtının yayımlı olduğunu görmemiş ve de altar üzerindeki büstü de yanlış yorumlamıştır, bkz. 151-152. Altar yine Zeus Bronton'a sunulmuş olup S. Şahin tarafından INikaia II 2, no. 1509'da yayımlanmıştır. İnönü'deki altarlara nın benzer tipolojide ama daha büyük boydaki altarlara nın başlığında betimlenmiş olan büst Frei'in belirttiği gibi bir Zeus büstü olmayıp sakalsız bir erkek başına aittir. Bu altar Bilecik'in ilçesi Pazaryeri yerine bağlı Ahmetler köyünde bulunmuştur. Pazaryeri ve çevresi burada tanıtığımız Zeus büstlerinin de başlıca buluntu bölgesidir.

İnönü'de ele geçen adak altarı gösterdikleri tipolojik ayrılıklar nedeniyle farklı atölyelerde üretilmiş olmalıdır. P. Frei 5 numaralı altarın yazıtında verilen yıl rakamları nedeniyle eseri İ. S. 218 senesine tarihlemektedir. Stil benzerlikleri nedeniyle diğer altarların da (biraz erken veya geç) yaklaşık aynı tarihlerde yapıldığını düşünmek mümkündür. Frei'in makalesinde 8 numara ile tanıtilan altarın başlık kısmı üst üste iki bölmeden oluşmaktadır ve üst bölme kırık ve kayıptır. Geriye kalan kalıntılardan bu kayıp üst bölmede bir Zeus büstünün durduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu büst Bilecik büstlerine benzer şekilde heykel biçiminde derinliği olan bir yapıda olmalı idi.⁵⁴ Yine Frei'in makalesinde 9 numara ile verilen altar üzerinde de zamanında bir Zeus büstü durmuş olmalıdır. Büstün varlığı altar üzerindeki saç lülesi kalıntılarında anlaşılmaktadır. Büst bugün kırık ve kayıptır.⁵⁵ Frei'da 10 numara ile verilen altar üzerinde de, başlığın ön yüzünde bir Zeus başının/büstünün kabartması vardır.⁵⁶ Zeus Pyrgenos isimli bir tanrıya sunu olan bu altarın buluntu yeri kayıtlarda Bozüyük olarak geçmektedir. Bozüyük İnönü'ye oldukça yakındır. P. Frei'a göre İnönü altarlarındaki ortak noktalar ve sonuç (orada s. 156-158) şu şekilde özetlenebilir:

- Altarların hemen tamamı İnönü'de bulunmuştur.
- Altarların birçoğundaki Zeus başı/büstü eseri belirleyici durumdadır.
- Altarlar hemen neredeyse tamamen Zeus Bronton'a adanmıştır.
- Altarların yazıtlarında tanrının adı yazıtın hep başında geçmektedir ve bu da adağın tanrının isteği ile mi, yoksa söz verilen bir adak gereği mi sunulduğu sorusuna sebep olmaktadır.
- İnönü altarlarının hepsi o yörenin yerel taşından üretilmiştir.

Frei'a göre bu altarların hepsi bir kutsal alandan geliyor olmalıdır. O kutsal alanda, olasılıkla adak tipi olarak bu tür altarlar geçerli, hatta belki de kural idi. Adak sunanlar ve taşçı ustaları da bu duruma göre hareket ediyor olmalıydılar. Frei bu bilgilerin ve düşüncelerin birçok soruyu doğurduğunu, ancak bunların hepsinin şu anda cevaplanamayacağını belirtmektedir. Sadece bu geleneğin nasıl doğduğunu ve yaygınlaşıp yaygınlaşmadığını ve yayıldı ise nerelere uzandığını bilmeyi istediğini belirtmiştir.⁵⁷ Yazar ayrıca, burada belirtilen eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için benzer eserlerin de incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer eserler olarak ise, Kuzeybatı Phrygia'da görülen kabartma büstler⁵⁸ ile stel/altar gibi eserlerin üzerine kabartma olarak işlenmiş Zeus büstlerinden bahsetmektedir. Ona göre bu eserlerin tarihlenmesi de çok önemlidir: Makalesindeki bir eserin üzerindeki yazıtta geçen ifadelerden yola çıkarak (orada no. 5: İ. S. 218) incelediği altarların aşağı yukarı İ. S. 2. yy.'ın ikinci yarısı ile 3. yy.'ın ilk yarısına tarihlenebileceğini söylemektedir. P. Frei'in makalesinin de kesin olarak gösterdiği gibi, Eskişehir'in ilçesi İnönü'de zamanında belirli bir saygınlığı ve etki alanı olan yerel bir Zeus Bronton kutsal alanı vardı. Bu kutsal alana sunulan adakların türü altar olup genellikle üzerlerinde bir Zeus büstü kabartması bulunmakta idi. Eskişehir ile Bilecik illerinin arasında bir coğrafyada bulunan İnönü'de Zeus Bronton için sunulmuş bu adaklar, bu makalede incelediğimiz Bilecik'te ele geçmiş Zeus büstlerinin yorumlanmasında ve anlaşılmasında oldukça önemli bir rol oynamaktadırlar. Zeus Bronton'un inanç olarak ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı yer kültün merkezi olan Dorylaion ve teritoryumudur. Bronton'un tüm Dorylaion bölgesinin en önemli tanrısı olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Kültün buradan kuzeybatıya doğru yayıldığı ve tanrının Bilecik ve çevresinde de önemli derecede tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Doğudan batıya doğru ilerlerken büst sunusunun Zeus Bronton adaklarında önemli bir yer

⁵⁴ Bkz. Frei 2001, 152-153, lev. 22, 2.

⁵⁵ Frei 2001, 154-155 ve lev. 22, 3.

⁵⁶ Frei 2001, 155-156, lev. 22, 4.

⁵⁷ Frei 2001, 157-158.

⁵⁸ Frei makalesinde, altar veya stel türündeki bir eserin üzerinde kabartma olarak bulunan Zeus büstlerinden ayırmak amacıyla bu büstler için hatalı olarak 'vollplastisch gearbeitete Zeusbüsten' terimini kullanmaktadır, bkz. Frei 2001, 157 dn. 35. Yazarın sözünü ettiği büstler kesinlikle bizim 'kabartma büstler' dediğimiz türdendir.

⁵⁹ Genel olarak bkz. Lochman 2003, 85 ve Chiai 2010.

edinmeye başladığını düşünmek yerinde olacaktır. Bu bilgiler yörenin yerel dinler tarihi açısından da önem taşımaktadır.

Üçüncü büst (burada kat. no. 33) ise yazıtsız olup bugün Berlin'de bulunmaktadır. Geriye sadece baş olarak kalan eser bir zamanlar bulunduğu Leistner Koleksiyonu'ndan Berlin'deki eskiden 'Kaiser-Friedrich-Museum' diye adlandırılan, şimdi ise Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst – Preussischer Kulturbesitz Müzesi'ne verilmiştir. Büst 1917-1918 yıllarında O. Wulff tarafından yayımlanmıştır. Küçük Asya kökenli olan büstün tam buluntu yeri bilinmemektedir, ancak 'found at the foot of the Phrygian Olympos' ibaresi ile müzeye gelmiştir. Wulff eseri uzun uzun tartışmış, ancak buluntu yeri olarak Phrygia Bölgesi'ni hiç düşünmediği için eserin stil özelliklerini kavrayamamıştır. Büstü Erken Bizans kültürüne ait saymış ve hatalı olarak Eskiçağ'ın geç dönemlerine, 4.-5. yüzyıllara tarihlenmiştir. Ferri ve Rodenwaldt da bu eserden söz etmişlerdir. Ferri buluntu yeri olarak hatta Mysia'daki Olympos (Bursa) civarını önermiştir. Rodenwaldt ise eserin stil özelliklerinin Phrygia'da ele geçen mezar taşlarındaki betimlerle benzerliğini fark ederek, eserin kökenini Phrygia olarak düşünmüş ve hatta büstün Zeus Bronton'u betimlediğini dile getirmiştir. İ. S. 2. veya 3. yüzyıllara ait olan büst, her ne kadar bu makalede incelenen büstlerle stil olarak aynı olmasa da kesinlikle burada söz konusu olan bölgelerden birisinde bulunmuş olmalıdır.

Bugüne kadar, üzerlerinde sadece Zeus büstleri duran altarlar değil, kartal heykeli gibi başka eserler duran altarlar da ele geçmiştir.⁶⁰ Buradan da, bazı altarların üzerinde bir adak hediyesi durur biçimde işlenmesinin olağan bir durum olduğu düşünülebilir.

Yukarıda verilen bilgiler sonucunda, bu makalede incelenen ve Bilecik'te bulunmuş olan Zeus büstlerinin, aynı bölgede çok sayıda bulunan adak yazıtları nedeniyle yörenin baş tanrısı olduğu anlaşılan Zeus Bronton'a sunulan altar⁶¹ biçimli bazı adak taşlarının üzerinde durdukları ve onlarla bir bütün oldukları sonucuna ulaşıldığını söylemek mümkündür. Bunun doğal sonucu olarak da büstlerin Zeus Bronton'u betimledikleri düşünülebilir. Ancak, her ne kadar aynı bölgede Z. Bronton'a oranla çok daha az sayıda belgeleniyor olsalar da, Zeus Agathios, Zeus Bennios ve Zeus Sebastos gibi tanrıların da söz konusu Zeus büstleriyle bağlantılı olabilecekleri anlaşılmaktadır. Fakat yine de, tüm bilgiler ışığında, büstlerin bölgenin baş tanrısı olan Zeus Bronton için üretilmiş olduklarını düşünmek eldeki veriler ışığında mantıklı gelmektedir.⁶²

Bilecik büstleri birbirlerine çok benzemelerine rağmen yine de her birini diğerinden ayıran farklılıklara sahiptirler. Büstler birbirlerinin tıpa tıp aynısı olmayıp farklı betimlenmiştir. Ancak, bu farklılıklar portrelerde olduğu gibi şahsî çizgiler taşımamaktadır. Dolayısıyla büstlerin, tıpkı Phrygia Bölgesi'nde üretilen kabartma Zeus büstleri gibi, atölyelerde önceden fabrikasyon usûlü hazırlanarak üretilmiş ve

⁶⁰ Örn. Nikaia teritoryumunda olan Tataion'da (Arıcıklar/Gölpazarı) görülmüş ve bugün kayıp olan bir Zeus Arkhagathios adak altarı üzerindeki yazıttan, zamanında bu altarın üzerinde bir kartal heykelinin durduğunu öğreniyoruz (eserin fotoğrafı yoktur): bir kısmı şiir olan yazıt için bkz. INikaia II 1, no. 1071 = Merkelbach – Stauber 2001, 157, no. 09/05/01. Altarların üzerinde aynı taştan işlenmiş şekilde duran ya da ayrı işlenip altar üzerine yerleştirilmiş olan kartal heykelleri hakkında bkz. Robert, Bull. épigr. 1973, 138 no. 375. Zeus'un simgesi kartalın değişik boylarda betimlenmiş heykelcikleri bulunmaktadır. Bunlar Zeus'a adak hediyesi olarak sunulmuş olmalıdır. Bu tür adakların özellikle Phrygia Bölgesi'nde yaygın olduğu birçok müzede korunan çeşitli boylardaki mermer kartal heykelciklerinden anlaşılmaktadır. Kartal hakkında bkz. Drew-Bear – Thomas – Yıldızturan 1999, 242-246 no. 370-381; Lochman 2003, 75-76; 211-212; 216-217.

⁶¹ Bugüne kadar Bilecik'te ele geçen Zeus Bronton adaklarından iki tanesi hariç hepsi mermerden prizma tipinde altar biçimlidir. Altarların adak tipi olarak bölgede çok sevildiği anlaşılmaktadır. Bir tane de silindirik biçimli yuvarlak altar adağı tanınmaktadır, bkz. INikaia II 1, no. 1091 lev. 17. Bunların dışında aynı bölgeden sadece iki adet stel adağı bilinmektedir, bkz. Brixhe – Hodot 1988, 9-10 no. 1 lev. 1 (SEG 38, 1988, 1272) ve 2. stel için Akyürek Şahin 2012b, 357 no. 7.

⁶² Bilecik büstlerinin Zeus Bronton'u betimledikleri literatürde yerleşmiş bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır, bkz. örn. Lochman 2003, 89: 'Eine bedeutende Anzahl stammt vom mysischen Olympos und Dorylaion, wo die Inschriften den Gott als Zeus Bronton bezeichnen'.

müşteriye sunulmuş olduklarını düşünmek mümkündür.⁶³ Büstleri yontan ustaların eserlere kendi katkılarının çok az kaldığı, ustaların, her ne kadar belli bir şablon olmada da, daha çok belli bir tipi takip ederek üretim yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü her bir büst diğerinden farklı olsa da sanatçısına özgü olan temel üslup farklılıkları eksiktir. Bazı büstlerin tip olarak birbirlerine çok benzemeleri (krş. örn. burada kat. no. 1, 22, 23, 24, 26 ve başka bir grup olarak kat. no. 5, 17, 25, 27 gibi) onların olasılıkla aynı taşıcı ustaları veya bu ustaların çırakları tarafından yapıldığına işaret ediyor olmalıdır. Zeus büstleri yerel atölyelerde üretilmiş olup buralarda başka adak taşları ve mezar taşları da işlenmiş olmalıdır. Bilecik bölgesinin adak taşları ama özellikle de mezar taşları genellikle ya büyük altarlar ya da kapı tipinde büyük stellerdir.⁶⁴ Büstler bu türden eserlerin de üretildikleri yerlerde hazırlanmış olmalıdır. M. Waelkens Dorylaion'un kuzeyinde, İlkburun'da (antik Trikomia), İ. S. 2. yy.'dan itibaren üretim yapmaya başlayan ve kapı biçimli mezar stelleri üreten önemli bir atölyenin olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Bu atölyenin özellikle Sakarya Eğrisi içinde kalan bölgelerde ele geçmiş olan kapı biçimli mezar stellerini etkilediğini ya da bu atölyeden gelen ustaların bu stelleri yapmış olabileceğini eklemektedir.⁶⁶ Waelkens, Bithynia'daki kapı biçimli mezar stellerinin bu atölyede üretildiklerini veya yerli ustaların bu atölyenin stilini taklit etmiş olduklarını söylemektedir.⁶⁷ Sakarya (Sangarios) Nehri'nin Orta Kıvrımı içinde kalan bölgelerde bulunmuş olan eserler (bunlara Zeus Bronton adakları da eklenebilir) bu atölyede veya onun etkisindeki atölyelerde üretilmiş olabilir. İlkburun'da bulunan bu atölye, Bilecik ve köylerinden uzakta değildir. Bilecik'te ele geçmiş olan Zeus Bronton adaklarının bu atölyede ya da onun etkisi altında yerli ustalar tarafından küçük atölyelerde üretildiklerini düşünmek mantıklı olacaktır.

Phrygia Bölgesi kendisine komşu olan bölgeleri birçok açıdan olduğu gibi sanatsal üretim açısından da etkilemiştir. Phrygia Bölgesi'nin Roma İmparatorluk Dönemi'nde ürettiği zengin bir taşra sanatı ve bu üretimin sonucu olarak özellikle çok zengin bir kabartma eserler topluluğu vardır. Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerindeki taşraya özgü sanatsal üretim ve eserleri üzerindeki çalışmalar bilim dünyasında son yıllarda artış gösterse de, sayı bakımından yine de çok azdır. Özellikle son yıllarda Eskiçağ'da Phrygia Bölgesi'nin kırsal bölgeleri ve taşra sanat eserleri üzerine ikonografik ve tipolojik açılardan yapılan çalışmalar artmıştır.⁶⁸ Roma İmparatorluk Dönemi'nde Phrygia'da bütün eserlerde görülen stil özellikleri Bilecik büstlerinde de gözlemlenmektedir. Phrygia Bölgesi'nin kırsal kesimlerinde Zeus, heykel biçiminde değil de, daha çok büst biçiminde betimlenmekteydi.⁶⁹ Bu bölgelerde Zeus'un tam boy heykel olarak betimlenmesi ya tanınmıyor ya da tercih edilmiyor olmalıydı.⁷⁰ Yani taşra kesim insanının Zeus

⁶³ Bu konuda bkz. Lochman 2003, 88-89.

⁶⁴ Bu steller için genel olarak bkz. Cremer – Şahin 1983. Ayrıca Bithynia Bölgesi'nin mezar stelleri hakkında bilgi için genel olarak bkz. Cremer 1992.

⁶⁵ Bkz. Waelkens 1986, 39-40 ve 132.

⁶⁶ Waelkens 1986, 132: 'Im Norden muß es in İlkburun eine bedeutende Werkstatt gegeben haben, die mindestens seit dem 2. Jh. n. Chr. tätig war und u. a. Stelen des Typs D produzierte; diese hatte die zentralbithynischen Türsteine beeinflußt oder war an deren Herstellung durch wandernde Steinmetzen mittelbar beteiligt.'

⁶⁷ Waelkens 1986, 40.

⁶⁸ Phrygia Bölgesi'nin mezar ve adak taşları üzerinde epigrafik malzemeleri de değerlendirerek yapılmış arkeolojik bir çalışma bölgenin özellikle İ. S. 2. ve 3. yüzyıllarındaki sanatsal üretimini, bölgesel özgünlüğünü ve de tipolojik çeşitliliğini göstermesi bakımından önemli sonuçlara ulaşmakta ve de değerli bilgiler vermektedir, genel olarak bkz. Lochman 2003.

⁶⁹ Zeus'un büst olarak betimlenmesi hakkında Lochman 2003, 89'da şunları söylemektedir: 'Die Reduzierung der Zeusdarstellung auf die Büste findet sich auch in anderen Regionen im Innern Kleinasien und könnte als typisch provinzieller Zug einer reduzierender Darstellung des menschlichen Körpers aufgefasst werden' (Zeus betimlerinin büst biçimine indirgenmesi Küçük Asya'nın iç kesimlerindeki başka bölgelerde de görülmektedir ve insan bedeninin kısaltılarak betimlenişi taşra sanatının bir eğilimi olarak düşünülmelidir).

⁷⁰ Lochman taşradaki yontu ustalarının, özellikle de Phrygia'dakilerin, kabartma tekniğinde eser ürettiklerini ve üç boyutlu heykel tekniğinin onlar için neredeyse hiç tanınmadığını belirtmektedir, bkz. Lochman 2003, 89. Ayrıca, Zeus tasvirlerinin bu bölgede hep büst biçiminde olmasının adak sunanların dini inançlarından kaynaklanan bilinçli bir seçim olabileceğinin de düşünülmesi gerektiğini eklemektedir.

tapınımda büst tipini tercih etmesi Phrygia'da çok yaygın idi ve Phrygia bu bakımdan Bilecik büstlerini etkilemiş benzemektedir.

T. Lochman Phrygia'daki kabartma Zeus büstlerinin hemen tamamının dağ yamaçlarındaki kutsal alanlarda bulunduğunu belirtmektedir.⁷¹ Bilecik'te bulunmuş olan büstlerin de dağlık kutsal alanlarda bulunmuş olması gerektiğini eklemektedir.⁷² Bilecik büstlerinin hiçbirisi, hatta bu büstlerin altında durduklarını düşündüğümüz altınlar da dahil hiçbirisi *in situ* bulunmamıştır. Her ne kadar bugüne kadar bu açıdan bir araştırma yapılmamış olsa da ve Bilecik bölgesi kısmen dağlık ve tepelik bir bölge özelliği gösterse de o yörede dağlık alanlarda ya da dağ yamaçlarında kutsal alanlar tanınmamaktadır (Bilecik'teki Zeus Bronton kutsal alanları konusunda aş. bkz.). Lochman Kudretli Tanrı Zeus için yüksek yerlerin, yani dağların mekân olarak algılanmasının doğal olduğunu belirtmektedir. Çünkü dağ dorukları dünyanın gökyüzüne ulaşan en yüksek yerleridir. Yine, ona göre büstler kutsal alanlarda ya doğrudan yere⁷³ ya da altlıkların üzerine konuyor olmalıdır.⁷⁴ Büstlerin doğrudan yere, toprağın üzerine konuluyor olmaları belki Kuzeybatı Phrygia'daki kabartma büstler için söz konusu olabilir. Ama Bilecik büstlerinde bu durum beklenemez, çünkü büstlerin altlarındaki delikler onların kesinlikle dübeli bir yere oturtulduklarını göstermektedir. Lochman'ın büstlerin 'Basisplatten' (altlıklar) üzerinde durduğunu düşünmesi bu bağlamda mantıklıdır. Lochman ayrıca tanrıların (Zeus Bronton'un) dağlarda/dağ yamaçlarında tapınım görmesi geleneğinin Dorylaion'dan Porsuk (Tembris) Çayı'nın vadilerine ve oradan da başka yerlere yayılmış olabileceğini vurgulamaktadır.⁷⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi, bugüne kadar hiçbir adak *in situ* bulunmamış olmasına rağmen, üzerlerinde büst taşıyan Zeus Bronton'a sunulmuş altar adakları tanrının tapınak ya da kutsal alanlarında duruyor olmalıydılar. Zeus Bronton'un çok yoğun tapınım gördüğü Bilecik'in güneyi ile güneydoğusunda birkaç tapınağı da belirlenebilmektedir. Özellikle Pazaryeri⁷⁶ ve çevresindeki buluntular burada, Ahmet-

⁷¹ Bkz. Lochman 2003, 89. Zeus Andreas ve Zeus Ampelites kutsal alanlarının Erikli Dağı'nın yamacına lokalize edilmesini buna örnek olarak göstermektedir. Elimizdeki tam yeri bilinen kutsal alan verileri yeterli olmadığı için bu tip bir genelleme bize doğru gözükmemektedir. Üstelik Seyitgazi yakınlarındaki Yazidere'deki antik bir köy yerleşiminde bulunan ve kesin yeri bilinen bir Zeus kutsal alanı kesinlikle dağ yamacında değildir, genel olarak bkz. Akyürek Şahin 2006b.

⁷² Lochman, age., 89 (yayımda Bilecik büstlerinden 'die Büsten vom mysischen Olymp' (Mysia Olymposu'ndan [= Uludağ çevresinden] gelen büstler) şeklinde söz edilmektedir).

⁷³ Büstlerin doğrudan yere, toprak üzerine konulmuş olabileceklerine dair Lochman 2003, 90 ve 217'de aşağıdaki bilgileri de vermektedir. Ona göre Zeus Phrygia'da aynı zamanda khtonik, yani yerle, toprakla ve hatta toprak altı ile de ilişkili bir tanrıdır. Bu özelliklerin aslında genelde Anatanrıça'ya ait olduğunu belirterek Phrygia'da durumun farklı olduğunu ve Zeus'un da bu yönünün olduğunu söylemektedir. Doğrudan toprak üzerine konan Zeus büstleri inançlı insanlarda Tanrı'nın topraktan yukarı doğru çıktığı, yükseldiği izlenimi veriyor olmalı idi. Büstlere uzaktan bakanlar için toprak Zeus'un bedenini oluşturmaktaydı. Lochman, Zeus'un khtonik yönünün bu güne kadar aslında sadece Zeus Bronton'da belgelendiğini dile getirmektedir, 217 dn. 64. Bu konuda bkz. ayrıca Drew-Bear – Naour 1990, 1995 dn. 318. Lochman düşüncelerine s. 217'de devam etmekte ve Zeus Bronton'un khtonik yönü ile büst olarak betimlenmesinin birbirleriyle uyum içinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre, inananlar Tanrı'nın bedeninin alt kısmının toprak içinde olduğunu ve böylece toprağın içiyle ve altıyla ilişkisinin var olduğunu düşünmüş olmalıdır. Eskiçağ ikonografisinde khtonik tanrıların genellikle toprak altından çıkarken resmedildiğini belirtmekte ve böylece tanrının görünen kısımlarının bir büst biçiminde olduğunu ifade etmektedir. Lochman Phrygia'da ölen kişilerin mezar taşlarında kendilerini büst olarak betimlettiklerini de vurgulamaktadır. Bu durum hem taşçı ustalarının büstten başka form tanınamasından kaynaklanıyor, hem de yörenin inancına göre, ölü kendini tanrısal bir alana (yani Zeus'un da bir parçası olan toprağa) geçmiş gibi hissediyor olmalıdır.

⁷⁴ Lochman, age., 89. Kırsal yerlerdeki kutsal alanlarda adak taşlarının nerelere konduğu konusunda ayrıca bkz. Drew-Bear – Thomas – Yıldızturan 1999, 43.

⁷⁵ Lochman 2003, 90: 'Vielleicht hat sich der Brauch, den Gott an Bergen zu verehren, aus Dorylaion in die Tembris-Ebene verbreitet und mit diesem Brauch auch die Form die Büste mit der darin verborgenen khtonischen Bedeutung. Dorylaion hatte ohnehin eine wichtige Rolle für die Tembris-Ebene in kultischer Hinsicht erfüllt.'

⁷⁶ Pazaryeri'nde ele geçen adaklar için bkz. Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 267 (Sıraşöğütler/Ahmetler), 268 (Armutlu/Ahmetler); 269 (Doğanlar veya Doğancılar); 270 (Kurşunlu); 271 (Ahmetler), 272, 273, 274?; 295 (Fıranlar).

ler⁷⁷ ile Kurtköy'de⁷⁸ kutsal alanların varlığına işaret etmektedir.

Yine, bu bölgenin biraz doğusundaki Başköy⁷⁹ ile Başköy'ün kuzeydoğusundaki Yakacık'ta⁸⁰ da tapınaklar vardır. Bundan başka, Söğüt'ün güneyinde yer alan Düzdağ yakınındaki Nanedere'de de tanrının bir tapınağı bulunmaktadır.⁸¹ Gölpazarı'nda bulunan iki adak Bilecik'in kuzeyindeki tapınıma işarettir.⁸² Bilecik'te Tanrı'nın farklı birkaç kutsal alanda tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Belki de üzerinde büst taşıyan adak altarı, diğer büstsüz adak altarıyla birlikte tanrının (çatısı olmayan?) kutsal alanlarında açık havada durmaktaydılar. Bilecik büstlerinin bulunduğu yerlerin Bronton tapınaklarının belirlendiği yerlerle çoğunlukla uyum içinde olmaları dikkati çekmektedir. Zeus Bronton'a adanmış olan eserlerin bir kısmı adak olmayıp mezar taşı olduğu için bu eserler büyük bir olasılıkla zamanında mezarlıklarda durmaktaydı.

Lochman konumuzla da ilgili olarak, Kuzeybatı Phrygia'da çokça belgelenen kabartma Zeus büstlerinin kökeni olarak 'Mysia Olympos'unu göstermektedir.⁸³ Lochman kanaatimizce hatalı olan bu düşüncesine hiçbir kanıt göstermemektedir. Bu düşüncenin tam tersi olarak, Phrygia'nın tipik kabartma Zeus büstlerinin konumuzu oluşturan Bilecik büstlerinin oluşmasında ve üretilmesinde etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Zeus'un büst olarak betimlenmesi olgusu Kuzeybatı Phrygia'dan Bilecik bölgesine yayılmış ve etkilemiş olmalıdır. Bu olgu Phrygia'da ortaya çıkmış ve zamanla bağımsız kabartma büst biçiminde veya altar ve stellerin yüzeylerine betimlenmiş kabartma biçimiyle olgunlaşmış olmalıdır. Phrygia'da iyice yerleşen ve yaygınlaşan Zeus'un büst olarak betimlenmesi olgusu zamanla oradan kuzeybatıya doğru yayılmış ve İnönü civarında altarı başlık kısmının ön yüzünde kabartma Zeus başı/büstü şeklini almış gözükmemektedir (yuk. bkz.). Bu gelenek kuzeybatıya doğru yayılmaya devam etmiş ve nihayetinde Bilecik ve çevresinde (ve belki hatta Bursa'nın doğusuna doğru yayılıp), altarıların üzerlerinde duran ve heykel gibi derinliği olan (yani kabartma olmayan) büst biçimine dönüşmüş olmalıdır. Hatta bu büstlerin bazıları Phrygia'nın kabartma Zeus ikonografisinde ama derinliği olan, giyimli ve sağ el göğüs üzerinde durur betimlenmiş ve bunlar da altarılarla aynı taştan yontulmuştur (krş. yuk. no. 1 ve 2'de verilen büstlü altarılar). Bursa'ya yaklaştıkça bu geleneğin son bulduğu anlaşılmaktadır. Zeus'un büst olarak betimlenmesi olgusu anlaşılan ancak Bilecik'in batısına kadar yayılmıştır.⁸⁴

⁷⁷ Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 267, 268, 271. S. Şahin, Ahmetler'de Dablenoi ve Pronnaeitali halk gruplarının tapındığı ve Apellinarios'un Zeus'u ile Milesios'un Zeus'u diye ayrılan iki kült görüşünün olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Ahmetler'de tanrının olasılıkla iki tapınağı vardır, bkz. INikaia II 1, s. 84. Şahin, tapınaklardan bir tanesinin lokalizasyonu için köyün 3 km güneybatısındaki Sırasöğütler Mevkii'ni düşünmekte ve burada antik bir yapının temel kalıntılarını gördüğünü söylemektedir. Bkz. ayrıca Şahin 1978, 773-774.

⁷⁸ Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 250, 259, 260.

⁷⁹ Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 249, 258, 264, 265. Başköy'deki cami minaresinin kaidesine örülmüş olan parça halindeki bir altarı Zeus Bronton'a adanmış olma olasılığı vardır, bkz. INikaia II 1, no. 1154. Şahin, Başköy'de Zeus Bronton ile Apollon Akrelenos'un birlikte tapınım gördüğü bir tapınaktan söz etmektedir, age. no. 1030 ve s. 80.

⁸⁰ Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 247, 251, 266. Buradaki tapınak için bkz. INikaia II 1, s. 78. Bu tapınakta Milesios ve Apellinarios isimli şahıslar tanrının rahipliğini yapmaktaydılar.

⁸¹ Adaklar Söğüt'ün Koyunlu, Yakacık/Esri, Kayabalı/Eğrat, İnhisar, Katlıç ve Tarpak köylerinde bulunmuştur.

⁸² Akyürek Şahin 2002, Kat. no. 286 (Yumaklı) ve 287 (Kükürt).

⁸³ Bkz. Lochman 2003, 196: 'Als Ursprungsgebiet der Reliefbüste definierten wir (oben S. 89f.) die Gegend um den Mysischen Olymp'.

⁸⁴ P. Frei, Zeus'un büst olarak betimlenmesi olgusunun yayılmasının tespiti hakkında şunları yazmıştır, bkz. Frei 2001, 156-157: 'Jede weitere Beschäftigung mit den hier angesprochenen Problemen hat eine Voraussetzung, nämlich den Einbezug verwandter, bildlicher Darstellungen. Dazu gehören vor allem die weit verbreiteten vollplastisch gearbeiteten Zeusbüsten und ebenso die gleichfalls nicht seltene Darstellung von Zeusbüsten zur Ausschmückung des Schaftes von Weihstelen und Altären. Gerade die letzteren sind unserem Typus natürlich verwandt, unterscheiden sich aber – abgesehen von der Äusserlichkeiten der Position – dadurch, dass sie die Formierung des Steins nicht wesentlich beeinflussen. Beide Arten können wohl als Vorstufen des hier behandelten Typus betrachtet werden, und vielleicht liesse sich, bei genügender Materialkenntnis, auch der Übergang greifbar machen.'

Zeus Bronton'un Kuzeybatı Phrygia'da belirli bir ikonografisi olmadığından yukarıda söz etmiştik. O bölgede ele geçen çok az sayıdaki büst şeklindeki (krş. yuk. dn. 43 ve s. 133-137) adak ise yöre halkının Zeus Bronton için büst sunusunu tercih etmediğine işaret etmektedir. Ancak, bu durum Bilecik bölgesinde farklı olup, yöre halkının Zeus Bronton adakları için burada tanıtılan Zeus büstlerini tercih ettikleri ve hatta bu büstlerin Tanrı'yı betimlediğini düşündükleri söylenebilir.

Büstlerin Tarihlendirilmesi

Bilecik büstlerini kesin tarihlemek bugün için olanaklı değildir. Ancak, büstleri Zeus Bronton ile doğrudan ilişkilendirdiğimiz için, düşüncemize göre büstler bu Tanrı'nın tapınım gördüğü dönem içinde oluşmuş olmalıdır. Zeus Bronton hakkında yaptığımız araştırmalar tanrının genel olarak İ. S. 2. ve 3. yy.'larda tapınım gördüğünü göstermektedir.⁸⁵ Bilecik'e çok yakın olan İnönü'deki Zeus Bronton kutsal alanında bulunmuş olan altar biçimli bir Bronton adağını yazıtı aracılığıyla İ. S. 218 yılına tarihlemek mümkün olmaktadır.⁸⁶ İnönü'de ele geçen ve aynı özellikleri gösteren diğer adakların da aynı zaman diliminde, yani 3. yy.'ın ilk çeyreğinde oluştuğu düşünülmelidir. Bu altarlara tümünün ortak özelliği başlıklarında Zeus Bronton'u betimleyen bir kabartma Zeus büstü taşımalarıdır. İnönü altar adaklarının ve Bilecik büstlerinin coğrafi açıdan hemen hemen aynı kültür bölgesinde bulunmaları nedeniyle birbirleriyle derin bir etkileşim içinde olduklarını ve de yaklaşık aynı zaman diliminde oluşturduklarını düşünmekteyiz. Bunlardan başka, Bilecik'te bulunan ve üzerinde Zeus büstü taşıdığı yazıtından anlaşılan Zeus Bennios altarı yine yazıtındaki yıl nedeniyle İ. S. 210 senesine kesin tarihlenebilmektedir.⁸⁷ Bu da söz konusu büstlerin kullanıldıkları dönemi göstermesi bakımından önemlidir. Yine ayrıca, Lochman kabartma biçimli Zeus büstlerini, stilistik özelliklerini göz önüne alarak ve bölgenin mezar taşlarıyla karşılaştırarak İ. S. 180 ile 220 yıllarına tarihlenmektedir.⁸⁸ Bilecik büstlerinin oluşumunda etkili olduklarını düşündüğümüz Kuzeybatı Phrygia'nın bu kabartma Zeus büstleri İ. S. 2. yy.'ın son çeyreği ile 3. yy.'ın ilk çeyreğinde kullanılmıştır. Sonuç olarak, kabartma büstlerden biraz daha sonraki bir zaman diliminde oluşmuş olduklarını düşündüğümüz Bilecik büstlerini İ. S. 2. yy.'ın sonları ile 3. yy.'ın ilk yarısı arasındaki bir zamana tarihlenmek mümkündür.

Bu makalede incelediğimiz Zeus büstleri, buldukları bölge olan Bilecik ve çevresinin (Eskiçağ'da Nikaia kentinin teritoryumu içinde kalmış ve de Bithynia'ya ait olmuş olsa bile) Phrygia Bölgesi'nin kültürel etkisi altında kaldığının (Phrygia'nın bölgedeki tipik kapı biçimli mezar stellerinden sonraki) açık delilleridirler. Büstlerin Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nin önemli kentlerinden Dorylaion ve teritoryumunun baş tanrısı Zeus Bronton ile ilişki içinde olması bile bu düşüncenin başlıca kanıtıdır.

⁸⁵ Bu konuda bkz. Akyürek Şahin 2002, 62-70.

⁸⁶ Frei 2001, 144-146 no. 5 lev. 21, 2-4

⁸⁷ Şahin 1978 = INikaia II 2, no. 1503.

⁸⁸ Bkz. Drew-Bear – Thomas – Yıldızturan 1999, 33-34 özellikle 34 ve 29: tipolojik çizim. Porsuk (Tembris) nehri- nin vadilerindeki yerleşimlerde ele geçen adak taşlarının tarihlenmesi hakkında bkz. Lochman 2003, 81-82.

BÜST KATALOĞU

Büstler buldukları müzelere göre sıralanmıştır. Sıralamaya en çok eserin bulunduğu müzeden başlanmıştır. Aksi belirtilmediği takdirde eserler daha önce yayımlanmamıştır. Fotoğraflar, belirtilenlerin (no. 22, 24-25) dışında yazar tarafından çekilmiştir.

Bursa Arkeoloji Müzesi

No. 1

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2075; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 55,5 cm; (baş) 34 cm; **Gen.:** (omuz) 45 cm; (baş) 22-23 cm; **Kal.:** 19 cm.

Yayın: Ferri 1932, 238-240 fig. 1-3; Giuliano 1978, lev. 68. Bu büstten Haspels 1971, 168 dn. 24'de söz edilmektedir.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs altında sona ermektedir. Burnun üst kısmındaki kırık ve yüzeydeki küçük zedelenmeler dışında eser sağlamdır. Omuzlar dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boyun geniş ve uzundur ve yuvarlak, belirgin bir çizgi ile göğüs kısmından ayrılmıştır. Boynun orta yerinde, üstte, boyun çukurunu belirten, derin olmayan üçgen bir kısım vardır. Sol omuz üzerinde, dolgun ve paralel kıvrımlı giysi parçası görülmektedir. Bu kısım mantonun (*himation*) omuza atılan ucunu sembolize etmektedir. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra çift yönlü *anastole* görülmektedir. Yanakların altından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal uçlarındaki lüleler düzgün sıra izlemektedir. Bıyık uçları ağız kenarlarından aşağıya iki küçük lüle biçiminde sarmaktadır. Sakallar çenede ters yönle kıvrılarak bitmektedir. Badem şeklindeki gözler hafif şaşı bakmakta ve göz bebeklerinin ortasında matkap oyukları bulunmaktadır. Burun büyük ve küttür; yanaklar dolgunudur. Ağız ince çizgi şeklinde işlenmiş olup dudaklar neredeyse yok gibidir. Göğüs uçları yuvarlak işlenip belirginleştirilmiştir. Başın arka kısmında burgulu ve alttan düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Arkada saçlar işlenmemiştir ve başın ortasında hafif bir çukurluk vardır. Eserin arka yüzü ön cephe gibi perdahlanıp parlatılmamıştır.

No. 2

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2492; **Bul. Yeri:** Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 45 cm; **Gen.:** 42 cm; **Kal.:** 18,5 cm.

İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Eserin burun ve bıyık kısmı ile arka yüzde sağ alt kısım, omuz ucuyla birlikte kırıktır. Bunun dışında, ufak zedelenmeler hariç büst sağlamdır. Sağ omuzun arka kısmında, sonradan oluşturulmuş ve işlevi açık olmayan düzgün köşeli dörtgen bir oyuk vardır. Saç ve sakalda kireç kalıntıları görülmektedir. Omuzlar dardır; belirgin bir izle göğüs kısmından ayrılan boyun kısa, yuvarlak ve geniştir.



Sol omuz üzerinde, paralel kıvrımlı, dolgun olmayan *himation* parçası durmaktadır. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra çift yönlü *anastole* görülmektedir. Yanak altlarından başlayan, hilal formu dolgun sakal, uçları kıvrılan iki sıra dalgalardan oluşmuştur. Sakal uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Bıyık incedir. Badem şeklindeki gözler küçüktür ve göz kapakları ince işlenmiştir. Köşeli olduğu anlaşılan burun büyük ve küttür; yanaklar dolgundur. Ağız küçük işlenmiş olup alt dudak dolgundur. Başın arka kısmında yuvarlak ve burgusuz bir taç görülmektedir. Tacın iç kısmında saç işlenmemiştir. Büstün alt kısmında küçük bir dübel deliği vardır. Eserin genelinde keskin bir simetri ve stilize etme vardır.



No. 3

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2073; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 47,5 cm; (baş) 32-33 cm; **Gen.:** 40 cm; (baş) 27 cm; **Kal.:** 24,5 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Eserin burnu ve sakalla birlikte çene kısmı kırıktır. Sağ omuz arka kısmında alttan zarar görmüştür. Yüzde ve saçlarda uzun çizikler oluşmuştur. Eser üzerinde kireçli çökelti kalıntıları vardır. Omuzlar dar; boyun geniş ve kalındır. Sol omuz üzerinde, dolgun olmayan, paralel kıvrımlı *himation* parçası görülmektedir. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde üst üste iki sıra *anastole* görülmektedir. Kıvrırcık ve gür sakal hilal şeklindedir. İnce bıyık ters yay biçimlidir. Badem şekilli küçük gözler eğri işlenmiştir ve bakışlar donuktur. Kaşlar çok incedir. Köşeli olduğu anlaşılan burun büyük ve küttür. Ağız küçük işlenmiş olup kapalıdır. Başın arka kısmında burgulu ve alt kısmında düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Tacın içinde kalan saçlar düz paralel çizgilerle belirginleştirilmiştir. Saçlar tacın dışında da belirtilmiştir. Eserin genelinde keskin bir simetri ve stilize etme vardır.

No. 4

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2076; **Bul. Yeri:** Küçükelmalı Köyü/Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 57 cm; (baş) 41 cm; **Gen.:** (omuz) 52,5 cm; (baş) 39 cm; **Kal.:** 25 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Eser ufak tefek çizik ve zedelenmeler dışında iyi korunmuştur. Omuzlar dar; boyun geniş ve kalındır. Sol omuz üzerinde, dolgun olmayan, paralel kıvrımlı *himation* parçası görülmektedir. Meme uçları küçük çember biçiminde belirtilmiş olup sol meme ucu kırıktır. Tanrının başı yuvarlak; saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra *anastole* görülmektedir. Kıvrıkcık ve gür sakal hilal şeklindedir ve üst üste üç sıra olan sakal dalgaları kıvrılarak bitmektedir. Kalın bıyık ters yay biçimlidir. Badem şekilli büyük gözlerin arası açıktır. Köşeli burun büyük ve küttür. Ağız küçük işlenmiş olup alt dudak hayli belirgin işlenmiştir. Başın arka kısmında burgusuz, kalın ve alt kısımda iri düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Tacin içinde kalan saçlar işlenmiştir. Arka yüz kaba bırakılmıştır. Eserin genelinde keskin bir simetri ve stilize etme vardır.

No. 5

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2072; **Bul. Yeri:** Yenice Müslüm Köyü (Küçük Yenice)/İnegöl/Bursa; **Yük.:** 43 cm; **Yük.:** (Baş) 29 cm; **Gen.:** (omuz) 32,5 cm; **Gen.:** (Baş) 21-22 cm; **Kal.:** 16 cm. **Yayın:** Giuliano 1978, lev. 67.



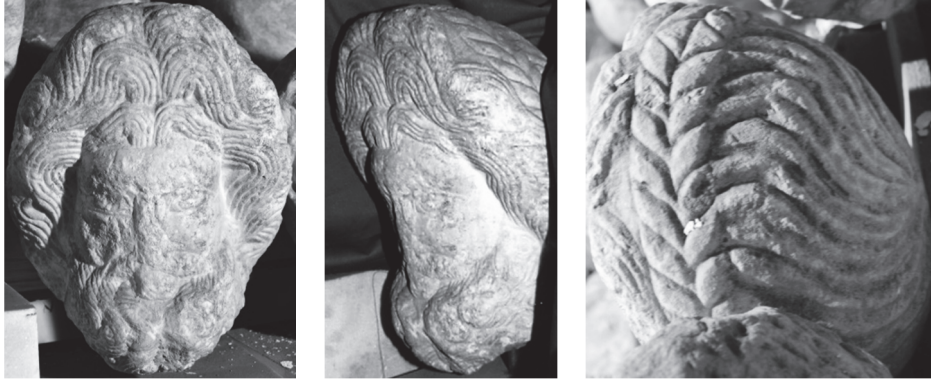
İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Eserde burun ve büstün alt kenarları kırıktır. Bunun dışında büst ufak tefek çizik ve zedelenmeler hariç iyi durumdadır. Omuzlarda yuvarlak kısımlar işlenmemiştir. Boyun geniş ve kalındır. Tanrının başı oval; saçları gür ve kısa dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra *anastole* görülmektedir. Kıvrıkcık ve gür sakal hilal şeklindedir ve üst üste iki sıra olan sakal dalgaları kıvrılarak bitmektedir. Kalın bıyık ters yay biçimlidir ve bıyık uçları ters yönlere kıvrılmaktadır. Badem şekilli küçük gözler eğri durmaktadır ve göz bebekleri işlenmemiştir.

Kaşlar keskin çizgilerle belirginleştirilmiştir. Köşeli burun büyük ve küttür. Ağız küçük işlenmiş olup kapalıdır. Başın arka kısmında diğer büstlerde olan taç yoktur. Arka yüz kaba işlenip bırakılmıştır. Büstün alt kısmında dörtgen biçimli dübel deliği vardır. Eserin genelinde keskin bir simetri ve stilize etme görülmektedir.



No. 6

Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** 8477; **Bul. Yeri:** Bilecik; **Yük.:** 35,5 cm; **Gen.:** 28 cm; **Kal.:** 23,5 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan Zeus büstünün sadece başı kalmıştır ve gövde kayıptır. Eserin yüzü oldukça tahrip olmuş ve yüz hatları güç seçilir durumdadır. Burun, bıyık ve sakalın sol alt kısmı kırıktır. Tanrının başı büyük ve ovaldir; saçları gür ve iri dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde üst üste üç sıra *anastole* görülmektedir. Bu özelliği ile büst tektir. Oldukça gür ve dolgun sakal uçları kıvrılan dalgalardan oluşmaktadır. Aşınmış yüz çizgilerinde yine de küçük badem gözler, iri burun, küçük ağız ve yay biçimli bıyık izleri seçilebilmektedir. Başın arka kısmında kalın örgülü bir taç vardır. Tacin içinde kalan saçlar birbirlerine paralel giden kalın ve derin dalgalar şeklinde işlenmiştir. Eserde keskin simetri ve stilize etme vardır.

No. 7

Mermer Zeus Büstü Parçası; **Env. No.:** 3386; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 41 cm; **Gen.:** 18 cm.



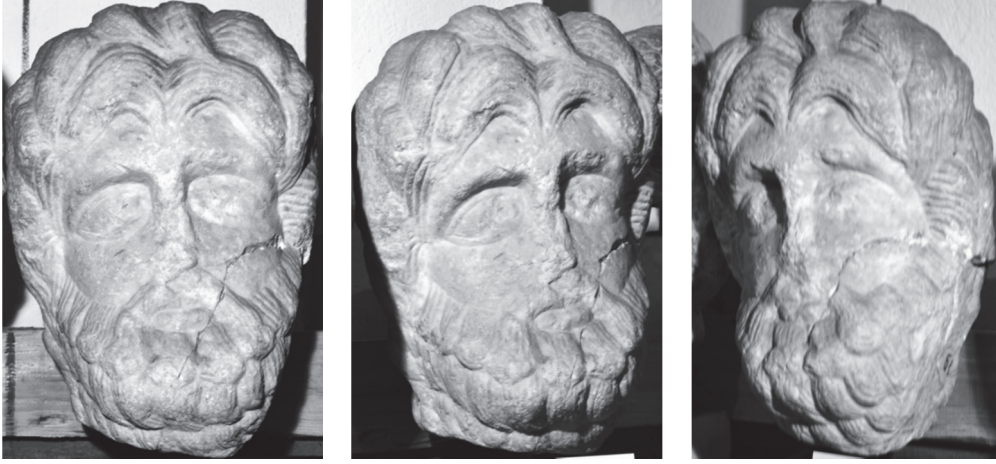
İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Büst sağ yandan, boyuna baştan aşağı kırıktır ve diğer yarısı kayıptır. Eserin burnu da sağdan hafif kırıktır. Büst üzerinde ufak tefek çizik ve zedelenmeler vardır. Omuzlar dar, boyun geniş ve kalındır. Tanrının başı yuvarlak; saçları gür ve kısa dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra *anastole* görülmektedir. Kıvrıkcık ve gür sakalda iri dalgalar vardır. Bıyık ve ağız incecik işlenmiştir. Badem şekilli büyük gözler eğri durmaktadır. Göz kapakları kalın çizgilerle verilmiştir ve göz bebekleri işlenmemiştir. Kaşlar ince ve keskin çizgilerle belirginleştirilmiştir.

Köşeli burun ince ve uzundur. Başın arka kısmı kaba bırakılmış olup başın arkasındaki taç iz şeklinde verilmiştir. Büstün alt kısmında yak. 3 cm uzunluğunda ve 5 cm derinliğinde dübel deliği vardır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 8

Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** 2487; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 44,5 cm; **Gen.:** 30,5 cm; **Kal.:** 22,5 cm.

Yayın: Ferri 1932, 239-241, fig. 4. Bu büstten Haspels 1971, 168 dn. 24'de söz edilmektedir.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan Zeus büstünün sadece başı kalmıştır ve gövde kayıptır. Eserin sol yanağında büyük bir kısım kopmuş ve sonradan müzede yapıştırılmıştır. Burun ile başın sol arka tarafı kırıktır ve yüzeyde birçok küçük zedelenme vardır. Tanrının başı büyük ve ovaldir; gür saçlar iri dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiş olup alın üzerinde bir sıra *anastole* görülmektedir. Saç dalgaları simetrik değildir. Oldukça gür ve dolgun sakal üst üste üç sıra uçları kıvrılan dalgalardan oluşmuştur. Bıyık kalın ve yay biçimlidir. Alın oldukça dar ve birbirine yakın gözler son derece iridir. Göz kapakları ince çizgilerle verilmiştir. Küçük ağızda alt dudak belirgindir. Başın arkasında bir taç betimi görülmektedir. Eserin genelinde stilize etme vardır.

No. 9

Beyaz Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2490; **Bul. Yeri:** Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 68 cm; **Gen.:** 54 cm; **Kal.:** 29 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında bitmektedir. Başın üst ve sol yanı ile burun kırıktır. Yüz hatları sakalın üst kısmında oldukça zedelenmiştir. Gövde kısmı sağlam olan büstün omuzları dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boyun kalın ve uzundur ve yuvarlak, belirgin bir çizgi ile göğüs kısmından ayrılmıştır. Boynun orta yerinde, üstte, boyun çukurunu belirten

derin olmayan üçgen bir kısım vardır. Göğüs dik bir çizgi ile ikiye ayrılmıştır. Sol omuz üzerinde, dolgun ve paralel kıvrımlı manto parçası görülmektedir. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak atlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Bıyık kenarlarından aşağıya sarkan sakallar çenede ters yönlere kıvrılarak bitmektedir. Badem şeklindeki gözler hafif içe çökmüş izlenimi vermektedir. Ağız küçüktür ve dudaklar belirgin değildir. Eserin arka yüzü perdahlanıp parlatılmamıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 10

Gri mermerden Zeus Büstü; **Env. No.:** 2074; **Bul. Yeri:** Küçükelmalı Köyü/Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 52,8 cm; (baş) 32-33 cm; **Gen.:** (omuz) 42 cm; (baş) 26 cm; **Kal.:** 22 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan Zeus büstü göğüs altında sona ermektedir. Burun ucu ile büstün alt kısımları zedelenmiştir. Eser yüzeyinde çizikler ve yoğun kireç kalıntıları vardır. Gövde kısmı sağlam olan büstün omuzları dar ve düşüktür. Boyun kalın ve uzundur. Yuvarlak, belirgin bir çizgi ile de göğüs kısmından ayrılmıştır. Tanrı, benzer büstlerdekinin aksine, ince dökümlü bir manto giymiştir ve sağ elini mantonun kıvrımından dışarı çıkarmıştır. Tanrı sağ elinin başparmağı ile işaret parmağı arasında bir buğday başağı tutmaktadır. İri bukleli, gür ve kısa saçlar başını sarmaktadır. Alın üzerinde saçlar diğer büstlerdeki *anastole*'ye benzememektedir. Saçlar iki iri bukle biçiminde olup ters yönlere kıvrılmaktadır. Saç bukleleri birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak altlarından başlayan sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal benzer büstlerdekinden daha ince işlenmiştir. Kalın ve büyük bıyık altındaki kapalı ince dudaklar seçilmektedir. Badem şeklindeki gözler hafif eğridir ve göz bebekleri oyuktur. Büyük burun aşağıya doğru genişlemektedir. Büstlerin içinde bir tek bu büstte kulak betimi olup kulakların içleri matkapla delik şeklinde oyulmuştur. Başın arkasında ince burgulu bir taç vardır ve burada da saçlar işlenmiştir. Arka yüz kaba bırakılmıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 11

Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** 2484; **Bul. Yeri:** Sekeri Köyü (Yazılı)/Yenişehir/Bursa; **Yük.:** 36 cm; **Gen.:** 23,5 cm; **Kal.:** 23 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan Zeus büstünün sadece başı kalmıştır ve gövde kayıptır. Burun kırıktır. Baş çok aşınmış ve yer yer zarar görmüştür. Ayrıntılar açık değildir. Tanrının başı ovaldir ve saçlar dalgalıdır. İri sakaldaki bukleler belirgin değildir. Alın oldukça dar, badem biçimli gözlerde kalın göz kapakları belirgindir. Çizgi şeklindeki ağız üzerinde bıyık hatları kaybolmuştur. Boyun kısmının kalın olduğu seçilmektedir. Başın arkası kaba işlenmiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 12

Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** 3790; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 27,5 cm; **Gen.:** 23,5 cm; **Kal.:** 13 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan Zeus büstünün sadece burnun altından itibaren kırık başı kalmıştır ve gövde kayıptır. Üzerinde yer yer kalın kireç tabakası bulunan baş uzun ve kare biçimli işlenmiştir. Tanrının gür ve dalgalı saçları alın üzerinde ortadan ikiye ayrılmıştır. Yüzün yanlarında saç dalgaları iri simetrik bukleler şeklinde işlenmiştir. Bukle uçları içe doğru kıvrılmaktadır. Saç dalgaları ince, paralel çizgilerle verilmiştir. Yüz kabarık ve dolgun saçlara göre oldukça küçük kalmaktadır. Burun kırıktır, alın dardır ve badem şekilli gözler kaş çizgileriyle birlikte eğridir. Gözlerde ince göz kapakları görülmektedir. Başın arkasında çember biçimli ve bir sırası burgulu çift sıralı bir taç görülmektedir. Tacın iç kısmında saçlar işlenmemiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 13

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** Yok; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 38 cm; **Gen.:** 42 cm; **Kal.:** 12 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Başın üst kısmı ve her iki yanı ile yüz kırıktır. Tanrının sol omuzu üzerinde manto kıvrımı görülmektedir. Yüz hatları neredeyse kaybolmuştur. Geriye kalanlardan dalgalı ve gür saçlarının ve büyük ve dolgun sakalının olduğu görülmektedir. Tanrının oldukça alçak ve kalın boynu yuvarlak bir çizgi ile gövdeye bağlanmaktadır ve bu kısım şişkin gözükmektedir. Büstün göğüs kısmı da oldukça basık tutulmuştur. Başın arkasında kalın ve altta fiyonk şekilde düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Arka cephede saçlar işlenmemiş ve bu yüzey kaba bırakılmıştır. Büstün alt kısmında dübel deliği görülmektedir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.



No. 14

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2506; **Bul. Yeri:** Bilecik; **Yük.:** 81,5 cm; (baş) 55 cm; **Gen.:** (omuz) 54 cm; (baş) 47 cm; **Kal.:** 36 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve boyutuna göre kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs altında sona ermektedir. Büstün alt kısmı kenarlardan zarar görmüştür. Burun kırıktır. Saçlarda ve yüzde yer yer ufak zedelenmeler vardır. Bunun dışında büst sağlamdır. Omuzlar dar ve yuvarlak işlenmiştir. Tanrının oldukça kalın ve uzun boynu gövde ile oval bir çizgi ile birleşmektedir. Boynun üzerinde V biçimli hafif derin bir çukur vardır. Bu kısım olasılıkla oldukça stilize edilmiş boyun çukurunu göstermektedir. Sol omuz üzerinde mantonun bir kısmı görülmektedir. Tanrının başı oldukça iri ve neredeyse gövdeden büyüktür. Başı çepre çevre saran saçlar ön yüzde *anastole* biçiminde değil, soru işareti biçiminde birçok lüleden oluşmaktadır ve yanlarda ise iri dalga biçimindedir. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal kat kat dolgun lülelerden oluşmuştur. Kalın ve kapalı dudaklar üzerindeki bıyık uçlarda kıvrımlıdır ve sakalla birleşmektedir. Saç ve sakal lülelerinin ayırım yerleri matkap delikleri ile oluşturulmuştur. İnce ve uzun burun kırıktır ama yüzün genelinde zarif görüldüğü anlaşılmaktadır. İnce kaşların altındaki gözler badem biçimli ve büyüktür.

Göz kapakları işlenmiştir. İri ve yuvarlak göz bebekleri zor da olsa seçilmektedir. Tanrı başının arkasında, alt kısımda kalın bir fiyonk ile düğümlenmiş bir taç taşımaktadır. Düğümün alt kısmında, bir çift yaprak biçimli süsleme olup bu kısım büstler arasında tektir. Başa şapka gibi oturmuş olan tacın orta kısmında saçlar işlenmemiştir. Büstün arka cephesi de ön cephesi gibi perdahlanıp parlatılmıştır. İnsan sırtının ortasındaki doğal dik çizgi büstte işlenmiştir. Eserde simetri ve stilize etme vardır.

Bursa Müzesi'ne bağlı Kamil Işık Koleksiyonu'ndaki eserler (Hasanağa Köyü/Nilüfer/Bursa)

No. 15

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** (koleksiyon no) 105; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** (tamamı) 66 cm; (baş) 43 cm; **Gen.:** (baş) 30 cm; (omuz) 45 cm; (dübel deliği) 4-4,5 cm; **Kal.:** 20-25 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Başın sol yanı hafif kırıktır. Yüz hatları oldukça zedelenmiştir. Kaşlar, burun, bıyık, sakalın bir kısmı, sol omuz ile göğüsün sol tarafı kırıktır. Omuzlar dar ve yuvarlak işlenmiştir. Boyun öteki büstlere göre daha ince ve uzundur, yuvarlak bir çizgi ile de göğüs kısmından ayrılmıştır. Boynun orta yerinde, üstte, boyun çukurunu belirten derin olmayan üçgen bir kısım vardır. Sol omuz üzerinde, dolgun ve paralel kıvrımlı manto parçası görülmektedir. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal, uçları kıvrılan iki, bazen üç kat dalgalarından oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün sıra izlemektedir. Badem şeklindeki gözler oldukça iri işlenmiştir ve kırık olmalarına rağmen göz bebeklerinin de işlendiği anlaşılmaktadır. Ağız küçük ve alt dudak dolgundur. Eserin arka yüzü kaba işlenip bırakılmıştır. Sadece, başın arkasında kalın bir taç bulunduğu belli edilmiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 16

Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** (koleksiyon no) 103; **Bul. Yeri:** İncirli köyü/Yenişehir/Bursa; **Yük.:** 29 cm; **Gen.:** 27 cm; **Kal.:** 22 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş Zeus büstünden geriye sadece başı kalmıştır ve gövde kayıptır. Yuvarlak ve büyük işlenmiş olan başın üst kısmı ile çenenin sol alt kısmı kırıktır. Kırığa rağmen kalan izlerden Tanrının gür ve dalgalı saçlarının alın üzerinde ortadan ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yüzün yanlarında saç dalgaları iri bukleler şeklinde aşağı sarkmaktadır. Saç dalgaları ince, paralel çizgilerle verilmiştir. Sağ yan yüzde saç dalgalarının işlenmediği görülmektedir. Eksik işçilik nedeniyle büstün tamamlanmadığı varsayılabilir. Belki de bu büst adak olarak hiç kullanılmamıştır. Dolgun saç ve sakallar arasında yüz yuvarlak biçimli gözükmektedir. Burun kırıktır, alın dardır ve badem şekilli gözlerde ince göz kapakları görülmektedir. Alında, göz kapaklarında ve yanaklarda kırık ve aşınmalar vardır. Yanaklardaki zedelenmeler çiçek biçimli damga izlenimi vermektedir. Başın arkasında, başa bir şapka gibi oturmuş görünen ve altta burgulu bir düğümle bağlanmış bir taç bulunmaktadır. Tacın iç kısmında saçlar işlenmemiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

Bilecik Arkeoloji Müzesi

No. 17

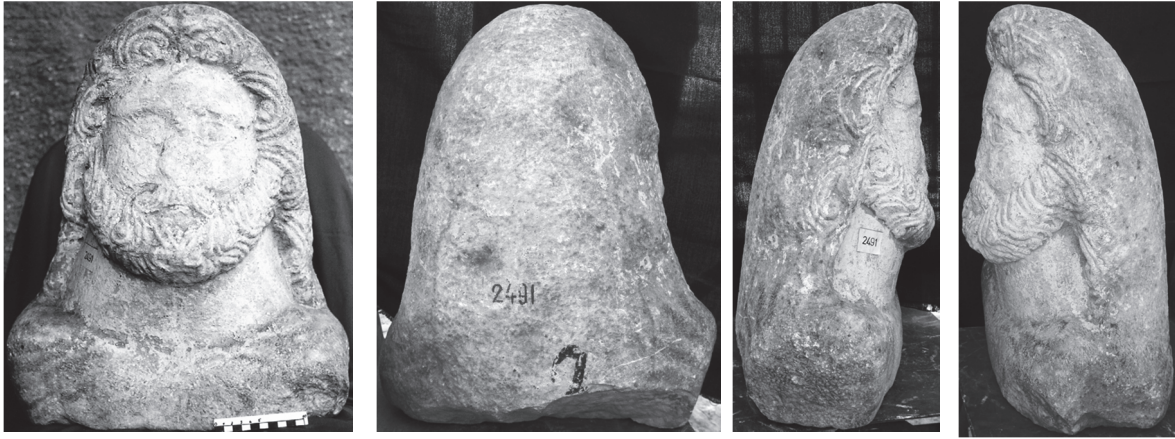
Gri Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2494; **Bul. Yeri:** Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 41,5 cm; **Gen.:** 38,5 cm; **Kal.:** 15,3 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Tam olan büstün birçok yerinde kireç kalıntıları görülmektedir. Kireç özellikle alın üzerindeki saçlarda, sakalda ve gövdenin sol yarısı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Büstün omuzları dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boyun kalın ve basıktır. Sol omuz üzerindeki manto parçası belli belirsiz görülmektedir. Tanrının başı ve yüzü kare biçimli olup alçak dalgalı saçları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Saç buklelerinin uçları içe kıvrılmaktadır. Alın üzerindeki saçların biçimi kireçten dolayı görülmez durumdadır. Ancak burada *anastole* işlenmiş gibi durmamaktadır. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Bıyıkların uçları aşağıya sarkmış ve sakallarla karışmıştır. Tanrının kaşları kalın, uzun ve keskin; burnu ise büyük ve uzundur. Bu özellikler yüze ciddi bir ifade vermektedir. Gözbebekleri işlenmiş olan badem biçimli iri gözler donuk bakmaktadır. Ağız başa oranla çok küçük ve çizgi biçiminde olup dudaklar belirgin değildir. Tanrı başının arkasında defne yaprağından yapılmış bir taç taşımaktadır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 18

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2491; **Bul. Yeri:** Bilecik; **Yük.:** 51 cm; **Gen.:** 42 cm; **Kal.:** 26 cm.

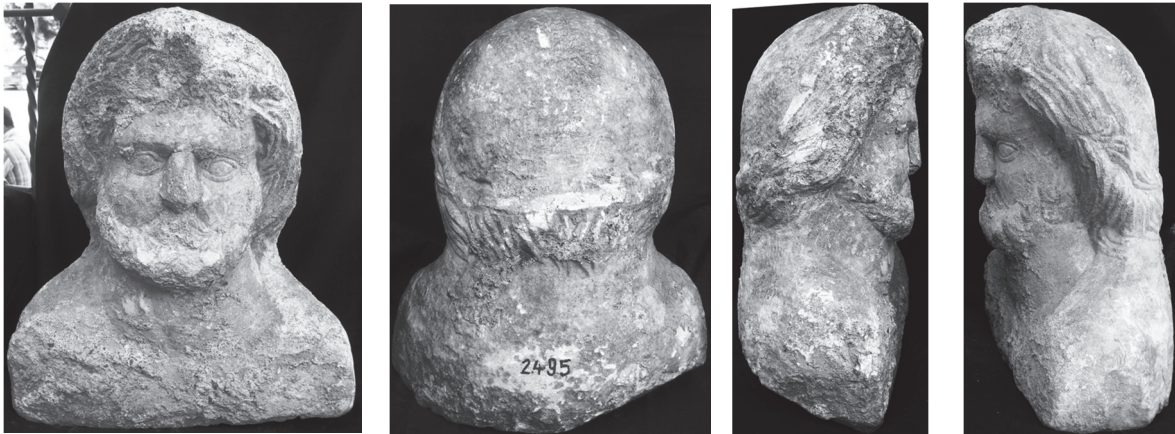


İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Yüz hatları aşınmış olan büstün alt kenarları, özellikle sol alt kısım hafif kırılmıştır. Üzerinde yer yer kireç kalıntıları olan büst bunların dışında tamdır. Omuzlar çok dar olup neredeyse hiç yokmuş gibi gözükmemektedir. Buna karşılık, boyun son derece geniş ve kısadır ve gövdeden keskin biçimde ayrılmaktadır. Tanrının oval ve iri başında saçlar alçak dalgalı olup omuzlara kadar inmektedir. Saçlar birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Saçlar alnın üzerinde ters yönle kıvrılan dalgalar şeklindedir. Saç bukleleri yüzün her iki yanına simetrik bezenmiştir. Saç buklelerinin uçları içe kıvrılmaktadır. Yanak altlarından başlayan yarım ay biçimli sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgardan oluşmuştur. Dudak altındaki iki sakal bukleleri çene üzerinde ters yönle kıvrılmaktadır. Bıyığın uçları da dışa doğru kıvrılmaktadır. Ağız çok küçük olup belirgin değildir. Aşınmadan dolayı yüzün ayrıntıları açık değildir. Fakat yine de küçük badem biçimli gözler ve sağ gözbebeği seçilebilmektedir. Kaşlar incedir. Başın arkası sadece düzleştirilmiştir. Büstün alt kısmında dörtgen biçimli küçük dübel deliği vardır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme görülmektedir.

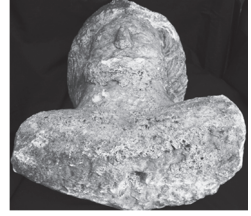


No. 19

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2495; **Bul. Yeri:** Küçükemal Köyü/Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 38,5 cm; **Gen.:** 32 cm; **Kal.:** 15,5 cm.

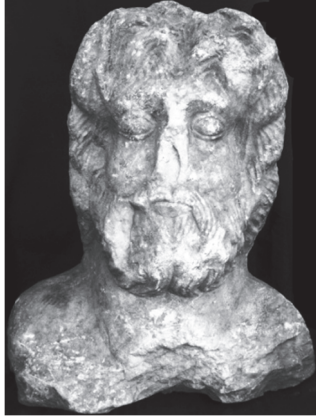


İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Büstün yüzeyi birçok yerde, özellikle başın sağ yanı, sakal, ağız ve göğüs bölgesinde kireç kalıntıları ile kaplıdır. Büst arkada sağ alt kısımdan hafif kırıktır. Çok dar olan omuzlar aşağıya düşüktür. Oldukça kalın boyun üzerinde duran baş büyük ve yuvarlaktır. Dalgalı saçlar başı sarmaktadır. Alın üzerindeki kireç kalıntısı nedeniyle olası *anastole* görülememektedir. Geniş yüzdeki küçük sakal ince durmaktadır. Sakal lüleleri yüzün ön kısmında seçilebilir değildir. Küçük bıyık sakalla birleşmektedir; ağız belirgin değildir. Büyük ve küt burnun iki yanında yer alan küçük gözler hafif eğri ve badem biçimli olup göz kapakları işlenmiştir. Burnun ucu yuvarlaklaştırılmıştır. Başın arkasında bir taç vardır ve tacın ortasındaki kısımda saçlar işlenmemiştir. Tacın alt kısmında saçlar dik çizgilerle verilmiştir. Büstün alt kısmında dörtgen biçimli küçük dübel deliği vardır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme görülmektedir.

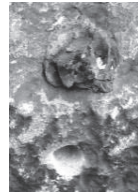
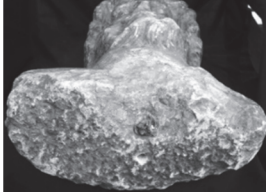


No. 20

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 2493; **Bul. Yeri:** Gökçesu Köyü/Yenişehir/Bursa; **Yük.:** 46,5 cm; **Gen.:** 36,5 cm; **Kal.:** 21,5 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Başın üst kısmı ile saçlar zarar görmüştür. Burun ile sakalın sağ kısmından bir parça kırıktır. Büstün alt kısmında derin kırıklar vardır. Eserin yüzeyi küçük ezik ve çiziklerle doludur. Omuzlar çok dar işlenmiştir. Boyun kalın ve kısadır. Baş büyük ve oval biçimlidir. Dalgalı saçlar kare biçimli yüz çevresinde öbeklenmiştir. Alın üzerindeki tek sıra *anastole* simetrik değildir. Saç ve sakal dalgaları ince ve paralel çizgilerle belirtilmiştir. İri ve dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı lülelerden oluşmaktadır. İnce bıyık dudak kenarlarından aşağıya, sakalın üzerine sarmaktadır. Küçük ağız kapalıdır, alt dudak dolgun işlenmiştir. Düz ve iri burun kırıktır. İri badem biçimli, dışa taşkın gözler göz kapaklarıyla işlenmiştir. Alın çok dardır. Sol omuz üzerinde manto parçasının izleri seçilmektedir. Başın arkasında kalın bir taç vardır ve tacın ortasındaki kısımda saçlar verilmemiştir. Arka cephe kaba işlenmiştir. Büstün alt kısmında dörtgen biçimli küçük dübel deliği vardır. Deliğin içindeki madeni dübel parçası kırık da olsa günümüze kadar gelmiştir. Deliğinin alt kısmında, modern zamanda oluşmuş benzeyen yuvarlak küçük bir delik daha görülmektedir. Eserde simetri ve stilize etme vardır.



No. 21

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 8864; **Bul. Yeri:** Bilecik?; **Yük.:** 46 cm; **Gen.:** 31 cm; **Kal.:** 21 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Burun kırıktır. Sol omuz arkadan hafifçe, büstün alt kısmı ise yer yer kırıktır. Bu nedenle büst öne doğru eğri durmaktadır. Büstün yüzeyinde, özellikle sol yüzde, çenede ve göğüste yoğun kireç kalıntıları vardır. Eserde birçok küçük zedelenme ve çizik görülmektedir. İnce ve uzun bir yapıda işlenmiş olan büstte omuzlar çok dardır. Boyun ince ve uzundur. Uzun ve oval biçimli başta dalgalı kabarık saçlar ve hilal biçimli, dolgun ve öne uzanan sakal vardır. Üst üste iki sıradan oluşan sakal lüleleri uçlardan kıvrılmaktadır. Alnın üzerinde tek sıra *anastole* vardır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Ağız kapalı, dudaklar ince çizgi şeklinde ve büyük dudak üzerinde yoğunlaşmıştır. Badem biçimli iri gözler farklı hizada durmaktadır ve ince gözkapakları işlenmiştir. Başın arkasında taç betimi vardır. Arka cephede saçlar betimlenmemiştir. Büstün altında dübel deliği bulunmaktadır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.



İstanbul Arkeoloji Müzeleri

No. 22

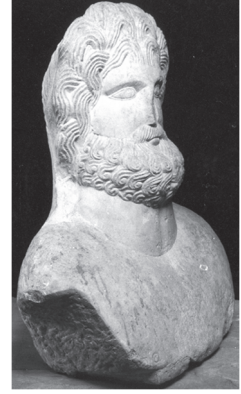
Beyaz Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 5213; **Bul. Yeri:** Karaköy/Bilecik; **Yük.:** 80 cm. Fotoğraflar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden temin edilmiştir.

Yayın: Asgari – Madra – Soysal 1983, 121 no. B 329; Cremer 1987, 123 fig. 2; Vollkommer 1997, 376, 3 a) 20. Lochman 2003, 89 dn. 177'de bu büstten söz edilmektedir.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs altında sona ermektedir. Burun tamamen kırıktır. Yüzün sol tarafında zedelenmeler vardır. Başın üst kısmında, arkada ufak bir kırık vardır. Sağ omuza dökülen saçlar ile büstün alt kenarları zedelenmiştir. Sol meme ucu kırıktır. Arka cephede derin ve olasılıkla bir sabanın neden olduğu uzun çizik izleri vardır. Bunların dışında büst iyi korunmuştur. Omuzlar tam işlenmemiştir. Boyun kalın ve uzundur ve yuvarlak, belirgin bir çizgi ile

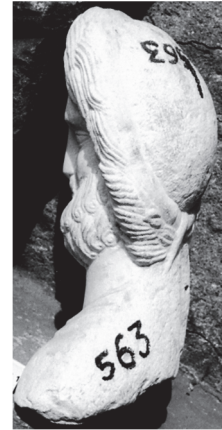
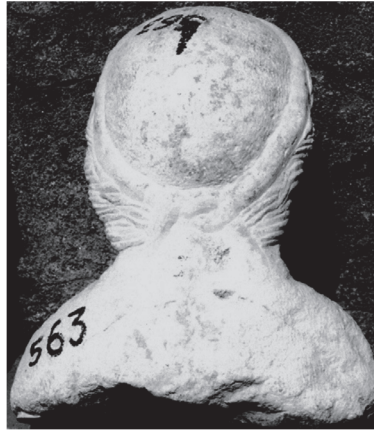
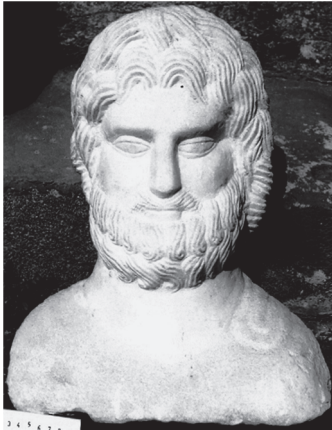
göğüs kısmından ayrılmıştır. Boynun üzerinde, ortada dikine hafif bir çukurluk görülmektedir. Boynun ayrıntıları arka cephede verilmemiştir. Göğüste meme uçları işlenmiş olup korunan sağ meme ucu çember biçiminde şekillendirilmiştir. Büyük ve köşeli olan baştaki saçlar iri dalgalıdır. Üç kat lülelerden oluşan sakal büyük ve dolgundur. Saç ve sakal dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Saç dalgaları yüzün her iki yanında simetrik sıralanmıştır ve omuzlara uzanmaktadır. Alnın üzerinde üst üste iki sıra *anastole* vardır. Sakal bukleleri ve uçlarındaki kıvrılan lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Bıyık kenarlarından aşağıya sarkan sakallar çenede ters yönlerde kıvrılarak bitmektedir. Lüleler içe ve dışa kıvrılarak işlenmiştir. Sakal lüleleri çene kısmında ters yönlerde ikiye ayrılmış ve çene üzerinde keskin dik bir çizgi oluşturmuştur. Bıyık burun altında dik çizgilerle verilmiştir. Küçük ve kapalı olan ağızda alt dudak dolgundur. Yay biçimli ince kaşların altında badem şeklindeki ince ve uzun gözler zarif işlenmiştir. Göz bebeklerinin ortalarında matkap oyuğu vardır. Burnun kırık olmasına rağmen büyük ve düz olduğu anlaşılmaktadır. Başın arkasında, alttan fiyonk yapılmış bir taç vardır. Tacın iç kısmında saçlar paralel ve şematik çizgilerle verilmiştir. Bunun dışında arka yüz düzleştirilip bırakılmıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.



No. 23

Beyaz Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 563; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 39 cm; (baş) 26 cm; **Gen.:** (omuz) 32 cm; **Kal.:** (baş) 21 cm; (omuz) 17 cm.

Yayın: Asgari – Madra – Soysal 1983, 121 no. B 330 (katalogda fotoğraf yok).



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Büst birkaç küçük zedelenme dışında iyi korunmuştur. Omuzlar dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boynun kalın ve kısa olup yuvarlak, belirgin bir çizgi ile göğüs kısmından ayrılmıştır. Göğüs dik bir çizgi ile ikiye ayrılmıştır. Sol omuz üzerinde, belli belirsiz paralel kıvrımlı manto parçası görülmektedir. Tanrının büyük ve oval başındaki saçları gür ve dalgalıdır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Saçlar yüzün iki yanında simetrik işlenmemiştir. Sağ kulak arkasındaki saç dalgaları dışa taşkındır. Alın üzerinde tek sıra *anastole* vardır. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Küçük ve kapalı ağız üzerinde ince bir bıyık vardır. Ağız kenarlarında bıyık uçları yukarıya yönelen dik çizgilerle verilmiştir. Burun düz ve büyüktür. Badem şeklindeki çekik gözler ince ve uzundur; bakışlar donuktur. Göz kapakları kalındır. Göz bebekleri belirginleştirilmiştir. Eserin arka yüzünde, alt kısımda fiyonk şeklinde düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Tacın içinde kalan kısımda saçlar işlenmemiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 24

Gri Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 4155; **Bul. Yeri:** Envanter defterinde Bandırma'da bulunduğu yazmaktadır. Ancak, büst olasılıkla Bilecik'te bulunmuştur; **Yük.:** 50 cm; (baş) 36 cm; **Gen.:** 40 cm; **Kal.:** 21 cm. Fotoğraflar Sencer Şahin tarafından çekilmiştir.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Sol omuz göğüsün ortasına doğru eğri biçimde kırıktır ve büstün bu bölgesi çimento ile desteklenmiş ve beton zemine yapıştırılmıştır. Bir sonraki büst (No. 25) ile yan yana durmaktadır. Sağ omuz alttan, burun ise ucundan kırıktır. Büstün yüzeyi çok aşınmıştır. Omuzlar dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boyun kalın ve kısa olup yuvarlak, belirgin bir çizgi ile göğüs kısmından ayrılmıştır. Tanrının büyük ve oval başındaki saçları gür ve dalgalıdır, yüzü kare biçimlidir. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Alın üzerinde iki sıra *anastole* vardır. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Çenenin altındaki sakal bukleleri ters yönde kıvrılmaktadır. Kapalı ve düz çizgi biçimli ağız üzerindeki bıyık ters U biçimlidir. Burun küçük ve basıktır. Badem şeklindeki büyük gözler simetrik değildir, göz kapakları kalındır ve bakışlar donuktur. Göz bebekleri işlenmemiştir. Kaşlar arasındaki burun çizgileri keskindir. Eserin arka yüzünde, alt kısımda iç içe sarılarak düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Tacin içinde kalan kısımda saçlar işlenmemiştir. Arka yüz kaba bırakılmıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 25

Gri Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 284; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor; **Yük.:** 45 cm; (baş) 32 cm; **Gen.:** (baş) 24 cm; (omuz) 32 cm. Fotoğraflar Sencer Şahin tarafından çekilmiştir.

İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Sol omuz neredeyse tamamen kırılmış ve kaybolmuştur. Göğüs bölgesi önde derin şekilde kırık, arkada ise zarar görmüştür. Burun kısmen kırıktır. Eserin yüzeyi çok aşınmıştır. Büst, bir önceki büstün (No. 24) de durduğu beton zemine çimento ile yapıştırılmıştır. Omuzlar dar olup yuvarlak işlenmiştir. Boyun kalın ve uzundur. Tanrının büyük ve köşeli başındaki saçları dalgalıdır ve dalgalar omuzlara kadar uzanmaktadır. Alın üzerinde bir sıra basık *anastole* vardır. Kabarık olmayan saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal iki katlı uçları kıvrılan dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Küçük ve kapalı ağız üzerindeki bıyık ters yay biçimlidir ve uçları yukarı doğru hafif kıvrılmaktadır. Burun küçük ve basıktır. Badem şeklindeki büyük gözler simetrik değil, göz kapakları ince ve bakışlar donuktur.

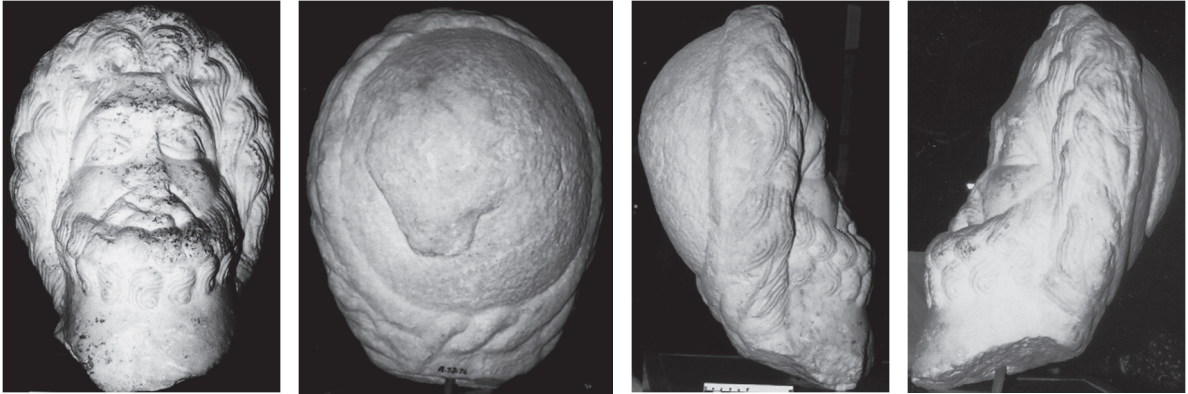


Göz bebekleri belli belirsiz seçilmektedir. Keskin köşeli kaşlar gözler üzerinde yay gibi gerilmektedir. Kaşlar yüze ciddi bir ifade vermektedir. Alın büyük ve geniştir. Başın arkasında defne yapraklarından bir taç görülmektedir. Arka cephede saçlar işlenmemiştir, bu yüz kaba bırakılmıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

Eskişehir Arkeoloji Müzesi

No. 26

Beyaz Mermer Zeus büstüne ait baş; **Env. No.:** A-73-76; **Bul. Yeri:** Ahmetler Köyü/Pazaryeri/Bilecik; **Yük.:** 51 cm; **Gen.:** 35 cm; **Kal.:** 34 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan bir Zeus büstünden geriye sadece baş kalmıştır. Burun kırılmıştır. Bıyık yer yer zedelenmiştir. Başın arkasında derin bir çatlak izi vardır. Eserin üzerinde birçok yerde yıpranma ve kireç kalıntıları vardır. Boyun kalın ve uzundur. Tanrının büyük ve oval başındaki saçları iri dalgalıdır ve dalgalar yüzün çevresini sarmaktadır. Son derece dar olan alın üzerinde bir sıra *anastole* vardır. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Tanrının yüzü başa göre biraz küçük durmaktadır. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Küçük ve kapalı ağız üzerindeki bıyık ters yay biçimlidir. Alt dudak dolgundur. Kaşlar yüksek ve şişkin işlenmiştir. Gözler badem biçimli olup biraz şaşkınlık bakmaktadır. Göz kapakları kalın işlenmiştir. Yüz şişkin durmaktadır. Başın arkasında yuvarlak ve alttan düğümlenmiş bir taç görülmektedir. Arka cephede saçlar işlenmemiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 27

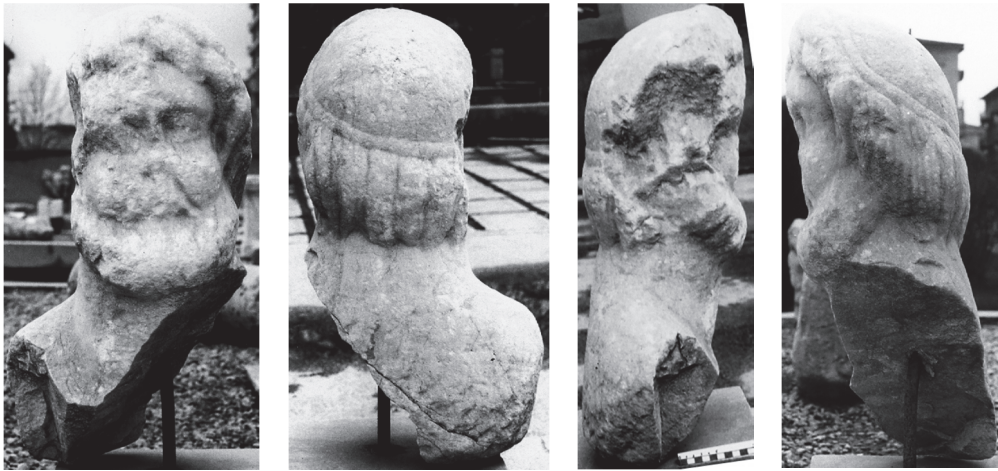
Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** A-116-02; **Bul. Yeri:** Bilecik (satın alma); **Yük.:** 44 cm; **Gen.:** 30 cm; **Kal.:** 19 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs üstünde sona ermektedir. Sol omuz tamamen kırılmış ve kaybolmuş, sağ omuz ise uç kısımdan kırılmıştır. Göğüs bölgesi önde derin şekilde kırık, arkada ise zarar görmüştür. Burun kısmen, sol kaş tamamen, başın önden sol kısmından ise bir parça kırıktır. Eserin yüzeyi çok aşınmıştır ve birçok yerde kireç kalıntısı vardır. Büstün omuzlarının dar olduğu anlaşılmaktadır. Boyun kalın ve kısadır. Tanrının büyük ve köşeli başındaki saçları dalgalıdır ve dalgalar omuzlara kadar uzanmaktadır. Alın üzerindeki saçlar daha kabarık, yüzün yanlarındaki saçlar ise daha basık işlenmiştir. Saç dalgaları birbirine paralel ilerleyen çizgilerle belirtilmiştir. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal uçları kıvrılan iki katlı dalgalardan oluşmuştur. Sakal bukleleri ve uçlarındaki lüleler düzgün bir sıra izlemektedir. Küçük ve kapalı ağız üzerindeki bıyık hafif ters yay biçimlidir ve uçları yukarı doğru kıvrılmaktadır. Burun büyük ve köşelidir. Badem şeklindeki büyük gözler hafif çukur işlenmiş ve göz bebekleri belirginleştirilmiştir. Keskin köşeli kaşlar gözler üzerinde yay gibi gergin olup burun çizgisiyle bölünmüştür. Kaşlar yüze ciddi bir ifade vermektedir. Alın büyük ve geniştir. Başın arkasında defne yapraklarından yuvarlak bir taç görülmektedir. Arka cephede saçlar işlenmemiştir, bu yüz kaba bırakılmıştır. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

No. 28

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** A-230-73; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor. Bursa Müzesi'nden devir; **Yük.:** 60 cm; **Gen.:** 22 cm; **Kal.:** ölçülmemiş.



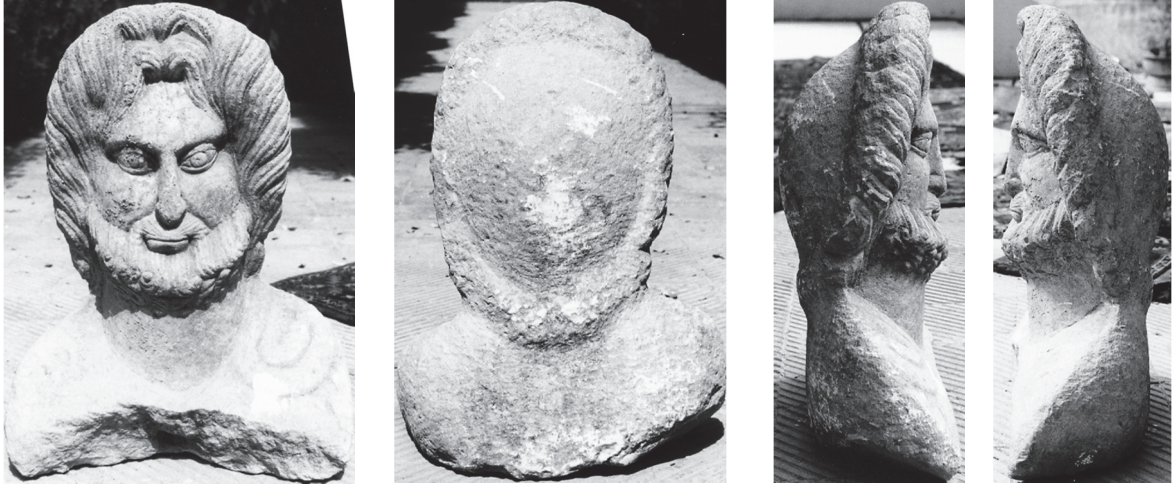
İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü sol omuz hizasından göğüse doğru derin biçimde kırılmıştır ve kırık parça kayıptır. Sağ omuzun uç kısmı da kırıktır. Baş sağ yandan derin biçimde kırılmıştır. Yüzün de sağ yanı çok hasar görmüş, burun, ağız ve bıyık kırılmış ve yüz hat-

ları oldukça aşınmıştır. Baş büyük ve oval biçimli, boyun ise kalın ve uzundur. Tanrının saçları gür ve dalgalıdır. Saçlar alın üzerinde ve yüzün yanlarında dalgalı biçimde iken, başın arka kısmında birbirine paralel ve dik kalın şeritler biçiminde işlenmiştir. Tanrının başının arka kısmında takke gibi yuvarlak bir başlık taşıdığı görülmektedir. Yanak altlarından başlayan dolgun sakal tıpkı arka yüzdeki saçlar gibi dik ve kalın şeritlerden oluşmuştur, ancak aşınma nedeniyle ayrıntılar açık değildir. Aşınmaya rağmen iri gözler hafif içe çökmüş izlenimi vermektedir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

Söğüt Müzesi

No. 29

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** yok; **Bul. Yeri:** Bilecik (tam buluntu yeri bilinmiyor); **Yük.:** 50 cm; **Gen.:** 37 cm; **Kal.:** 85 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs hizasında sona ermektedir. Büstün alt kısmında derin kırıklar vardır, bunun dışında eser sağlamdır. Eserin yüzeyinde kireç kalıntıları ve çizikler vardır. Omuzlar çok dar ve düşüktür. Sol omuz üzerinde kıvrımlı manto parçası görülmektedir. Boyun ince ve uzun olup iri ve oval başı taşımaktadır. Tanrının son derece gür saçları uzun, sarmal biçimli dalgalardan oluşmakta ve saçlar dıştan yüze doğru taranmış izlenimi vermektedir. Yanlardan bakıldığında saçlar baş üzerinde kalın ve yüksek bir taç gibi durmaktadır. Yüksek alnın üzerinde üst üste iki *anastole* vardır. Geniş yüzdeki sakal hilal biçimli olup üst üste lülelerden oluşmakta ve lülelerin uçları kıvrılmaktadır. Sakal yüze tutturulmuş gibi durmaktadır. Tanrının dışa doğru büzülmüş gibi duran dudaklarının üzerindeki kalın bıyık ters yay biçimlidir. Alt dudak daha kalındır. Burun ince ve uzun olup alta doğru hafif genişlemektedir. Buruna oldukça yakın işlenmiş olan gözler badem biçimlidir ve eğri işlenmiştir; bu nedenle çekik gözükmetedirler. Gözlerde göz kapakları ve ortaları matkapla hafif oyulmuş göz bebekleri işlenmiştir. Başın arka kısmında kalın bir taç olduğu belli edilmiştir. Ancak arka yüz kabaca işlenmiş, ayrıntılar verilmemiştir. Eserin alt kısmına dörtgen bir dübel deliği işlenmiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.



No. 30

Mermer Zeus Büstü Parçası; **Env. No.:** yok; **Bul. Yeri:** Küplü/Söğüt/Bilecik; **Yük.:** 52 cm; **Gen.:** 28 cm; **Kal.:** 20 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü dikey biçimde ortadan kırılmış ve buna ek olarak baş üstten sağa doğru eğri biçimde kırılmıştır. Büstün sol yarısı kaybolmuştur. Geriye kalan parçada da kırık ve zedelenmeler vardır. Burun kırıktır; sağ gözün iç kısmı zedelenmiştir. Büst göğüs üzerinde sona ermektedir. Tanrının omuzları dar ve düşüktür. Boyun kalın ve uzun olup iri ve oval başı taşımaktadır. Boynun gövdeden yuvarlak bir çizgiyle ayrıldığı görülmektedir. Saçlar gür, uzun ve sarmal biçimli dalgalardan oluşmaktadır ve birbirine paralel ince çizgilerle verilmiştir. Alın ve üzerindeki saçlar kayıp olduğu için olması beklenen *anastole*'nin olup olmadığı bilinmemektedir. Sakal hilal biçimli olup üst üste iki sıra lülelerden oluşmakta ve lülelerin uçları kıvrılmaktadır. Alt dudak dolgun, üst dudak gözükmemektedir. Burnun hemen altındaki sakal üst dudağı tamamen kaplamıştır. Yüzde oranlı biçimde büyük duran sağ göz badem biçimlidir ve kalın göz kapakları görülmektedir. Başın arka kısmında, alttan düğümlenmiş kalın bir taç vardır. Takke şeklindeki tacın ortasında saç betimi yoktur. Eserin alt kısmına dörtgen bir dübel deliği işlenmiştir. Eserin genelinde simetri ve stilize etme vardır.

İzmit Müzesi

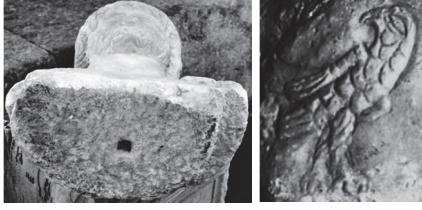
No. 31

Mermer Zeus Büstü; **Env. No.:** 1879; **Bul. Yeri:** Söğüt/Bilecik; **Yük.:** 52 cm; **Gen.:** (baş) 23 cm; (omuz) 40 cm; **Kal.:** 20-23 cm.



İnsan ölçülerinden büyük işlenmiş ve kalınlığı az olan çıplak Zeus büstü göğüs altında sona ermektedir. Burun ve sağ omuz yüzeyinin ufak bir parçası kırıktır. Bunun dışında son derece iyi korunmuş olan büstün yüzeyinde yine de ufak kırık ve çizikler vardır. Büstün ön yüzü ince ve ayrıntılı işlenmişken arka yüz kaba yontulmuştur. Dar omuzlar altta çıkıntılı biçimde işlenmiştir. Sol omuz üzerindeki manto parçası büyük ve şişkin betimlenmiştir. Sağ omuz hizasına ise başı arkaya dönük bir kartal figürü hafif kabartma olarak işlenmiştir. Kartalın kanatları kapalı olup tüyler dahil her bir öge ayrıntılı işlenmiştir.

Saçlar kalın ve yüksek boyun üzerinde yükselen oval başı şapka gibi sarmaktadır. Saç dalgaları küçük bukleler şeklinde verilmiştir. Yüzün büyük kısmını kaplayan sakal küçük ve ince çizgilerle ayrıntılı işlenmiştir. Ağız küçük, alt dudak kalındır. Bıyık üst üste iki ayrı burgu şeklinde tüylerden oluşmakta ve



burguların üstte olanı yukarı, altta olanı ise aşağı kıvrılarak sakala karışmaktadır. Burun büyük ve küttür. Dar alında ince kaşlar ve hemen altında iri badem gözler görülmektedir. Gözlerde ince göz kapakları ve göz bebekleri işlenmiştir. Başında oval, kalın ve örgülü bir taç vardır. Altta küçük bir dübel deliği görülmektedir. Eserde simetri ve stilizasyon vardır.

Londra, British Museum

No. 32

Kireçtaşından Zeus Büstü; **Env. No.:** 1521; **Bul. Yeri:** Env. defterinde: Dorylaion/Eskişehir (Fakat kanaatimizce bu büst İnönü'de bulunmuş olmalıdır, krş. yuk. s. 134-135); **Yük.:** 68,5 cm. Yayınlarda başka ölçü verilmemektedir.

Yayın: Gerhard 1848, 107; CIG III, no. 3817b; Smith 1904, no. 1521; Hirschfeld – Marshall 1916, no. 1045; Cook 1925, 836-837 fig. 794; Ferri 1932, 243 fig. 6; MAMA V, 173 no. ZB 41; krş. Frei 1993, 201 dn. 57. Lochman 2003, 89 dn. 179'da bu büstten söz edilmektedir. Fotoğraflar British Museum'dan temin edilmiş olup müze yetkililerine teşekkürlerimizi sunarız.



Büstün kaidesi alt kısımdan kırılmış ve alçıya alınarak kaide oluşturulmuştur. Genel olarak iyi durumda olan büstün burnu kırıktır. Tüm yüzeyde küçük çizik ve çatlaklar görülmektedir. Yazıt bir hayli aşınmıştır. Dört köşe kaide üzerinde duran büst oldukça yüksek işlenmiştir. Tanrının omuzları dar ve aşağı doğru düşük biçimde betimlenmiştir. Büstün alt kısımda omuz çıkıntıları belirginleştirilmiştir. Zeus kalın kıvrımlardan oluşan ve boyundan başlayarak bütün gövdeyi sıkıca saran bir manto ile betimlenmiştir. Başın arkasında bir çelenk betimi bulunmaktadır. Tanrının saçları, önden bütün başı sarmakta ve yüzün çevresinde iç içe geçmiş yarım halka biçiminde bukleler oluşturmaktadır. Yanlarda ve arkada başka saç betimlenmemiştir. Gür sakal iri noktalardan oluşmuştur. Gözler ve ağız çok küçük betimlenmiştir. Önde, kaide üzerindeki üç satırlık Eski Yunanca yazıt güçlükle görülmektedir. Büst arka yüzde kabaca yontulup işlenmeden bırakılmıştır.

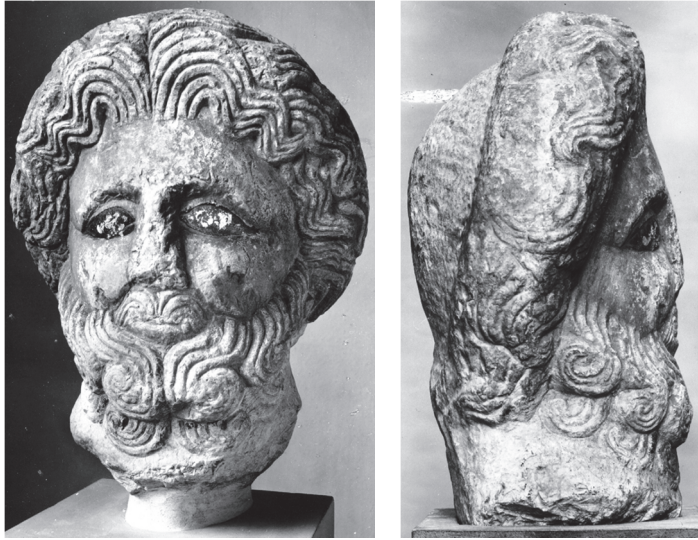
	Διὶ Βροντῶντι	Zeus Bronton'a Hagesilaos
2	Ἀγησίλαος κα- τὰ ἐπιταγήν.	(Tanrı'nın) emri gereğince (bu adağı sundu).

Berlin Müzesi (Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst - Preußischer Kulturbesitz)

No. 33

Kireçtaşından Zeus Büstü; **Env. No.:** 6833; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor. O. Wulff'a göre "found at the foot of the Phrygian Olympos". Bilecik veya çevresinde bulunmuş olabilir; **Yük.:** 38 cm.

Yayın: Wulff 1917/1918, 238-242, no. 11 fig. 85a-b; Rodenwaldt 1919, 82-83, fig. 4; Ferri 1932, 241-242 fig. 5. Lochman 2003, 89 dn. 178'de bu büstten söz edilmektedir. Fotoğraflar Berlin Müzesi'nden temin edilmiş olup müze yetkililerine teşekkürlerimizi sunarız.



Olasılıkla bir büste ait olan ve boynun ortasından kopmuş Zeus başı. Burun, kaşlar ve yanıklarda zedelenmeler olup saç ve sakallarda küçük çatlaklar vardır. Yuvarlak baş iri dalgalı saçlar ve sakallarla betimlenmiştir. Boyun önden ince durmakta, yandan ise oldukça kalın gözükmetedir. Alın üzerinde bir sıra yüksek *anastole* olup, *anastole*'nin sol yarısı diğerinden daha alçaktır. Saçlar bukleler biçiminde olmayıp *anastole*'den başlayarak devam eden dalgalar biçiminde başın çevresini sarmakta ve boyuna kadar uzanmaktadır. Saç dalgaları ince ve paralel çizgilerle verilmiştir. Tanrının son derece iri ve büyük sakalı dudak altından başlayarak çene üzerinde alt alta duran iki iri bukle şeklinde olup, buklelerin uçları ters yönlere kıvrılmaktadır. Sakal yanlarda da üst üste iki sıra buklelerden oluşmakta olup sakal tüyleri saçlarda olduğu gibi birbirine paralel ince çizgilerle verilmiştir. Üst dudak üzerinde, dudağı tamamen kaplayan kalın ama dar bıyık her iki yana ve aşağıya doğru taranmış şekildedir. Gözler badem biçimli olup eğridir. Zarar görmüş burun iri ve köşelidir. Ağız küçük ve düz çizgi biçimindedir; alt dudak hafif belli olmaktadır. Başın arka kısmında, şapka gibi başı saran, kalın bir taç olduğu görülmektedir. Arka cephede saç betimi yoktur. Büst üzerinde boya izleri kalmıştır. Eserde simetri ve stilize etme görülmektedir.

İ. S. 2. / 3. yy. (Wulff'a göre ise hatalı olarak İ. S. 4. / 5. yy.)

Bilecik Müzesi

No. 34

Kaidesiyle birlikte mermerden başsız Zeus büstü; **Env. No.:** 3382; **Bul. Yeri:** Bilinmiyor (Bursa Müzesi'nden devir. Eser, Corsten'e göre Kütahya çevresinde bulunmuş olabilir. Fakat, Bilecik'te bulunmuş altarlarda üzerinde duran benzer büstlerin varlığı bize bu eserin de Bilecik'te bulunduğunu düşündürmektedir.); **Yük.:** 37 cm; **Gen.:** 32 cm; **Kal.:** 10 cm; **Harf Yük.:** 2,5 cm.

Yayın: IPrusa II, no. 1014; SEG 43, 1993, no. 898.

Büstün başı kırılmış ve kaybolmuştur. Sağ omuz üzerinde bir parça saç buklesi kalmıştır. Kaidenin sağ alt köşesi de hafif kırılmıştır. Yazıtın üzerinde, orta yerde sonradan oluşmuş yuvarlak bir leke görülmektedir ve iki harfin üzerini kapatmıştır. Büstün üzerinde küçük darbe izleri vardır. Bunun dışında eser iyi durumdadır. Büyük dört köşe ve kenarlara taşan kaide üzerine aynı taştan işlenmiş olan Zeus büstünün baş kısmı kayıp olduğu için yüz hatları bilinmemektedir. Ancak, benzer büstlerde olduğu gibi, Zeus'un iri dalgalı uzun saçları ve gür sakalı olmalıdır. Giysi içte *khiton*, dışta ise *himation*'dur. Zeus'un gövdesi mantonun biçiminden dolayı yuvarlak gözükmektedir. Manto önce sağ omuzdan aşağı sarkıtılmış ve oradan da sol omuza atılmıştır. Mantonun kıvrımları birbirine paralel ilerleyen kalın şeritlerden oluşturulmuştur. Tanrı iri sağ elini mantosundan dışarı çıkartmış ve göğsüne dayamıştır. Üç satırlık Eski Yunanca yazıt alta kaidenin yüzeyini tamamen doldurmaktadır. Eser son derece stilize edilerek ve simetriye uyularak betimlenmiştir.



Corsten'a göre İ. S. 2. / 3. yy.

	Μάνης Ἰππάρχου	Hipparkhos oğlu Manes,
2	οὐ Δὶ Βρο[ο]ντων- τι εὐχίην.	Zeus Bronton'a (bu) adağı (sundu).

Kaynakça ve Kısaltmalar

- | | |
|-----------------------------------|---|
| Adak – Akyürek Şahin – Güneş 2008 | M. Adak – N. E. Akyürek Şahin – M. Y. Güneş, Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiupolis), <i>Gephyra</i> 5, 2008, 73-120. |
| Akyürek 1996 | N. E. Akyürek, Zeus Bronton. Die bildliche Repräsentation des großen Bauerngottes Phrygiens (Yüksek Lisans Tezi), Münster 1996. |
| Akyürek Şahin 2001a | N. E. Akyürek Şahin, Eine kleine Reliefbüste im Museum von Kütahya, <i>Olba</i> IV, 2001, 117-124. |
| Akyürek Şahin 2001b | N. E. Akyürek Şahin, Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton. Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü, <i>Olba</i> IV, 2001, 163-182. |
| Akyürek Şahin 2002 | N. E. Akyürek Şahin, Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: Dii Brontonti Eukhen (Doktora Tezi), Antalya 2002. |
| Akyürek Şahin 2005 | N. E. Akyürek Şahin, Bithynia'dan Yeni Yazıtlar, <i>Olba</i> XI, 2005, 75-102. |
| Akyürek Şahin 2006a | N. E. Akyürek Şahin, Phrygia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları, <i>Arkeoloji ve Sanat</i> 122, 2006, 89-124. |
| Akyürek Şahin 2006b | N. E. Akyürek Şahin, Yazıdere Zeus Kutsal Alanı. Phrygia'da Yerel Bir Tapınım Merkezi, İstanbul 2006. |
| Akyürek Şahin 2012a | N. E. Akyürek Şahin, Unter der Statthalterschaft des Rufius Varenus in Bithynien ehren die Trikkeanoi ihren Wohltäter Achaikos, <i>Gephyra</i> 9, 2012, 92-100. |
| Akyürek Şahin 2012b | N. E. Akyürek Şahin, Bithynia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları, <i>Olba</i> XX, 2012, 345-382. |
| Akyürek Şahin 2012c | N. E. Akyürek Şahin, Bilecik Müzesi'nden İki Epigram, <i>Arkeoloji ve Sanat</i> 40, 2012, 153-160. |
| Asgari – Madra – Soysal 1983 | N. Asgari – B. Madra – M. Soysal (eds.), <i>The Anatolian Civilisations II. Greek/Roman/Byzantine</i> , 22. Mai - 30. Oktober, İstanbul 1983. |

- Brixhe – Hodot 1988 C. Brixhe – R. Hodot, *L'Asie Mineure du Nord au Sud. Inscriptions Inédites. Études d'Archéologie Classique VI*, Nancy 1988.
- Buckler – Calder – Cox 1928 W. H. Buckler – W. M. Calder – C. W. M. Cox, *Asia Minor 1924. V. – Monuments from the Upper Tembris Valley*, JRS 18, 1928, 21-40.
- Chiai 2010 G. F. Chiai, *Zeus Bronton und der Totenkult im kaiserzeitlichen Phrygien*, şurada: J. Rüpke – J. Scheid (eds.), *Bestattungsrituale und Totenkult in der römischen Kaiserzeit*, Stuttgart 2010, 35-156.
- CIG A. Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecorum*. 4 vols. Berlin 1828-1877.
- Clerc – Leclant 1994 G. Clerc – J. Leclant, LIMC VII, 1994, 666-692 lev. 504-518 s.v. Sarapis.
- Cook 1925 A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion II 1. Zeus god of the dark sky (Thunder and lightning)*, New York 1925.
- Cook 1940 A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion III 2. Zeus god of the dark sky (Earthquakes, clouds, wind, dew, rain, meteorites)*, Cambridge 1940.
- Coulton 2005 J. J. Coulton, *Pedestals as 'altars' in Roman Asia Minor*, Anat. Stud. 55, 2005, 127-157.
- Cremer 1987 M. Cremer, *Neue phrygische Zeus-Votive*, Epigr Anat 9, 1987, 120-126.
- Cremer 1992 M. Cremer, *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 2. Bithynien (Asia Minor Studien 4.2)*, Bonn 1992.
- Cremer – Şahin 1983 M. Cremer – S. Şahin, *Kaiserinschriften und phrygische Türsteine in Adapazarı/Bithynien*, Epigr Anat 1, 1983, 141-152.
- De Montfaucon 1776 B. de Montfaucon, *Antiquity explained and represented in sculptures I*, New York-London 1776 (London 1721-1722'den tıpkıbasım).
- Dönmez Öztürk 2013 F. Dönmez Öztürk, *Nikaia'dan Yeni Adak Yazıtları*, Cedrus I, 2013, 285-292.
- Drew-Bear – Naour 1990 Th. Drew-Bear – Chr. Naour, *Divinités de Phrygie*, ANRW II 18.3, 1990, 1907-2044.
- Drew-Bear – Thomas – Yıldızıturan 1999 Th. Drew-Bear – Ch. M. Thomas – M. Yıldızıturan, *Phrygian Votive Steles. The Museum of Anatolian Civilizations*, Ankara 1999.
- Ferri 1932 S. Ferri, *Nuovi Monumenti Plastici dello Zeus di Bitinia*, Historia 6, 1932, 238-273.
- Frei 1983 P. Frei, *Epigraphisch-topographische Forschungen im Raum von Eskişehir*, AST I, 1983, 53-62.
- Frei 1993 P. Frei, *Die epigraphische Erforschung des mittleren Porsuktales in Nordwestphrygien*, şurada: G. Dobesch – G. Rehrenböck (ed.), *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums von 23. bis 25. Oktober 1990 (ETAM 14)*, Wien 1993, 189-209.
- Frei 2001 P. Frei, *Inschriften und Reliefs. Ein Beitrag zur lokalen Religionsgeschichte Anatoliens*, S. Buzzi et al. (eds.), *Zona Archeologica. Festschrift für Hans Peter Isler zum 60. Geburtstag*, Bonn 2001, 135-158.
- Gerhard 1848 E. Gerhard, *AZ, Beilage Nr. 7, September 1848*, 107.
- Giuliano 1978 A. Giuliano, *Le città dell'Apocalisse*, Roma 1978.
- Haspels 1971 C. H. E. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*, Princeton-New Jersey 1971.
- Hirschfeld – Marshall 1916 G. Hirschfeld – F. H. Marshall, *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum IV*, London 1916.
- Hornbostel 1973 W. Hornbostel, *Sarapis. Studien zur Überlieferungsgeschichte, den Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt eines Gottes (EPRO 32)*, Leiden

- 1973.
- Hülsen 1967 H. v. Hülsen, Zeus. Vater der Götter und Menschen, Mainz 1967.
- INikaia I S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) I (IK 9), Bonn 1979.
- INikaia II 1 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II. 1 (IK 10,1), Bonn 1981.
- INikaia II 2 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II. 2 (IK 10,2), Bonn 1982.
- IPrusa II Th. Corsten, Die Inschriften von Prusa ad Olympon II (IK 40), Bonn 1993.
- Karakaya 2007 N. Karakaya, Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları, İstanbul 2007.
- Körte 1900 A. Körte, Kleinasiatische Studien VI. Inschriften aus Phrygien, MDAI 25, 1900, 398-444.
- Lochman 2003 T. Lochman, Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien, Basel 2003.
- MAMA V C. W. M. Cox – A. Cameron, Monuments from Dorylaeum and Nacolea (MAMA V), Manchester 1937.
- MAMA X B. M. Levick – S. Mitchell et al. (eds.), Monuments from Appia and the Upper Tembris Valley, Cotiaeum, Cadi, Synaus, Ancyra Sidera and Tiberiopolis (MAMA X), London 1993.
- Merkelbach – Stauber 2001 R. Merkelbach – J. Stauber, Steinepigramme aus dem griechischen Osten II. Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos), München-Leipzig 2001.
- Moretti, IGUR I L. Moretti, Inscriptiones Graecae Urbis Romae I, Roma 1968.
- Paris – Pettinau 2006 R. Paris – B. Pettinau, Devozione privata e culto pubblico: il santuario di Zeus Bronton sull'Appia Nuova, Roma 2006.
- Pettinau 2010 B. Pettinau, Il santuario di Zeus Bronton sull'Appia Nuova, şurada: B. P. Venetucci (ed.), Il Fascino dell'Oriente. Nelle Collezioni e Nei Musei d'Italia, Roma 2010.
- Ramsay 1906 W. M. Ramsay, Preliminary Report to the Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia, şurada: W. M. Ramsay (ed.), Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire, Aberdeen 1906, 231-278.
- Ricl 1994 M. Ricl, Inscriptions Votives Inédites au Musée d'Eskişehir, Ziva Ant 44, 1994, 157-174.
- Ricl 2014 M. Ricl, Continuity and Change in Anatolian Cults: The Case of Lydian Confession-Inscriptions, Belgrade Historical Review V, 2014, 7-21.
- Robert, Hell. 9 L. Robert, Hellenica 9, Paris 1950.
- Robert, Bull. épigr. 1973 J. ve L. Robert, Bulletin épigraphique, 1973 (şurada: REG).
- Rodenwaldt 1919 G. Rodenwaldt, Zeus Bronton, JdI 34, 1919, 77-86.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecarum.
- Smith 1904 A. H. Smith, The Later Greek and Graeco-Roman Statues and Busts in the British Museum III, London 1904.
- Şahin 1978 S. Şahin, Zeus Bennisos, şurada: S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner (eds.), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976 (EPRO 66), Leiden 1978, 771-790.
- Şahin 1984 S. Şahin, TAM IV 1 Nr. 57 und 160 stammen nicht aus Bey-Köy bei Ni-

- Şahin 1986a komedeia sondern aus Umurbey bei Nikaia, Epigr Anat 3, 1984, 105-107.
S. Şahin, Studien über die Probleme der historischen Geographie des nord-westlichen Kleinasien I: Strabon XII 3, 7 p. 543. Der Fluß Gallos, die Stadt Modr(en)e in Phrygia Epiktetos und die Schiffbarkeit des Sangarios, Epigr Anat 7, 1986, 125-152.
- Şahin 1986b S. Şahin, Phrygia Epiktetos, AST IV, 1986, 265-268.
- TIB 7 K. Belke – N. Mersich, Phrygien und Pisidien (TIB 7), Wien 1990.
- Tran tam Tinh 1983 V. Tran tam Tinh, Sérapis Debout. Corpus des Monuments de Sérapis Debout et Étude Iconographique (EPRO 94), Leiden 1983.
- Vollkommer 1997 R. Vollkommer, LIMC VIII 1. 2, 1997, 374-384 lev. 316-319 s. v. Zeus (in peripharia orientali).
- Waelkens 1986 M. Waelkens, Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür, Mainz 1986.
- Wulff 1917/1918 O. Wulff, Amtliche Berichte aus den Königlichen Kunstsammlungen 39, 1917/1918, 237-256.

Özet

Bilecik'ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton

Bursa, Bilecik, İstanbul, Eskişehir, Söğüt ve İznik müzelerinde birbirlerine tip ve tarz açısından çok benzeyen taşra stiline işlenmiş bir grup Zeus büstü bulunmaktadır. Hiç birisi kazı buluntusu olmayan otuzdan fazla sayıdaki bu büstlerin büyük çoğunluğu Bursa ve Bilecik müzelerindedir. Büstler bu makalede çok yönlü incelenmiş; arkeolojik, topoğrafik, ikonografik ve kült kapsamında yorumlanmıştır. Müzelerin envanter defterlerinde büstlerin buluntu yerleriyle ilgili kısımlara bakıldığında, eserlerin çoğunlukla Bilecik iline ait köylerde ve birkaçının da civar bölgelerde bulunmuş olduğu dikkati çekmektedir. Buluntu yeri bilinmeyen büstlerin de Bilecik kökenli olduğu düşünülmelidir.

Büstlerin üzerinde yazıt yoktur ama Zeus'u betimledikleri kesindir. Çünkü, eserlerin Zeus'un bilinen ikonografik özelliklerini göstermesinin yanı sıra, büstlerin bulunduğu bölgede Zeus tapınımı yazıtların da belgelediği gibi yaygındır. Bundan başka, stil olarak aynı tarzda olmasa da aynı bölge ile yakın bölgelerde bulunmuş bazı yazıtlı Zeus büstlerinin Zeus'a sunulmuş olması bu yöndeki düşüncüyü desteklemektedir. Yörede birçok farklı *epitheton* ile tapınım gören Zeus en çok 'Bronton' yan ismi ile karşımıza çıkmaktadır. Büstlerin bulunduğu aynı bölgede bu Tanrı'ya adanmış sayısız adak taşı ele geçmiştir.

Eskiçağ'da boyalı şekilleriyle daha canlı bir ifade taşımış olması gereken ve oldukça tahrip olmuş şekilde günümüze ulaşan Zeus büstleri çeşitli boylarda ve göğüs hizasında betimlenmiş olup bir tanesi (no. 10) hariç hepsi de çıplak işlenmiştir. Başlarının arkasında taç taşıyan ve keskin bir simetri ve üsluplaştırma eşliğinde betimlenmiş olan büstlerin önemli bir özelliği de alın saçlarındaki *anastole*'dir. Bu bakımdan büstlerin işlenişinde Sarapis ikonografisinin bir şekilde etkili olmuş olduğu düşünülebilir.

Eserler büyük bir olasılıkla adak hediyesi olarak işlev görmüşlerdir. Düşüncemize göre, büstler zamanında büyük adak altırlarının üst kısımlarına monte edilmiş biçimde duruyor olmalıydılar (bkz. s. 134: Temsili Fotoğraflar). Bugüne kadar henüz elimize bir altar üzerinde duran ve o altar ile aynı taşan işlenmemiş bir Zeus büstü geçmemiş olsa da, bazı bilgi ve deliller bu büstlerin zamanında altırların üzerinde duruyor olduklarına işaret etmektedir. Büstlerin alt kısımlarındaki dübel delikleri, her koşulda eserlerin bir yere oturtulduklarını göstermektedir (krş. s. 134). Keza yine, Bilecik bölgesinde ele geçmiş olan bazı altırların üst kısımlarında da benzer dübel delikleri görülmektedir. Ayrıca, yine Bilecik kökenli bazı eserler ve yazıtlar bu büstlerin zamanında altırlar üzerinde durdukları düşüncemize yol açmıştır (bkz. yuk. s. 129-134). Yazıtsız büstler, olasılıkla, yazıtlı altırların üzerinde duruyorlardı ve yazıtlardan büstlerde betimlenen tanrının kimliği açıklık kazanıyor olmalıydı. Makalede ayrıntılarıyla incele-

nen ve tartışılan veriler sonucunda büstlerin özellikle Bilecik bölgesinin baş tanrısı olduğu anlaşılan Zeus Bronton için kullanılmış ve belki de onu betimlemiş olabileceği sonucuna varılmıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, büstlerin Zeus Bronton adaklarının çok yoğun ele geçtiği bir çevrede bulunmuş olmaları bu düşünceyi desteklemektedir. Fakat bu büstlerin, başlıca Zeus Bronton betimi için kullanılmış olmalarına rağmen, zaman zaman Zeus Agathios, Zeus Bennios v.b. gibi tanrıların adakları için de kullanıldıklarını düşünmek mümkündür.

Zeus büstlerinin atölyelerde önceden fabrikasyon usûlü hazırlanarak üretilmiş ve müşteriye sunulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Yerel ustaların belli bir tipi takip ederek üretim yaptıkları görülmektedir. Her bir büst diğerinden farklı olsa da sanatçısına özgü olan üslûp farklılıkları yoktur. Bazı büstlerin tip olarak birbirlerine çok benzemeleri onların farklı ustalar tarafından yapıldıklarına işaret etmektedir. Zeus büstleri yörenin adak ve mezar taşlarının da işlenmiş olduğu yerel atölyelerde üretilmiş olmalıdır.

Şimdi olduğu gibi Eskiçağ'da da kırsal özellik gösteren Bilecik ve teritoryumu Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia Bölgesi'nin güneyi arasında sınır bölgesi konumundadır. Phrygia Bölgesi kendisine komşu olan bölgeleri birçok açıdan olduğu gibi sanatsal üretim açısından da derinden etkilemiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Phrygia'da bütün eserlerde görülen stil özellikleri Bilecik büstlerinde de gözlemlenmektedir. Phrygia'nın kırsal kesimlerinde Zeus heykel biçiminde değil de, daha çok büst biçiminde betimlenmekteydi. Bu bölgelerde Zeus'un tam boy heykel olarak betimlenmesi ya tanınmıyor ya da tercih edilmiyor olmalıydı. Taşra insanının Phrygia'daki Zeus tapınımda büst tipini tercih ettiği anlaşılmaktadır ve Phrygia bu bakımdan da Bilecik büstlerini etkilemiş benzetmektedir. Yani Bilecik ve çevresinde Zeus'un büst olarak betimlenmesi olgusunun Kuzeybatı Phrygia'dan buraya yayıldığını düşünmekteyiz. Çünkü Bithynia'da gelenek olmayan Zeus büstü sunusu Kuzeybatı Phrygia'da çok yaygındır. Büstlerin (Bilecik'ten önce de) Kuzeybatı Phrygia'nın önemli tanrısı olan Zeus Bronton ile ilişki içinde olması bile bu düşüncenin başlıca kanıtıdır.

Büstlerin hiçbirisi, hatta üzerinde durduklarını düşündüğümüz altırların da hiçbirisi *in situ* bulunmamıştır. Üzerlerinde büst taşıyan ve Zeus Bronton'a sunulmuş altar adakları tanrının tapınak ya da kutsal alanlarında (belki de açık havada) duruyor olmalıydılar. Zeus Bronton'un çok yoğun tapınım gördüğü Bilecik'in güneyi ile güneydoğusunda bu tanrı için birkaç kutsal alan belirlenebilmektedir.

Bilecik büstlerini kesin tarihlemek bugün için olanaklı değildir. Ancak, incelemelerimiz sonucunda Bilecik büstlerinin İ. S. 180 ile 220 yılları arasında üretilmiş olan Kuzeybatı Phrygia'nın kabartma büstlerinden biraz daha sonraki bir zaman diliminde oluşmuş olduklarını söyleyebiliriz. Buna göre bu büstleri İ. S. 2. yy.'ın sonu ile 3. yy.'ın ilk yarısı arasındaki zamana tarihlemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Zeus büstü; Zeus Bronton; Zeus Agathios; Sarapis; *anastole*; Kabartma Zeus büstü; Bilecik.